

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

До друку
Перший проректор
Г.В.Стадник
«___» _____ 200__ р.

Я. М. Прилуцька

УКРАЇНСЬКА МОВА:
ГРАМАТИЧНИЙ ДОВІДНИК
(для іноземних учнів підготовчого відділення)

Харків – 2007

Українська мова: Граматичний довідник (для іноземних учнів підготовчого відділення). – Харків: ХНАМГ, 2007. – 128 с.

Автор: Я. М. Прилуцька

Рецензент: канд. філол. наук, доцент О. В. Палатовська

Цей посібник є довідником з української мови для іноземних учнів підготовчих факультетів. Він може бути також використаний при вивченні української мови як другої іноземної (після російської).

Посібник містить базові відомості з фонетики, граматики та орфографії української мови. Теоретичний матеріал подано дуже стисло, бо фахові інтереси іноземних учнів безпосередньо не пов'язані з лінгвістикою. Саме тому цей матеріал викладено у спрощеному вигляді.

Для зручності користування до посібника включений словник спеціальної лексики з перекладом на російську та англійську мови, а також додаток, який містить найбільш поширені сталі вирази української мови з перекладом на російську.

Посібник був випробований при роботі з китайськими студентами, які вивчали українську мову як другу іноземну (після російської) в Пекінському університеті іноземних мов.

Рекомендований Вченою радою Харківської національної академії міського господарства як навчальний посібник для аудиторної роботи під керівництвом викладача, а також для організації самостійної роботи іноземних учнів (витяг з протоколу № 6 від 09.03.2007).

© Я. М. Прилуцька, ХНАМГ, 2007

Фонетика та орфографія

Український алфавіт

(абетка)

А а	а	Н н	ен
Б б	бе	О о	о
В в	ве	П п	пе
Г г	ге	Р р	ер
Ґ ґ	ґе	С с	ес
Д д	де	Т т	те
Е е	е	У у	у
Є є	йе	Ф ф	еф
Ж ж	же	Х х	ха
З з	зе	Ц ц	це
И и	и	Ч ч	че
І і	і	Ш ш	ша
Ї ї	йї	Щ щ	шча
Й й	йот	Ь ь	м'який знак
К к	ка	Ю ю	йу
Л л	ел	Я я	йа
М м	ем		

Букви і звуки

Голосні

а, о, у, е, и, і, я, ю, є, ї

Приголосні

дзвінкі

глухі

сонорні

б

п

в, л, м, н, р

г

х

г

к

д

т

ж

ш

з

с

дз

ц

дж

ч

й

ф

щ

Деякі правила читання

1. Буква **о** завжди [о]: **мо**лою, **во**да, **зо**лото, **бо**рода, **до**рога.
2. Буква **я** – [йа] на початку слова, після голосних та після апострофа: ясний, ялинка, моя, солов'я, м'ясо.
Буква **я** – [а] після м'яких приголосних: земя, бабуся, одяг, свято.
3. Буква **є** – [йе] на початку слова, після голосних та після апострофа: єдиний, Європа, моє, читає, об'єднати.
Буква **є** – [е] після м'яких приголосних: синє, ллється.
4. Буква **ю** – [йу] на початку слова, після голосних та після апострофа: юнак, Юрко, мою, читаю, комп'ютер, інтерв'ю.
Буква **ю** – [у] після м'яких приголосних: костюм, брюки.
5. Буква **ї** – [йі] завжди на початку слова, після голосних та після апострофа: їхати, їсти, їхній, мої, Укراїна, стоїть, з'їсти, від'їхати.

■ Зверніть увагу!

1. **Щ** – [шч]: *щ*ока, *щ*о, *щ*ирий, *щ*асливий, пла*щ*.
2. Український звук [ч] може бути *твердий* (*ч*оло, *ч*асто, *ч*истий, ні*ч*) і *м'який* (плечі, речі, вночі). В російській мові [ч] завжди м'який.
3. Український звук [ш] може бути *твердий* (*ш*остий, про*ш*у, товари*ш*, пи*ш*и) і *м'який* (*ш*ість, товари*ш*і, пи*ш*іть). В російській мові [ш] завжди твердий.
4. Український звук [ц] може бути *твердий* (*ц*ар) і *м'який* (пале*ц*ь, ака*ц*ія). В російській мові [ц] завжди твердий.
5. *Дж, дз* в одному складі – це діфтонги: *дж*аз, *дж*емпер, *дж*инси, *джер*ело, сид*жу*, *дз*він, *дз*ьоб, *дзер*кало.
Але: від-жив, від-знака, над-звичайний, під-жарений.

■ Порівняйте:

Українська мова		Російська мова	
щ	<u>щ</u> астя <u>щ</u> асливий ви <u>щ</u> ий до <u>щ</u> <u>щ</u> о	інш.	<u>с</u> частье <u>с</u> частливый вы <u>с</u> ший до <u>ж</u> дь <u>ч</u> то
дж	хо <u>д</u> жу во <u>д</u> жу сид <u>ж</u> у	ж	хо <u>ж</u> у во <u>ж</u> у си <u>ж</u> у
дз	<u>д</u> зеркало <u>д</u> звін дзвонити	з	<u>з</u> еркало <u>з</u> вон звонить

■ Зверніть увагу!

Буква *г* – звук [h]: багато, голова, дорога, погода.

■ Розрізняйте:

[h]	[х]
г <u>а</u> й	х <u>а</u> й
г <u>о</u> лод	х <u>о</u> лод
г <u>о</u> лодний	х <u>о</u> лодний
г <u>р</u> ип	х <u>р</u> ип

Буква *г* вимовляється як російський звук [г]: *г*анок (крыльцо), *г*атунок (сорт), *г*ава (ворона), *г*уля (шишка), *г*рунт (грунт, почва), *г*удзик (пуговиця), *г*валт (крик), *г*рати (решётка),

агрус (крыжовник), гедзь (овод), гогель-могель (гоголь-моголь), дзига (юла), джигун (непоседа), гречний (вежливий), Гонконг, Галаган, Гудзь.

Але: Гібралтар і Гібралтар, Гьоте і Їоте, Гданськ і Гданськ.

■ Розрізняйте:

[к]	[х]	[г]	[ґ]
Китай	хата	ґаразд	ґанок
курка	хустка	ґерб	ґудзик
карта	храм	ґрати	ґрати
кіно	хімія	ґірко	Конґо
Пекін	хірург	ґітара	Реґіна

■ Запам'ятайте!

- Дзвінки приголосні наприкінці слова та перед глухими залишаються дзвінками: хл**і**б, сн**і**г, мор**о**з, са**д, важ**к**о, без**д**омний, кни**ж**ка, лі**ж**ко. *Але:* з у складі префікса перед глухими вимовляємо як [с] (роз**т**писати, без**п**лановий); з у середині слова перед глухими вимовляємо як [х] (лег**к**о, во**г**кий, ні**г**ті).**
- Глухі перед дзвінками вимовляємо дзвінко: про**с**[з]ь**б**а, бор**о**т[д]ь**б**а, фут**т[д]ь**б**ол, вок**к**[г]ь**з**ал, ане**к**[г]ь**д**от, мол**о**т[д]ь**б**а.**

Чергування приголосних

а) г/ж/з

к/ч/ц

х/щ/ц

друг – друж**ж**ний – друзі, крига – кри**ж**аний – на кризі, рука – руч**ч**ний – у ру**ц**і, рік – рі**ч**ний – у ро**ц**і; муха – му**ш**ка – мусі; стріха – стрі**ш**ка – на стрісі;

б) д/ст

с/ст

т/ст

веду – вест**и**, несу – не**с**ти, мету – м**е**сти;

в) д/дж

с/ш

т/ч

з/ж

ст/щ

сидіти – сид**ж**у, просити – про**ш**у, платити – пла**ч**у, казати – ка**ж**у, пустити – пу**ш**у;

г) б/бл

п/пл

м/мл

в/вл

ф/фл

робити – роб**л**ю, спати – сп**л**ю, переломити – перелом**л**ю, промовити – промов**л**ю, розграфити – розграф**л**ю.

Чергування у прийменниках, сполучниках та префіксах

1. **і, й, та:** Галя й Олена, син і дочка, байтько й (і, та) мати.

■ **Запам'ятайте!** *І з й не чергуються при зіставленні понять (небо і земля, весна і осінь, день і ніч); перед словами, що починаються з є, ї, й, ю, я (Греція і Єгипет, і ї, і його, дівчина і юнак, зробив швидко і як слід).*

2. **і або й:** іду/йду іти/йти ішов/йшов

3. **в або у:** учити/вчити, укупі/вкупі, увесь/весь; **в** аудиторії, **в** інституті, **в** університеті, **в** дитинстві, у домі, вночі, до нас у гості, у хвилях, у творчості, скласти увосьмеро (**в**черверо).

■ **Запам'ятайте!** *в і у не чергуються в словах, які вживаються тільки з **в** або **у**, а також у власних іменах і в словах іншомовного походження: угода, увільнити, укладач, уривок, утворення; ввічливий, вдумливий, взасмний, влада; Устименко, Удовенко, Власов; уніфікація, узурпатор, **але** Україна/ Вкраїна.*

■ **Запам'ятайте!** *в на початку і в середині слова перед іншим приголосним та наприкінці слова вимовляємо як англійський [w]: вчитель, вчора, впасти, довгий, мовчати, лев, кров, читав, любов, детектив.*

4. **з, із або зі:**

з/ <u>і</u> з дому	з/ <u>і</u> з <u>а</u> ду	з <u>б</u> ерегти	з <u>е</u> кономити
з/ <u>і</u> з півд <u>н</u> я	з/ <u>і</u> з <u>н</u> ов	з <u>д</u> ивувати	з <u>о</u> рієнтуватися
з/ <u>і</u> з заход <u>у</u>	з/ <u>і</u> з <u>н</u> изу	з <u>н</u> яти	з <u>у</u> мовити

Але: зі скелі, зі сходу, зібрати, зітріти/зогріти, зім'яти, зітхати, зустріти.

■ **Запам'ятайте** префікси **без-**, **роз-**, **воз-**, **через-**, **між-**, **над-**, **від-**, **під-**, **перед-**, **понад-**, **об-**: безперевний, розкидати, об'єднання, надписати, підпис, передплатити і т. д. Порівняйте:

Українська	Російська	Українська	Російська
ро зказувати	ра сказывать	ві дходити	от ходить
ро зсердитися	ра ссердиться	ві дзначити	от метить
без плановий	без плановый	ві дпустка	от пуск

Але: списати, спитати, скопіювати, сказати, стримати, створити, сформувати, схопити (префікс **с-** перед **к, п, т, ф, х**).

Спрощення у групах приголосних (жд/жн, зд/зн, ст/сн та ін.)

Ти**ж**день – ти**ж**ня, роз'ї**з**д – роз'ї**з**ний, захист – захис**т**ник, стелити – слати, тріс**к** – тріс**н**ути, блиск – блис**н**ути, мислити – навмис**н**о, ремес**л**о – реміс**н**ик.

Але: ші**ст**надцять, випуск**н**ий, відпуск**н**ий, пропуск**н**ий, кіст**л**явий, пест**л**ивий, хваст**л**ивий, зап'яст**н**ий, виск – виск**н**ути, гігант**с**ький, контраст**н**ий, парамент**с**ький, студент**с**ький, університет**с**ький, піаніст**ц**і, аспірант**т**ці.

■ Порівняйте *рос.* *укр.*

здн	зн	позд но – піз но
стн	сн	уст но – ус но
стл	сл	счаст л ивый – щас л ивий
лнц	нц	сол н це – сон ц е
стн	сц	мест н ый – міс ц евий

Уподібнення приголосних

■ **Запам'ятайте!** У мовленні такі групи приголосних якісно змінюються:

а)	[с] + [ш] – [ш:]	приніс ш и – прині[ш:]и
	[з] + [ш] – [жш]	заліз ш и – залі[жш]и
	[з] + [ж] – [ж:]	без ж алю – бе[ж:]алю
	[з] + [ч] – [жч]	без ч есний – бе[жч]есний
	[з] + [дж] – [ждж]	з дж емом – [ждж]мом
б)	[ш] + [с] – [с':]	зустрічає ш ся – зустрічає[с':]а
	[ш] + [ц] – [с'ц']	на до ш ці – на до[с'ц']і
	[ж] + [ц] – [з'ц']	у кни ж ці – у кни[з'ц']і
	[ч] + [ц] – [ц':]	у рі ч ці – у рі[ц':]і

в)	[т] + [с] – [ц]	студент <u>т</u> ство – студен[ц]тво
	[т'] + [с'] – [ц':]	здає <u>т</u> ся – здає[ц':]а
	[т] + [ч] – [ч:]	Віт <u>ч</u> изна – Ві[ч:]изна
	[т] + [ш] – [чш]	покорот <u>ш</u> ати – покоро[чш]ати

Подвоєння приголосних

- У іменниках середнього роду II відміни: *житття, знанння, почутття, завданння, волосся, судддя, дозвільля, обличчя.*
- В орудному відмінку однини іменників III відміни на один м'який або шиплячий приголосний: *миттю (мить), ніччю (ніч).*

Порівняйте: *радістю (радість), щедрістю (щедрість), кров'ю (кров).*

- У деяких прислівниках: *зрання, спросоння, навмання.*
- В особових формах дієслова *лити(ся): ллю, ллеш, переллється.*
- При збігові однакових приголосних на стику морфем: *віддалік, заду, ірраціональний, заввідділом, ранній, щоденній, письменник, проніся.*
- У наголошених суфіксах **-енн-, -(а)нн-** прикметників і прислівників, а також у похідних іменниках із суфіксом **-ість**: *височенний, здоровенний, старанний, старанню, старанність, непримиренний, непримиренню, непримиренність (але: шалений, шаленість, жаданний, довгожданний).*

Порівняйте: **укр.**

каса

група

клас

професор

рос.

касса

группа

класс

профессор

Але: ванна, панню, Ганна, стаття.

Чергування голосних

1. **а/о:** літера **а** пишеться перед наголошеним суф. **-а/-я-**: *допомогти – допомагати, вимога – вимагати, схопити – хопати;*

2. **е/і**: літера **і** пишеться перед наголошеним суф. **-а-/-я-** і в окремих словах перед суф. **-ува-/-юва**: *летіти* – *літати*, *згребти* – *згрібати*, *вистрелити* – *вистрілювати*;
3. **е/и**: літера **и** пишеться в префіксальних дієсловах після приголосних перед **р, л** і наголошеним суф. **-а-/-я-**: *беру* – *вибирати*, *мертвий* – *вмирати*, *витерти* – *витирати*, *стелити* – *застилати*;
4. **о, е, є** у відкритому складі чергуються з **і, ї** в закритому: *радість* – *радості*, *рік* – *роки*, *бджілка* – *бджола*, *сім* – *семи*, *шість* – *шостий*, *камінь* – *каменя*, *свій* – *свого*, *батьків* – *батькова*, *Харків* – *Харкова*, *Кий* – *Києва*, *ніс* – *несе*, а також при словотворенні: *веселй* – *весіля*, *творити* – *твір* (*але*: *день* – *дня*, *сон* – *сну* – випадання голосного).

■ Порівняйте:

Українська мова		Російська мова	
а	ба <u>г</u> атий га <u>р</u> ячий ха <u>з</u> яїн ка <u>ч</u> ан	о	бо <u>г</u> атый го <u>р</u> ячий хо <u>з</u> яин ко <u>ч</u> ан
о/е,і	чо <u>т</u> ири (чет <u>в</u> ертий) шо <u>с</u> тий (ші <u>с</u> ть) пшо <u>н</u> о (пше <u>н</u> иця) чо <u>л</u> о чо <u>р</u> ний	е/ё	че <u>т</u> ыре (чет <u>в</u> ёртый) ше <u>с</u> той (ше <u>с</u> ть) пше <u>н</u> о (пше <u>н</u> ица) че <u>л</u> о че <u>р</u> ный
о	зо <u>р</u> я ро <u>б</u> ота кро <u>х</u> маль сло <u>в</u> 'янин ко <u>з</u> ак ро <u>з</u> бити ро <u>з</u> валити	а	за <u>р</u> я ра <u>б</u> ота кра <u>х</u> мал сла <u>в</u> янин ка <u>з</u> ак ра <u>з</u> бить ра <u>з</u> валить
ї	Украї <u>н</u> а мої їхні їзди <u>т</u> и їсти	и, е	Украи <u>н</u> а мои их е <u>з</u> дить е <u>с</u> ть

М'який знак

М'який знак (**ь**) пишемо:

- Після м'яких приголосних [д'], [т'], [з'], [с'], [дз'], [ц'], [л'], [н'] у кінці складу: *нежит**ь***, *маз**ь***, *просьба*, *міся**ць***, *сі**ль***, *промі**нь***.
- У суфіксах **-ськ-**, **-зык-**, **-цьк-**, **-еньк-**, **-оньк-**, **-есеньк-**, **ісіньк-**, **-юсіньк-**: *китайсь**кий***, *запорізь**кий***, *козаць**кий***, *білень**кий***, *дівчино**нька***, *малесень**кий***.

Але: *баск**ий***, *боязк**ий***, *різк**ий***, *дерзк**ий***, *ковзк**ий***, *плоск**ий***.

- У буквосполученнях **-льч-**, **-льц-**, **-ньч-**, **-ньц-**, **-сьч-**, **-сьц-**, якщо вони походять від **-льк-**, **-ньк-**, **-ськ-**: *ляль**ці***, *ляльч**ин*** (лялька); *донь**ці***, *доньч**ин*** (донька), *Онись**ці***, *Онисьч**ин*** (Ониська).
- У дієсловах (3 особа однини і множини дійсного способу, 2 особа множини наказового способу): *сидит**ь***, *сидят**ь***, *сидіт**ь***; *дивит**ь**ся*, *дивлят**ь**ся*, *дивіт**ь**ся*.
- У іншомовних словах після **д**, **т**, **з**, **с**, **л**, **н** перед **я**, **ю**, **є**, **ї**: *міль**я**рд*, *Нь**ю**тон*, *гондоль**є**р*; після **л**, **н** перед **йо**: *медаль**ю**н*, *сень**ю**р*; відповідно до вимови після **л** та **н** перед приголосними, а також у кінці слова: *аль**т**ернатива*, *акваред**ь***, *Булон**ь*** (*але*: *алгорит**м***, *ритуал*, *еталон*).

М'який знак (**ь**) не пишемо:

- Після **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, **г**, **к**, **х**: *дрі**б***, *степ*, *кров*, *сім*, *вер**ф***, *ріж**т**е*, *річ*, *читає**ш***, *дош**ч***, *ніж**т**і*.
- Після **н** перед **ж**, **ч**, **ш**, **щ** і суфіксами **-ств-**, **-ськ-**: *інжир*, *кон**ч**е* (потрібно), *інш**и**й*, *менш**и**й*, *панськ**ий***, *громадян**ств**о*.
- Після **р** у кінці складу: *повір**т**е*, *Хар**к**ів*, *гір**к**ий* (*але*: *письменник М. Горь**к**ий*).
- Між подвоєними м'якими приголосними: *відд**я**чити*, *осін**н**ий*, *весіл**л**я*.
- У сполученнях **-лч-**, **-лц-**, **-нч-**, **-нц-**, **-сч-**, **-сц-** (утворених від **-лк-**, **-нк-**, **-ск-**): *галч**ен**я* (гал**к**а), *пал**ці*** (пал**к**а), *дитинч**ин*** (дитин**к**а), *Парас**ці*** (Парас**к**а).

■ Порівняйте:

Українська	Російська	Українська	Російська
украї <u>н</u> ський	украин <u>с</u> кий	сі <u>м</u>	се <u>м</u> ь
ни <u>з</u> кий	низ <u>к</u> ий	зві <u>р</u>	звер <u>ь</u>
німе <u>ц</u> ький	немец <u>к</u> ий	секретар <u>ь</u>	секретар <u>ь</u>
америк <u>ан</u> ець	америк <u>ан</u> ец	ні <u>ч</u>	но <u>ч</u> ь
кита <u>є</u> ць	кита <u>є</u> ц	зна <u>є</u> ш	зна <u>є</u> шь
голу <u>б</u>	голуб <u>ь</u>	ходи <u>ш</u>	ходи <u>ш</u> ь
люб <u>о</u> в	люб <u>о</u> в <u>ь</u>	ходи <u>т</u> ь	ходи <u>т</u>
сте <u>п</u>	сте <u>п</u> ь	носи <u>т</u> ь	носи <u>т</u>

Сполучення *йо* або *ьо*

Йо вживається на початку складу: *йо-му, ра-йон, міль-йон, буль-йон, кур-йоз-ний, сер-йоз-ний, мо-йо-го, **Йо**-сит, Му-рав-йов, Со-лов-йов.*

ьо вживається в середині і кінці складу: *льон, льот-чик, ці-льо-вий, ко-льо-ро-вий, си-ньо-го, друж-ньо-му.*

Апостроф

Апостроф пишемо:

- після приголосних **б, п, в, м, ф, к, р** перед **я, ю, є, ї**: *б'ють, п'є, сім'я, від'їхав, розв'язав, довір'я, сузір'я, дит'ясла, Куп'янськ, В'ячеслав, Прокоф'єв, Захар'їн, пів'яблука (**але**: пів-Європи, пів-Ялти – власні назви).*
- в іноземних словах та географічних назвах після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *інтер'єр, ін'єкція, інтерв'ю, комп'ютер, прем'єра, об'єкт, екстер'єр, П'ємонт, Х'юстон, Руж'є.*

Апостроф не пишемо:

- після двох приголосних кореня: *мавнячий, духмяний, морквяний, тьмянний.*

Але: *черв'як, торф'яний* (перший приголосний **р**).

- перед буквосполученням **йо**: *бульйон, мільйон.*
- в іноземних словах та географічних назвах після **м'яких** приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *М'юнхен, Рєпін, Г'юго, к'юре, манік'юр, ц'юре.*

Склад

Відкритий (закінчується на голосний)	Закритий (закінчується на приголосний)
мо-лю-ко, до-ро-га, се-стра	під-хід, гір-кий, вузь-кий

В українській мові слова можуть бути:

односкладові	двоскладові	трискладові	багатоскладові
стіл	ю-ний	по-го-да	по-да-ру-нок
дім	но-вий	се-ли-ще	не-по-ро-зу-мін-ня
віз	ста-рий	за-нят-тя	роз-мов-ля-ти
рік	дзві-нок	ве-се-лий	п'я-ти-клас-ник
кров	шко-ла	чи-та-ти	у-ні-вер-си-тет

Наголос

Наголос в українській мові вільний, бо він не закріплений за якимось постійним місцем у словах. Тобто він може переходити з одного складу на інший. Але все ж існує ряд правил:

1. У двоскладових і трискладових іменниках чоловічого роду наголос із першого складу (або другого) в однині переходить на останній склад у множині: *а́втор* – *авторі́*, *па́спорт* – *паспорті́*, *ре́ктор* – *ректорі́*, *ди́ректор* – *директорі́*, *профе́сор* – *професорі́*, *реда́ктор* – *редакторі́*, *учі́тель* – *учителі́* (**але**: *ве́ктор* – *вектори́*, *гло́бус* – *глобуси́*, *ле́бідь* – *лебіді́*, *ро́змір* – *розміри́*, *засту́пник* – *заступники́*, *прибі́чник* – *прибічники́*).
2. У більшості іменників жіночого роду на **-ка** у формах множини наголос переходить на закінчення: *ка́ртка* – *картки́*, *помі́лка* – *помилкі́*, *сто́рінка* – *сторінки́*, *тарі́лка* – *тарілки́*, *скля́нка* – *склянки́*, *поду́шка* – *подушки́* (**але**: *кі́шка* – *кішки*, *жми́нька* – *жминьки*, *про́бка* – *пробки*).

■ Порівняйте:

Інспе́ктор – санітарні інспекторі́ – два інспе́ктори;

Син – слухняні сині́ – три си́ни;

Учі́тель – чудові учителі́ – чотири учі́телі;

Ка́ртка – візитні картки́ – дві ка́ртки;

Дочка́ – гарні до́чки – три дочкí.

3. Більшість віддієслівних іменників на **-ння** зберігають наголос на тому складі, де він стояв у дієслові: *ді́хати – ді́хання, слуха́ти – слуха́ння, вмі́ти – вмі́ння, чита́ти – чита́ння, відужа́ти – відужа́ння*.
4. Багато двоскладових прикметників мають наголошені закінчення: *бліди́й, мали́й, нови́й, нудни́й, пісни́й, ряби́й, рясни́й, стари́й, ти́сний, товсти́й, черстви́й, гіркі́й (але: письменник Го́рський)*.
5. У кількісних числівниках від 11 до 19 наголос падає на склад **-на-**: *оди́на́дцять, двана́дцять...*, *де́вятна́дцять* (порівн. рос.: *оди́нна́дцать, четы́рна́дцать*). У збірних числівниках наголос зберігається: *оди́на́дцятьо, чоти́рна́дцятьо*.
6. У відмінникових формах на **-дцять, -десят** наголос падає на закінчення **-ох, -ом, -ма, -ома**: *три́на́дцятьо́х, п'я́тдесятьо́мá, ві́сімдесятьо́мá*.
7. Числівник **один** може утворювати стійки словосполучення, у яких його наголос відрізняється від наголосу відмінникових форм: *оди́н о́дного, одне́ до о́дного, оди́н з о́дним, оди́н для о́дного, усі́ до о́дного, ні́ о́дного, жо́дного*;
8. Іноді від місця наголоса залежить лексичне або граматичне значення слова.

▣ **Порівняйте (різні лексичні значення):**

ви́гідний (рос. выгодный)	вигі́дний (рос. удобный)
гла́дкий (рос. ровный)	гладки́й (рос. тучный, толстый)
госпо́дарський (рос. хозяйский)	господа́рський (рос. хозяйственный)
лі́карський (рос. докторский)	ліка́рський (рос. лекарственный)
типóвий (рос. типичный)	типови́й (рос. типовой)
прошу́ (звертаюсь з проханням)	про́шу (=будь ласка)

▣ **Розрізняйте (різні граматичні значення):**

Дієприслівник	Прислівник
сидячи́ дома	писати́ сідячи
лежачи́ в ліжку	читати́ лежачи
стоячи́ в черзі	слухати́ сто́ячи
Іменник	Прислівник
шко́да (рос. вред)	шкода́ (рос. жаль, напрасно)

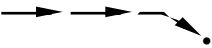

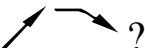

9. ■ **Зверніть увагу:** іноді українські слова мають варіативний наголос: *па́м'яткі, апо́стро́ф, доповідáч, наглядáч, допризо́вник, у́смішка, чимáлий, про́стий, я́сний, допоми́жний, мандри́вний, ву́гільний, весня́ний, морквя́ний, капу́стяний, карто́пляний, повітря́ний, сиві́ти, ста́рїти, че́рствїти, за́вжди, зокре́ма, ба́йдо́уже.*

10. ■ **Запам'ятайте:** *вразити в са́ме серце, в са́мий раз, закоханий по са́мі вуха, з са́мого малечку, одна й та са́ма, по са́му шию, того ж са́мого дня.*

■ Порівняйте:

Російська	Українська	Російська	Українська
пе́репись	пере́пис	ре́зкий	різкі́й
пока́з	по́каз	те́сный	тісний
приро́ст	при́ріст	но́вый	новий
дочь	дочка́, до́нька	ста́рый	старий
дрова́	дро́ва	ну́дный	нудний
спина́	спі́на	кото́рый	котри́й
игру́шка	і́грашка	кида́ть	ки́дати
приче́ска	за́чіска	он звони́т	він дзвони́ть
насе́ление	насе́лення	дыша́ть	ди́хати

Інтонаційні конструкції

ІК-1	Це мій дім. Батько вдома. Ось мій брат.	
ІК-3	Це твій дім? Батько вдома? Це твій брат?	
ІК-2	Хто це? Що тут? Де він?	
ІК-4	А вас? А батько? А ви?	

ГРАМАТИКА

Іменник

I. Називний відмінок

<i>Хто це? істоти (особи, тварини)</i>	<i>Що це? неістоти</i>
Чоловік, жінка, батько, мати, хлопчик, дівчинка, народ, молодь, глядачі, слухачі, кінь, собака	Школа, клас, дощ, зима, сіль, молоко, Київ, Пекін, ручка, книга, щастя, молодість, радість

Рід

<i>Хто це? (істоти)</i>		
<i>Чоловічий (він)</i>	<i>Жіночий (вона)</i>	<i>Середній (воно)</i>
студент юнак викладач секретар герой китаєць	студентка дівчина викладачка секретарка бабуся Марія	дитя теля кошеня курча дівча хлоп'я
але: дядько, батько, Юрко, Микола, Микита, суддя	мати, пані	
<i>Що це? (неістоти)</i>		
стіл парк сніг музей плащ палець	книга ручка шафа вулиця сім'я аудиторія	місто село море прізвище життя завдання
	але: любов, кров, річ, сіль	таксі, меню, рагу, депо, турне

■ Зверніть увагу!

Він, вона (іменники спільного роду): професор, інженер, лікар, викладач, дипломат, суддя, вчитель, сирота, невдаха, нероба, потвора, рефері, протеже, інкогніто.

Але можливо: журналіст(ка), професор(ка), викладач(ка), лікар(ка), вчитель(ка), лаборант(ка).

■ **Запам'ятайте рід іменників!**

Чоловічий рід: дріб, накип, нежить, перепис, рукопис, підпис, настрій, розпродаж, пил, біль, рояль, Сибір, собака, степ, ступінь, шампунь, кір, підрозділ, виступ, посуд.

Жіночий рід: адреса, перерва, зала, путь, розкіш, відпустка, перепустка, крейда, білизна, пляма, пошана, теза, шафа, уява, президія.

Середній рід: світло, життя, волосся.

Незмінювані іменники

- Назви осіб мають рід відповідно до статі: *мсьє, денді, бізнесмен* – чоловічий рід; *мадам, леді, пані, бізнесвумен* – жіночий рід;
- Назви тварин, як правило, чоловічого роду: *шимпанзе, поні, кенгуру, колібри* (*але: цеце* – жіночий рід). **Зверніть увагу**, що у реченні вони можуть набувати значення жіночого роду (*маленька шимпанзе, моя поні*).
- Назви неістот належать до середнього роду: *боа, кашне, шось, галіфе*;
- Назви страв, деяких рослин мають середній рід: *пюре, рагу, фрікасе, суфле, алое, каланхое, манго*.
- Власні назви мають рід відповідно до роду загальної назви: *Тбілісі* – місто (середній рід), «*Женьминь Жибао*» – газета (жіночий рід), *Міссурі* – річка (жіночий рід), *Тітікака* – озеро (середній рід); *суахілі* – мова (жіночий рід), *торнадо* – вітер (чоловічий рід).

Типи відмін іменників

<i>I відміна</i>	<i>II відміна</i>	<i>III відміна</i>	<i>IV відміна</i>
<i>Ч.р. і ж.р. на -а, -я</i>	<i>Ч.р. на -о, -ї(ь); с.р. на -о, -є, -я (крім ім. із суф. -ат/-ят-, -ен-)</i>	<i>Ж.р. з нульовим закінченням та іменник мати</i>	<i>С.р. на -а (після шипл.) і -я із суф. -ат/-ят-, -ен- при відмін.</i>
<i>Весна, погода, земля, голова, староста, дядя, невдаха, суддя</i>	<i>Батько, музей, сніг, палець, слово, сонце, завдання</i>	<i>Річ, розкіш, підпис, ніч, любов, кров, молодь, мати</i>	<i>Дитя (дитяти), лоша (лошати), ім'я (імені)</i>

Число іменника

Однина (він, вона, воно)	Можина (вони)	Закінчення
Чоловічий рід (він)		
клас юнак сад батько	класи юнаки сади батьки	+и (-__, -о)
учитель суддя	учителі судді	(-ь, -я) – і
ніж товариш плащ	ножі товариші плащі	(-ж, -ч, -ш, -щ) + і
герой музей	герої музеї	(й) – і
лікар школяр секретар буквар <i>але:</i> касир бригадир	лікарі школярі секретарі букварі касири бригадири	(-р) + и/і
Жіночий рід (вона)		
книга кімната	книги кімнати	(-а) – и
вулиця земля	вулиці землі	(-я) – і/ї
річ площа відповідь	речі площі відповіді	(-ж, -ч, -ш, -щ) + і (-ь) – і
аудиторія сім'я	аудиторії сім'ї	(-ія) – ї (-'я) – ї
Середній рід (воно)		
вікно слово прізвище	вікна слова прізвища	(-о) – а (-ч, -щ) е – а
море місце	моря місця	е – я
завдання	завдання	(tt)я – я

■ Запам'ятайте!

- дитина – діти мати – матері
- друг – друзі чоловік, людина – люди
- ім'я – імена дівчина, дівча – дівчата
- курча – курчата хлоп'я – хлоп'ята
- Чергування *o/i, e/i*
- стіл – столи ніж – ножі
- двір – двори річ – речі
- Суфікси *-ень, -ець втрачають -е-, -є(ць) – й(ці)*:
- день – дні
- уч^ень – уч^ениця – учні
- україне^ць – українка – українці
- кита^сць – китаянка – китайці
- англі^сць – англійка – англійці
- Суфікси *-нин, -нк(а), -н(и); -ар, -ин(я), -ар(і) та ін.*:
- росіянин – росіянка – росіяни
- християнин – християнка – християни
- громадянин – громадянka – громадяни
- селянин – селянка – селяни
- киянин – киянка – кияни
- румунин – румунка – румуни
- господар – господиня – господарі
- красень – красуня – красні
- Тільки однина: молоко, сіль, хліб, цукор, м'ясо; залізо, золото; картопля, капуста, морква; козацтво, юнацтво, молодь, дівтора, листя, багаж; боротьба, розвиток, туга, тиша, галас, сміливість, мужність, героїзм, гостинність, журба, горе, мир, мислення, мудрість, юність, старість, радість; Київ, Угорщина, Байкал тощо.
- Тільки множина: меблі, двері, кайдани, окуляри, штани, джинси, брюки, шорти, ножиці, штори, ліки, мемуари, вершки, консерви; канікули, сутінки, будні; переговори, вибори, мандри, іменини; фінанси, гроші, чари, шахи, шахмати; гордощі, заздрощі, радощі, ревнощі, пустощі; тропіки, надра; Альпи, Карпати, Суми, Саки, Піреней, Прилуки.

II. Родовий відмінок

1. а) *Куди від іде (їде)?* **до + Р.в.**
Звідки від іде (їде)? **з + Р.в.**

Він іде до (\neq з)	Києва	{	ч.р, с.р. -а/-я (-у/-ю)
	Шанхая		
	Пекіна		
	Китаю		
	Ірану		
	магазину	{	ж.р. -и -і (-жа, -ча, -ша, -ща, -я, -ь)
	книгарні		
	лікарні		
	Америку		
	України		
	Англії	{	-ї (-'я, -ія)

б) *До кого (\neq від кого) він іде (їде)?*

Він іде **до** (\neq **від**) брата, лікаря,
до (\neq **від**) \neq сестри, матері,
до (\neq **від**) Марії
до (\neq **від**) друзів, подруг_

мн. **-ів/-їв/-_/ -ей/-ій**

■ Запам'ятайте!

- Іменники І відміни у Р.в. множини мають чисту основу (рук_, букв_, кімнат_); **-о-** у закритому складі переходить у **-і-**: голова – голі**в**, корова – корі**в**. Якщо основа закінчується на сполучення приголосних, то з'являються голосні **-о-** або **-е-**: річка – річ**о**к, книжка – книж**о**к, сестра – сест**е**р, земля – зем**е**ль.
- Деякі іменники І відміни мають закінчення **-ей**, **-ів**: свин**ей**, судд**ів**.
- Запам'ятайте закінчення Р.в. множини деяких слів: матер**ів**, діт**ей**, люд**ей**, гост**ей**

2. *Назва власника* (Чий? Чия? Чие? Чиї?)

Це підручник Івана, Андрія, – **Чий** це підручник?
Ольги, Катрі, Марії.

Це кімната Тараса, Сергія, – **Чия** це кімната?
Олени, Галі, Анастасії.

3. *Ознака* (Який? Яка? Яке? Які?)

Це карта України. – **Яка** це карта?

Це вулиця Рєпіна. – **Яка** це вулиця?

Це підручник (з) математики. – **Який** це підручник?

Він людина слова і діла. – **Яка** він людина?
високого зросту.

4. *Де?* (місце)

коло	}	кого? чого?	коло/біля зупинки, дома
біля			
недалеко від			недалеко від парку
далеко від			далеко від сцени
навпроти			навпроти театру
серед			серед площі

5. *Коли?* (час).

під час	}	під час війни, уроку, канікул_
після		після обіду, фільма, зборів
до		до зустрічі, екскурсії

від... до...	}	від ранку до вечора
з... до...		

минулого	}	року, місяця, тижня
цього		
наступного		

Першого жовтня 2005 (дві тисячі п'ятого) року

Це трапилося 1999 (тисяча дев'ятсот дев'яносто дев'ятого) року.

за Це трапилося за царя Петра I (першого),
за часів війни.

6. *Матеріал (сировина) – з чого?*
Сік з моркви**и**, томат**ів**, полуниць**_**.
Мебл**і** з дерев**а**.

7. *Причина – від/з чого?*
Він сміється/знущається з брата**и**.
Плакати з/в**ід** горя, болю**и**, радост**і**, радощ**ів**.

8. *У кого є хто / що? – У кого немає кого / чого?*
У брата є машина, син. – У брата немає машин**и**, син**а**.

■ Запам'ятайте!

я – мене	ми – нас	себе
ти – тебе	ви – вас	
він/воно – його / для нього	вони – їх / для них	
вона – її / для неї		

У мене немає часу.
У тебе є вільний час?
Він повернувся **до себе** (додому).
Вона купила **для себе** нову сукню.

Він купив подарунок для	свого старшого брата
	свої старшої сестри
	своїх стареньких батьків

■ Зверніть увагу!

Чоловічий рід	
-а / -я	-у / -ю
1. Назви істот (кого? чий?) Це син директора, товариша, Сергія	1. Продукти харчування, назви речовини (чого?) Немає цукру. Бракує соку. Купити чаю. Але: хліба
2. Назви конкретних предметів У мене немає (чого?) зошита стілця олівця	2. Явища природи (чого?) Швидкість вітру Товщина снігу Немає морозу
3. Більшість термінів (чого?) структура атома форма квадрата площа трикутника	3. Абстрактні поняття, літературні терміни жанру, роману, образу, сюжету епоха (яка?) прогресу розвитку романтизму немає (чого?) часу.
4. Міри довжини, ваги, часу, грошові назви, числові назви метра, грама, місяця, січня, понеділка, карбованця, юаня, долара, десятка, мільйона, номера, параграфи Але: року, віку, пункту	4. Збірні поняття, слова із значенням простору, назви ігор, танців, почуттів, процесів, станів квартету, тенісу, вальсу, жаху, болю, страху, гніву, тиску, іспиту, конфлікту, занепаду, азарту, руху, лісу, краю. Але: берега, горба
5. Географічні назви (звідки? куди?)	
Місто, село Він з Парижа, Лондона, Сіднея, Києва, Пекіна	Країна, ріка, озеро, гора Він з Сибіру, Уралу, Китаю, Парагваю, Дону, Рейну, Байкалу, Ельбрусу. штату, району Але: з Дніпра, Донця, Іртиша.
	6. Установи (будівлі) біля вокзалу, інституту, навпроти готелю, музею, з класу, банку, кінотеатру до деканату, будинку студентів

■ Зверніть увагу!

Деякі іменники вживаються з паралельними закінченнями **-а** та **-у**: гур**та** і гур**ту**, мост**а** і мост**у**, стол**а** і стол**у**, двор**а** і двор**у**, полк**а** і полк**у**.

У деяких випадках закінчення залежить від значення: папер**а** (документ) і папер**у** (матеріал), поя**са** (предмет) і поя**су** (просторове поняття), рахунк**а** (документ) і рахунк**у** (дія), лист**а** (написаного) і лист**у** (на дереві), листопад**а** (місяць) і листопад**у** (опадання листя).

III. Давальний відмінок

1. Кому він написав листа?

Він написав листа

брату
батькові
Сергію
Андрієві
сестрі
подрузі
Марії

ч.р. **-у(-ові/-єві)
-ю(-єві/-єві)**

ж.р. **-і/-ї**

Кому ви подарували книгу?

Ми подарували книгу викладачу(єві), директору(ові), секретарці,
батькам, друзям.

мн. **-ам/-ям**

2. Скільки **вам/тобі** (кому?) років?

я – мені

один, 21, 31... *рік*

ти – тобі

два, 22, 32... *роки*

він/воно – йому

три, 23, 33...

вона – їй

чотири, 24, 34...

ми – нам

5, 6, 25, 26..., багато, кілька *років*

ви – вам

вони – їм

■ **Запам'ятайте: собі.**

Я хочу купити **собі** (≠ мені, кому?) новий підручник.

Візьми **собі** (≠ тобі, кому?) бутерброд.

Він взяв **собі** (≠ йому, кому?) цуцика.

Вона вибрала **собі** (≠ їй, кому?) красиву сукню.

Ми купили **собі** (≠ нам, кому?) новий одяг.

Виберіть **собі** (≠ вам, кому?) лижі.

Вони купили **собі** (≠ їм, кому?) автомобіль.

3. Відношення до дії(предмета, особи)

Мені / йому шкода / жаль дитини

цікаво дізнатися про це

зрозумілі ваші думки

Кому здається (подобається, дається) що?

Антону дається математика.

Світлані подобається музика.

4. *Фізичний або емоційний стан*
Дівчині *погано / страшно / зле.*

Мені жарко ≠ холодно.

Антонові *важко = тяжко.*

Марії *весело ≠ сумно.*

Тобі цікаво?

5. *Можна ≠ неможна, треба, слід, необхідно...*

Йому слід відпочити.

Мені треба йти.

Можна їй узяти цю річ?

6. *Ознака предмета*

Це пам'ятник Тарасові Шевченку (який пам'ятник? кому?)

7. *Намір, емоції, побажання і т. ін.*

Бажаю *вам* щастя.

Дуже радий зустрічі.

Ми зраділи подарунку.

Мені хочеться їсти.

Він написав листа

свєму старшому братові(у)

своїй старшій сестрі

своїм стареньким батькам

IV. Знахідний відмінок

1. *Що* він читає?

Він читає	текст	}	ч.р.,с.р.,мн. – З.в.=Н.в.
	завдання		
	журнали		
	книгу	}	ж.р. -у/-ю
	статтю		

2. *Кого* ти бачив?

Я бачив	батька	}	ч.р. -а/-я (З.в.=Р.в.)
	брата		
	вчителя		
	Андрія	}	ж.р. -у/-ю
	сестру		
	Марію	}	мн. -ів/-їв/-_/ -ей/-ій (З.в.=Р.в.)
	братів		
	героїв		
	подруг_	}	

3. а) *Про кого (що)* він розповідав?

Він розповідав **про** батька, сестру, друзів, групу, інститут_.

б) *На кого* він схожий?

Він схожий **на** батька, дядька, тітку, дідуся, бабусю.

■ **Запам'ятайте:** Він схожий **на матір**.

в) *Краще за / від кого?*

Він вищий **за / від** брата.

Антон знає математику краще **за** вчителя.

4. *Коли? Скільки часу? Як довго?* і т. ін.

а) Це було **у** вівторок_ або **в** середу. – *Коли* це було?

б) Ми працювали **весь тиждень**. – *Скільки часу? Як довго?*

в) Я зробив завдання **за** годину. – *За який час?*

г) Ми їздили в Крим **на місяць**. – *На який час?*

5. *Куди?* (напрямок)

Іван пішов **у** їдальню.

Він їде **на** завод.

6. Грати *в (у) що?*
Він грає *в* теніс, *у* хокей.

■ **Запам'ятайте:**

я – мене	себе	<u>Я</u> хочу розповісти <i>про себе</i> .
ти – тебе		<u>Т</u> и можеш розповісти <i>про себе</i> ?
він/воно – його/про нього		<u>В</u> ін розповів <i>про себе</i> .
вона – її/про неї		<u>В</u> она розповіла <i>про себе</i> .
ми – нас		<u>М</u> и розповіли <i>про себе</i> .
ви – вас		Розкажіть (<u>в</u>) <i>про себе</i> .
вони – їх/про них		<u>В</u> они розповіли <i>про себе</i> .

■ **Зверніть увагу!**

Множина – кого?

браті в	подруг_	але:	матері в
учителі в	учениць_		гостей
друзі в	дочок_		дітей
герої в	сестер_		людей

■ **Зверніть увагу!**

Іменники жіночого роду на **-ка** (студентка, спортсменка, ручка, вішалка) у знахідному відмінку множини отримують голосний **-о-** перед **-к-**: донька – доньок, студентка – студенток, спортсменка – спортсменок, ручка – ручок, вішалка – вішалок (див. с. 20).

Я люблю	свого старш <u>о</u> го брата
	свою молодш <u>у</u> сестру
	своїх стареньки <u>х</u> батькі <u>в</u> , тіток_
	свій рідний край
	своє рідне село
	свої підручники

!! неістоти З.в.=Н.в.

V. Орудний відмінок

1. а) *Спільність дії* (з ким?)

З ким він розмовляє?

Він розмовляє з братом

батьком

вчителем

лікарем

товаришем

Сергієм

сестрою

подругою

Марією

матір'ю

дитям

братами

сестрами

друзями

дітьми

II в.	-ом
	-ем (-ж, -ч, -ш, -щ, -ь, -ар)
	-єм (-й)

I в.	-ою
	-ею (-тя)
	-єю (-ія)
III в.	-ю
IV в.	-ам/-ям
МН.	-ами/-ями/-ьми

в) *знайомий* – з ким? Я не знайомий з Тарасом.

б) з чим?

Він п'є чай з цукром.

Людина з почуттям гумору (яка людина?).

2. *Інструмент* (чим?)

Він любить малювати олівцем або фарбою.

Вона не вміє їсти паличками.

■ **Зверніть увагу!** Немає з.

3. *Бути, працювати, стати* – ким?

Він хоче стати дипломатом.

Батько працював будівельником.

Я буду перекладачкою.

4. *Ознака дії* – як?

із задоволенням, з радістю, з нетерпінням, з жалем, з цікавістю

Він *із* задоволенням прийняв наше запрошення.

5. Місце – де?

Під ≠ **над** землею

Під землею прорили великий тунель (де?).

Між вікнами

Він знайшов листа між книжками (де?).

За ≠ **перед** будинком

Зупинка знаходиться за рогом (де?).

6. Об'єкт – ким? чим?

захоплюватися музикою

милуватися картиною

цікавитися історією

бавитися іграшками

розважатися читанням

займатися спортом

пишати успіхами

гордитися дітьми

насолоджуватися відпочинком

■ Запам'ятайте!

я – (зі) мною

Хочеш подивитися **зі мною** фільм?

ти – (з) тобою

Я хочу порадитися **з тобою**.

він/воно – (з) ним

Ми зустрілися **з ним** у парку.

вона – (з) нею

Ви знайомі **з нею**?

ми – (з) нами

Лектор привітався **з нами**.

ви – (з) вами

Дуже приємно **з вами** познайомитися.

вони – (з) ними

Я **з ними** потоваришував.

(із/з) **собою**

У мене немає **з собою** грошей.

Візьми (ти) **з собою** підручники.

Мати пообіцяла взяти мене **з собою**.

У вас є **із собою** документи?

Вони можуть **собою** пишатися.

7. Суб'єкт дії – ким? (у пасивних конструкціях)

Опера написана композитором.

Стаття перекладена **мною** вчасно.

Ти знайомий з **моїм** старшим братом?

з **моєю** молодшою сестрою?

з **моїми** старенькими батьками?

■ Запам'ятайте! (м'яка група)

-ім: останнім

раннім

Порівняйте:

третім

пізнім

денним

середнім

осіннім

весняним

вечірнім

літнім

VI. Місцевий відмінок

1. Місце – де? **в(у)/на + ...-ї/-ї**

- Де ти жевеш? – Я живу **в** Пекіні
Києві
Москві
Китаї
Росії
на Уралі
вулиці Репіна
- Газета працює **при** університеті.
- Вони гуляють **по** вулиці.

▣ Зверніть увагу! –к(о) – -у:

парк – у парку куток – в кутку літак – в літаку
будинок – в будинку військо – у війську банк – у банку
Але: бій – в бою шлях – на шляху
сніг – на снігу лід – на льоду
урок – на уроці

2. Коли?

- Він народився **в** (у) січні, у жовтні.
- Вона народилася **в** (у) 1986 (тисяча дев'ясот вісімдесят шостому) році.
- Лекція починається **о** п'ятій годині.
- Ми зустрілися **по** обіді.

3. Музичний інструмент – на чому?

На чому він грає? – Він грає **на** гітарі, **на** роялі.

▣ Запам'ятайте!

я – (на) мені	ми – (на) нас	(на) собі
ти – (на) тобі	ви – (на) вас	
він/воно – (на) ньому	вони – (на) них	
вона – (на) ній		

4. Що на ньому одягнено?

На ньому красива сорочка.

На Ганні була одягнена біла хустка.

■ Зверніть увагу! *к – ц, з – з, х – с:*

ру <u>к</u> а – в ру <u>ц</u> і,	Ри <u>г</u> а – у Ризі	ву <u>х</u> о – у ву <u>с</u> і
книж <u>к</u> а – у книж <u>ц</u> і	Пра <u>г</u> а – у Празі	стрі <u>х</u> а – на стрі <u>с</u> і
Марі <u>й</u> ка – на Марі <u>й</u> ці	кни <u>г</u> а – у кни <u>з</u> і	му <u>х</u> а – на му <u>с</u> і

■ Запам'ятайте!

Ч.р. <i>в(у) чому?</i>	-і/-ї	в буфеті, на столі, у музеї в магазині, у театрі, в зошиті;
Ж.р.		в кімнаті, на пошті, у сем'ї на площі, на вулиці, у школі;
С.р.		в селі, у полі, на подвір'ї на морі, на весіллі, на занятті.
Ч.р. <i>на /при кому?</i>	-ові	на батькові (батьку),
	-еві	вчителеві (вчителі)
	-єві	Сергієві (Сергій)
Мн.	-ах/-ях	у парках, на вулицях, в книжках

На моєму старшому братові (браті) нова шапка.

На моїй молодшій сестрі красива сукня.

На моїх любих батьках новий одяг.

VII. Кличний відмінок

Кличний відмінок вживається при звертанні до істоти або уособленого предмета.

I відміна:

Ганна – Ганно!

Микола – Миколо!

-о (тверда гр.)

площа – площе!

земля – земле!

суддя – судде!

Марія – Маріє!

-е (м'яка гр.)

-є (після ' та голосного)

Але: деякі пестливі іменники м'якої групи –**ю**: матусю, доню, бабусю, Галю, Катрусю, Марусю, Ганнусю.

III відміна

ніч – ноче!

молодь – молоде!

-е

II відміна:

- **-у** – іменники твердої групи (**-ик, -ок, -к, -о** та ін.); іншомовні на **-г, -к, -х**; на шиплячий (крім **-ж**):

син – сину!

батько – батьку!

Джек – Джеку!

дід – діду!

тато – тату!

товариш – товаришу!

- **-ю** – іменники м'якої групи:

учень – учню!

вчитель – вчителю!

лікар – лікарю!

- **-е** – безсуфіксні іменники твердої групи, на **-ець** та деякі на шиплячий:

Богдан – Богдане!

Петро – Петре!

юнак – юначе!

Іван – Іване!

Степан – Степане!

хлопець – хлопце

II і IV відміни (с.р.) К.в. = Н.в.:

дитя – дитя!

хлоп'я – хлоп'я!

дівча – дівча!

■ **Запам'ятайте!** Кличному відмінку часто притаманні емоційні відтінки (ніжності, пестливості). У множині кличний відмінок збігається з формою називного відмінку.

■ **Зверніть увагу!**

- У звертаннях, що складаються з імені та по батькові, обидва слова мають кличну форму: Іване Петровичу, Маріє Олександрівню.

- У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, тільки перше обов'язково має кличну форму і необов'язково друге: **пане ректоре** (ректор), **пане полковнику** (полковник), **пане голово** (голова).
- У звертаннях, що складаються із загального слова та прізвища, кличну форму має тільки загальна назва: **пане Іванов**, **колего Степанівська**, **товаришу Сидчук**.

Форми іменників у множині

Називний	батьки, ключі, учні, герої моря, озера, прізвища, поля, знання, кімнати, вулиці, сім'ї, статті, річі, вісті лошати, дівчати, аудиторії, лабораторії	-и/-і/-ї -а/-я
Родовий	батьків, ключів, учнів, героїв, морів, полів дівчат, кімнат, вулиць, озер, прізвищ, імен статей, сімей, річей, вістей аудиторій, лабораторій	-ів/-їв --- -ей -ій
Давальний	батькам, ключам, учням, героям, морям, полям, дівчатам, кімнатам, вулицям, озерам, прізвищам, іменам, статтям, сім'ям, речам, вістям, аудиторіям, лабораторіям	-ам/-ям
Знахідний	Кого? = Р.в. Що? = Н.в.	
Орудний	батьками, ключами, учнями, героями, морями, полями, дівчатами, кімнатами, вулицями, озерами, прізвищами, іменами, статтями, сім'ями, речами, вістями, аудиторіями, лабораторіями	-ами/-ями
Місцевий	батьках, ключах, учнях, героях, морях, полях, дівчатах, кімнатах, вулицях, озерах, прізвищах, іменах, статтях, сім'ях, речах, вістях, аудиторіях, лабораторіях	-ах/-ях

Поділ іменників І і II відміни на групи

Іменники І і II відміни поділяються на *тверду*, *м'яку* і *мішану* групи.

Відмінникові закінчення іменників I відміни

Відм.	Тверда група	М'яка група		Мішана група
	-а (крім основ на шиплячий)	-я		-а (з основою на шиплячий)
Однина				
Н.	кімнат- а	полиц- я	мрі- я	площ- а
Р.	кімнат- и	полиц- і	мрі- ї	площ- і
Д.	кімнат- і	полиц- і	мрі- ї	площ- і
Зн.	кімнат- у	полиц- ю	мрі- ю	площ- у
Ор.	кімнат- ою	полиц- ею	мрі- єю	площ- ею
М.	в кімнат- і	на полиц- і	у мрі- ї	на площ- і
Кл.	кімнат- о	полиц- е	мрі- є	площ- е
Множина				
Н.	кімнат- и	полиц- і	мрі- ї	площ- і
Р.	кімнат_	полиць_	мрій_	площ_
Д.	кімнат- ам	полиц- ям	мрі- ям	площ- ам
Зн.	кімнат- и	полиц- і	мрі- ї	площ- і
Ор.	кімнат- ами	полиц- ями	мрі- ями	площ- ами
М.	в кімнат- ах	на полиц- ях	у мрі- ях	на площ- ах
Кл.	кімнат- и	полиц- і	мрі- ї	площ- і

Відмінникові закінчення іменників II відміни

Відм.			
Тверда група			
Ч.р. на <i>-t, -p, -ер, -ір, -ор, -ур, -юр</i> і з постійно наголошеними <i>-ар, -яр, -ир; С.р. на -о</i>			
Однина			
Н.	студент	працівник	слов- <i>о</i>
Р.	студент- <i>а</i>	працівник- <i>а</i>	слов- <i>а</i>
Д.	студент- <i>ові(-у)</i>	працівник- <i>ові (-у)</i>	слов- <i>у</i>
Зн.	студент- <i>а</i>	працівник- <i>а</i>	слов- <i>о</i>
Ор.	студент- <i>ом</i>	працівник- <i>ом</i>	слов- <i>ом</i>
М.	на студент- <i>ові(-і)</i>	на працівник- <i>ові (-у)</i>	у слов- <i>і</i>
Кл.	студент- <i>е</i>	працівник- <i>у</i>	слов- <i>о</i>
Множина			
Н.	студент- <i>и</i>	працівник- <i>и</i>	слов- <i>а</i>
Р.	студент- <i>ів</i>	працівник- <i>ів</i>	слів_
Д.	студент- <i>ам</i>	працівник- <i>ам</i>	слов- <i>ам</i>
Зн.	студент- <i>ів</i>	працівник- <i>ів</i>	слов- <i>а</i>
Ор.	студент- <i>ами</i>	працівник- <i>ами</i>	слов- <i>ами</i>
М.	на студент- <i>ах</i>	на працівник- <i>ах</i>	у слов- <i>ах</i>
Кл.	студент- <i>и</i>	працівник- <i>и</i>	слов- <i>а</i>

Відм.	М'яка група			
	Ч.р. на -t', з постійно ненаголош. або непостійно наголош. -ар-, -ир; С.р. на -е-, -я без суф. -ат-, -ят-, -ен- при відмінюв.			
Однина				
Н.	хлопець	герой	йайц-е	весілл-я
Р.	хлопц-я	геро-я	йайц-я	весілл-я
Д.	хлопц-еві(-ю)	геро-єві(-ю)	йайц-ю	весілл-ю
Зн.	хлопц-я	геро-я	йайц-е	весілл-я
Ор.	хлопц-ем	геро-ем	йайц-ем	весілл-ям
М.	на хлопц-еві(-і)	на геро-єві(-ю)	у яйц-і	на весілл-і
Кл.	хлопч-е	геро-є	йайц-е	весілл-я
Множина				
Н.	хлопц-і	геро-ї	йайц-я	весілл-я
Р.	хлопц-ів	геро-їв	яєць_	весіль_
Д.	хлопц-ям	геро-ям	йайц-ям	весілл-ям
Зн.	хлопц-ів	геро-їв	йайц-я	весілл-я
Ор.	хлопц-ями	геро-ями	йайц-ями	весілл-ями
М.	на хлопц-ях	на геро-ях	йайц-ях	на весілл-ях
Кл.	хлопц-і	геро-ї	йайц-я	весілл-я
Відм.	Мішана група			
	Ч.р.і С.р. з основою на шиплячий, іменники Ч.р., що позначають людей за родом діяльності на -яр і наголосом на закінченні при відмінюв.			
Однина				
Н.	перекладач	школяр		селищ-е
Р.	перекладач-а	школяр-а́		селищ-а
Д.	перекладач-еві(-у)	школяр-éві (-у)		селищ-у
Зн.	перекладач-а	школяр-а́		селищ-е
Ор.	перекладач-ем	школяр-ém		селищ-ем
М.	на перекладач-еві(-і)	на школяр-éві (-і)		у селищ-і
Кл.	перекладач-у	школяр-е		селищ-е
Множина				
Н.	перекладач-і	школяр-ї		селищ-а
Р.	перекладач-ів	школяр-їв		селищ_
Д.	перекладач-ам	школяр-ám		селищ-ам
Зн.	перекладач-ів	школяр-їв		селищ-а
Ор.	перекладач-ами	школяр-áми		селищ-ами
М.	на перекладач-ах	на школяр-ах		у селищ-ах
Кл.	перекладач-і	школяр-ї		селищ-а

■ **Запам'ятайте!** До мішаної групи належать іменники на наголошений суф. **-ар/-яр**: *школяр, газетяр*. До м'якої групи відносяться іменники, які в рос. мові мають суф. **-арь**: *секретар* (рос. *секретарь*), *воротар* (рос. *вратарь*). Решта – тверда група.

Відмінникові закінчення іменників III відміни

Відм.	Однина		Множина	
Н.	ніч	мат- и	ноч- і	матер- і
Р.	ноч- і	матер- і	ноч- ей	матер- ів
Д.	ноч- і	матер- і	ноч- ам	матер- ям
Зн.	ніч	матір	ноч- і	матер- ів
Ор.	нічч- ю	матір'- ю	ноч- ами	матер- ями
М.	... ноч- і	на матер- і	... ноч- ах	на матер- ях
Кл.	ноч- е	мат- и	ноч- і	матер- і

■ Запам'ятайте!

В *Ор.в.* однини приголосні подвоюються, якщо вони стоять після голосного: *ніччю, тінню, молоддю* (порівн.: *радистю, молодистю, ненавистю*).

Не подвоюються приголосні *б, п, в, м, ф* та *р*: *любов'ю, кров'ю, верф'ю*.

Відмінникові закінчення іменників IV відміни

Відм.	Однина		Множина	
Н.	дівч- а	плем'- я	дівчат- а	племен- а
Р.	дівчат- и	племен- і (плем' я)	дівчат_	племен_
Д.	дівчат- і	племен- і	дівчат- ам	племен- ам
Зн.	дівч- а	плем'- я	дівчат_	племен- а
Ор.	дівч- ам	племен- ем (плем'- ям)	дівчат- ами	племен- ами
М.	дівчат- і	племен- і	дівчат- ах	племен- ах
Кл.	дівч- а	плем'- я	дівчат- а	племен- а

■ Запам'ятайте!

Деякі іменники IV відміни вживаються тільки у множині: *молодята, бровенята, рученята, санчата*.

**Особливості відмінювання іменників,
що вживаються тільки в множині**

Відм.	Приклади				Закінч.
Н.	люд-и	заход-и	ножиц-і	грош-і	-и/-і
Р.	люд-ей	заход-ів	ножиць	грош-ей	-ів/-ей/_
Д.	люд-ям	заход-ам	ножиц-ям	грош-ам	-ам/-ям
Зн.	люд-ей	заход-и	ножиц-і	грош-і	кого?=Р. що?=Н.
Ор.	людь-ми	заход-ами	ножиц-ями	гріш-ми грош-има	-(а)ми/ -ями
М.	на люд-ях	у заход-ах	ножиц-ях	у грош-ах	-ах/-ях
Кл.	люд-и	заход-и	ножиц-і	грош-і	-и/-і

■ **Зверніть увагу** на форми іменників в орудному відмінку: дітьми, людьми, гусьми, курми. У деяких випадках можливі паралельні форми: грішми і грошима, дверми і дверима, штаньми і штанами (або штанями).

■ **Запам'ятайте! Не змінюються за відмінками і не утворюють форми можини:**

а) деякі слова іншомовного походження на **-о** (кіно, авто, депо, метро, панно, піаніно. *Але:* пальто – пальта, пальту, пальтом, у пальті); на **-і** (таксі, хобі, ківі, поні, калібрі); на **-е/-є:** (кафе, торе, ательє, бізе); на **-у/-ю** (меню, рагу, какаду, інтерв'ю); на **-а** після голосного (боа, ампула).

б) деякі імена іншомовного походження: Леслі, Ремі, Мадю, Паспарту, Рене, Андре, Роже, Шаді;

в) жіночі прізвища на приголосний та **-о:** розмовляти з Анастасією Поляк; зошит Ірини Петренко;

г) скорочені назви: ДАІ (державна автомобільна інспекція), ООН (організація об'єднаних націй), завкафедри (завідувач кафедри).

Іменники прикметникового походження (пальне, лісничий) відмінюються, як прикметники: пального, пальному, пальним; лісничого, лісничому, лісничим.

■ Давайте повторимо закінчення іменників!

	Н.в.	Р.в.	Д.в.	Зн.в.	О.р.	М.в.	Кл.в.
	<i>Хто?</i> <i>Що?</i>	<i>Кого?</i> <i>Чого?</i>	<i>Кому?</i> <i>Чому?</i>	<i>Кого?</i> <i>Що?</i>	<i>Ким?</i> <i>Чим?</i>	<i>Укою?</i> <i>Учому?</i>	
<i>Однина</i>							
<i>I</i> <i>відм.</i>	мама площа вулиця сім'я	-и -і -ї	-і -ї	-у -ю	-ою -єю -єю	-і -ї	-о -е -є -ю
<i>III</i> <i>відм.</i>	річ вість мати	-і	-і	=Н. в.	-ю	-і	-е
<i>IV</i> <i>відм.</i>	ім'я хлоп'я лоша	(ен)-і (ят)-и (ат)-и	(ен)-і (ят)-і (ат)-і	=Н. в.	-ям -ам	(ен)-і (ят)-і (ат)-і	=Н. в.
<i>II</i> <i>відм.</i>	будинок брат батько товариш селище море місце учитель герой завдання край	-у -а -я	-у -у(о ві) -у(еві) -у -ю -ю(-еві) -єві) -ю	кого?=Р. цр?=Н.	-ом -ем -єм -ям -єм	-у -і(ові) -у(о ві) -і(еві) -і -і(еві) -ї(єві) -і -ї	-у/-ю -е/-є -я -є
<i>Множина</i>							
	батьки брати товариші герої учителі сестри книжки міста вісті ночі сім'ї аудиторії	-ів -ів — -ей -ій	 -ам -ям	 кого?=Р. цр?=Н.	 -ами -ями	 -ах -ях	 =Н. в.

Основні способи творення іменників

1. Суфіксальний:

- позначення людей за родом діяльності та фахом: **-ар/-яр, -ець/-єць (-івець, -овець), -ник, -ік/-їк, -ир, -ист/-їст, -ч, -ій, -ак, -ант, -ент, -ун, -ок, -чик/-щик, -атор, -итор, -ер, -аң, -ат, -ант, -тель**: шахтар, кобзар, ковзаяр, фахівець, дінамовець, олійник, кулеметник, будівельник, прозаїк, бригадир, таксист, шахіст, ткач, перекладач, водій, співак, моряк, диригент, курсант, музикант, прикитикант, бігун, стрибун, знаток, льотчик, гонщик, агітатор, репетитор, тренер, критикан, делегат, депутат, учитель;
- для утворення назв жіночої статі найпродуктивнішим є суф. **-к(а), -чиц(я), -ниц(я), -щиц(я)**: делегатка, учителька, льотчиця, розвідниця, продавиця. Також вживаються суф. **-ш(а), -ес(а), -ис(а), -х(а), -ал(я), -их(а)**: кастеляниша, поетеса, актриса, пряжа, ткаля, кравчиха;
- назви осіб за національною (географічною, релігійною) ознакою утворюються за допомогою суф. **-анин/-янин, -чанин, -ин, -ець/-єць, -анець, -ич, -ак/-як, -ат/-ят, -ит**: молдаванин, росіянин, полтавчанин, мусульманин, болгарин, американець, китаєць, русич, словак, сибіряк, хорват, бурят, одесит. Назви жіночої статі цього розряду творяться за допомогою суф. **-к(а)**: молдаванка, росіянка, полтавчанка і т.д.
- абстрактні назви творяться за допомогою суф. **-ість, -ин(а), -изн(а), -от(а), -ств(о)/-цтв(о)/-зтв(о), -изм** та ін.: молодість, правдивість, героїство, пророцтво, убожество, мезлота, глибина, новизна, ліризм, гуманізм, постачання, примноження, нарізка, виручка, біднота, хитрощі, біганина, тупотіння, боротьба, материнство.
- назви збірних понять утворюються за допомогою суф. **-ств(о)/-цтв(о)/-зтв(о), -изм/-їзм/-їзм** та ін.: людство, козацтво, березняк, солодощі, професура, городина, місиво, паливо;
- для творення чоловічих імен по батькові вживаються суф. **-ович, -ич**: Васильович, Хомич; для творення жіночих – суф. **-івн(а)/-ївн(а)**: Іванівна, Миколаївна;

- зменшено-емоційні суфікси (пестливі):
 - чол. р. -ок, -ек, -ець, -к-, -очок, -ичок, -чик, -оньк-, -ун-, -усь: *синок, синочок, Петрик, Петрусь, коник*;
 - жін. р. -к(а), -ац(я), -очк(а), -ичк(а), -ун(я), -уц(я): *матуся, матінка, донька, донечка, сестричка*;
 - сер. р. -ц(е), -ч(а), -ен(я), -еньк(о), -ачк(о), -ечк(о): *дитятко, дитяточко, зайча, зайченя, зайченятко, сонечко*;
 - суфікси збільшеності –ищ(е), -уч(а), -уж(а), -юг(а), -ляк(а) та ін.: *носище, морозище, голосище, злодюга, звірюка, кривляка, сутяга, заправила*.
2. Префіксальний (за допомогою префіксів *пра-, су-, перед-, спів-, не-, під-, анти-, архі-, віце-, дис-, екс-, екстра-, контр-, ім-, ін-, обер-, прото-, ре-, супер-, ультра-* та ін.): *прадід, працур, правнук, суміж, сутінь, передісторія, співпраця, недуг, неволя, неправда, підстанція, ультразвук, антивірус, архієпископ*.
 3. Префіксально-суфіксальний: *провулок, співвітчизник, сумісник, узбіччя, безсоння, відсоток*.
 4. Безсуфіксальний: *перехід (від переходити), ноша (від носити), переспів, обнова, заява, передача, зустріч, збори, вибори, крик, відмова, біль, блакить, зелень, кривда*.
 5. Складання слів та основ: *ландшафт, лісостеп, залізобетон, мовознавство, сталевар, хлібороб, лісоруб, серцеїд, книголюб, чорнослив, кінозал, білоручка, старожил, гуртожиток, семикласник, одноліток, століття, аерофлот, м'ясорубка, правотис, купівля-продаж, імпорт-експорт, Індокитай, Волго-Дон, генерал-майор*.
 6. Перехід інших частин мови в іменник: *хворий, присяжний*.
 7. Творення складноскоречених іменників (аббревіатур): *зарплата, морфлот, нарсуд, медучилище, педвуз, авіабаза, комдив, юннат, Донбас, МОЗ, МОН*.

Займенник

Розряди займенників за значенням

1. *Особові*: я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони.
2. *Зворотний*: себе.
3. *Питальні* (тільки в питальних реченнях): хто? що? який? чий? котрий? скільки?
4. *Відносні* (для зв'язку частин складного речення): хто, що, який, чий, котрий, скільки.
5. *Заперечні*: ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки.
6. *Присвійні*: мій, твій, його, її, наш, ваш, їхній, їх, свій.
7. *Вказівні*: той, цей, такий, стільки.
8. *Означальні*: весь, всякий, сам, самий, кожний (кожен), інший, жодний (жоден).
9. *Неозначені*: дехто, дещо, деякий, хтось, щось, якийсь, хто-небудь, що-небудь, будь-хто, будь-що, будь-який, абихто, абищо, аби який, хтозна-що, казна-хто, казна-що.

Особові займенники та їх відмінювання

Н.в.	Р.в.	Д.в.	Зн.в.	Ор.в.	М.в.
я	мене	мені	мене	мною	(на) мені
ти	тебе	тобі	тебе	тобою	(на) тобі
він / воно	його, (у) нього	йому	його, (за) нього	ним	(на) ньому, нім
вона	її, (у) неї	їй	її, (за) неї	нею	(на) ній
ми	нас	нам	нас	нами	(на) нас
ви	вас	вам	вас	вами	(на) вас
вони	їх, (у) них	їм	їх, (за) них	ними	(на) них

■ **Зверніть увагу на зворотний займенник *себе* та його відмінювання:**

Н.в.	Р.в.	Д.в.	Зн.в.	Ор.в.	М.в.
-	себе	собі	себе	собою	(на) собі

Вона запросила до *себе* (Р.в.) друзів і родичів.

Я хочу купити *собі* (Д.в.) новий словник.

Вона не впізнавала *себе* (Зн.в.) сьогодні.

Ти можеш пишатися *собою* (Ор.в.).

Питальні та відносні займенники

Відм.	Однина			
Н.в.	хто	що	чий / чие	чия
Р.в.	кого	чого	чийого	чией
Д.в.	кому	чому	чийому (чиему)	чийй
Зн.в.	кого	що	= <i>Н.в.</i> або <i>Р.в.</i>	чию
Ор.в.	ким	чим	чийм	чиею
М.в.	на кому (кім)	на чому (чім)	на чийому (чиему, чийм)	на чийй
	Множина			
Н.в.	чий		скільки	
Р.в.	чийх		скільких	
Д.в.	чийм		скільким	
Зн.в.	= <i>Н.в.</i> або <i>Р.в.</i>		= <i>Н.в.</i> або <i>Р.в.</i>	
Ор.в.	чийми		скількима	
М.в.	на чийх		на кількох	

■ **Запам'ятайте!** *Неозначені і заперечні* займенники відмінюються лише в основній частині, наприклад: *хтось, когось, комусь, кимсь* (*кимось*), *на комусь; щось, чогось, чомусь, чимсь* (*чимось*), *на чомусь; чийсь, чийогось, чийомусь, чиймсь* (*чиймось*), *на чийомусь (чиемусь, чиймсь); дехто, декого, декому, деkim, де на кому (де на кім, на декому); аби хто, абикого, абикому, абиким, аби на кому; ніхто, нікого, нікому, ніким, ні на кому (ні на кім); нічий, нічийого, нічийому (нічиему), нічийм, ні на чийому (чиему, чийм) і т. п.*

■ Зверніть увагу!

1. У *неозначених* займенниках префікси **казна-**, **хтозна-**, **будь-** та суфікс **-небудь** пишуться через дефіс: *казна-хто, хтозна-що, будь-який, чий-небудь*. **Але:** *хтозна для кого, будь про кого, аби за що, де на чому*.
2. *Заперечні* займенники з **ні-** пишуться разом: *ніщо, нікого, нічий*. **Але:** *ні для чого, ні до кого, ні в чиему*.
3. Наголос та написання деяких українських займенників відрізняється від російських. **Порівняйте:** *хто-небудь* (кто-нибу́дь), *казна-що* (бог весть кто), *дехто* (кое-кто), *бозна-що* (бог знает что).

■ Порівняйте:

-небудь	-сь	де-
- <u>Хто-небудь</u> знає відповідь на моє питання? - Дай мені <u>щось</u> почитати.	<u>Хтось</u> постукав у двері. Він <u>щось</u> сказав, але так тихо, що я нічого не почула.	- <u>Дехто</u> з вас погано написав цю роботу. - Я тобі <u>дещо</u> принесла
Неможливо конкретизувати предмет, особу або це неважливо	Мовець називає невідомі, але реальні факти або він не має чіткого уявлення про предмет	Мовець свідомо не конкретизує предмет розмови або йдеться про невизначену кількість.

Присвійні займенники

Особові займенники	Чоловічий р. брат, батько, олівець, стіл	Середній р. вікно, прізвище	Жіночий р. кімната, сестра, річ	Множина брати, вікна, речі
я	мій	моє	моя	мої
ти	твій	твоє	твоя	твої
він /воно	його			
вона	її			
ми	наш	наше	наша	наші
ви	ваш	ваше	ваша	ваші
вони	їхній	їхнє	їхня	їхні
	Чий?	Чие?	Чия?	Чії?

Відмінювання присвійних займенників

Відм.	Чоловічий р.	Середній р.	Жіночий р.	Множина
Н.в.	мій, наш, їхній	моє, наше, їхнє	моя, наша, їхня	мої, наші, їхні
Р.в.	мого, нашого, їхнього		моєї, нашої, їхньої	моїх, наших, їхніх
Д.в.	моєму, нашому, їхньому		моїй, нашій, їхній	моїм, нашим, їхнім
Зн.в.	Кого? = Р.в. Що? = Н.в.		мою, нашу, їхню	Кого? = Р.в. Що? = Н.в.
Орв.	моїм, нашим, їхнім		моєю, нашою, їхньою	моїми, нашими, їхніми
М.в.	= Д.в.			= Р.в.

■ Зверніть увагу!

1. Займенники *твій, свій* відмінюються, як *мій*.
2. Займенник *ваш* відмінюється, як *наш*.
3. Займенники *його, її, їх* не відмінюються.
4. *Його, її, їх*, на відміну від особових, ніколи не мають приставного *н*: *на його фотографії, в її сумці*.

Відмінювання означальних та вказівних займенників

Відм.	Чол. р. / Сер. р.		Жін. р.	Множина
Н.в.	цей, той, такий, самий, у/весь	це, те, таке, саме, усе / все	ця, та, така, сама, вся / уся	ці, ті, такі, самі (сами), усі / всі
Р.в.	цього, того, такого, самого, у/всього		тієї (тої), цієї, такої, самої, у/всієї	цих, тих, таких, самих, у/всіх
Д.в.	цьому, тому, такому, самому, у/всьому		тій, цій, такій, самій, у/всій	цим, тим, таким, самим, у/всім
Зн.в.	<i>Кого? = Р.в.</i> <i>Що? = Н.в.</i>		ту, цю, таку, саму, у/всю	<i>Кого? = Р.в.</i> <i>Що? = Н.в.</i>
Ор.в.	цим, тим, таким, самим, у/всім		тією (тою), цією, такою, самою, у/всією	цими, тими, такими, самими, у/всіма
М.в.	(на) цьому, тому, такому, самому, у/всьому (у/всім)		(на) тій, цій, такій, самій, у/всій	(на) цих, тих, таких, самих, у/всіх

■ Зверніть увагу!

1. Займенники *кожний (кожен), всякий, усякий, всілякий, інший* відмінюються, як *такий, самий*.
2. Займенник *стільки* змінюється тільки за відмінками (а не за числами):

Н.в. стільки

Р.в. стількох

Д.в. стільком

Зн.в. *Кого? = Р.в., Що? = Н.в.*

Ор.в. стількома

М.в. стількох

■ **Порівняйте:**

<i>Російська</i>	<i>Українська</i>
Благодарю вас	Дякую вам
Вести себя вежливо	Поводитися чемно
Выходит из себя	Знетямитися
Меня осенила мысль	У мене сяйнула думка
Нам не везёт	Нам не щастить
Извините меня	Вибачте (пробачте, даруйте) мені, перепрошую вас
Никаких сомнений	Жодного (ніякого) сумніву
Вне всякого сомнения	Поза всяким сумнівом
Ни в коем случае	Ні в якому разі, нізащо на світі
На всякий случай	Про всяк випадок
Откуда это видно	З чого це видно?
По всем направлениям	В усіх напрямках
По всякому (любому) поводу	З будь-якого приводу
Настоять на своём	Повернути на своє
Высказать своё мнение	Висловити свою думку
По ту сторону	По той бік, з того боку
По этим признакам	За цими ознаками
Рассмотрим следующие вопросы	Розглянемо такі питання
В другой раз	Іншим разом
Спросить кое у кого	Запитати в декого
Узнать всё в своё время	Свого часу дізнатися про все
Уступить своё место	Поступитися своїм місцем
Хватит с меня	Стане (досить) з мене
Извинить его	Вибачити йому
Шутить над ним	Кепкувати з нього
В довершение ко всему	На додаток до всього
В его пользу	На його користь
Каждый отдельно	Кожен окремо
Оставить за собой	Залишити собі
С Вашего разрешения	З Вашого дозволу

Числівник

■ Запам'ятайте!

1. В українській мові, як і в російській, усі числівники розподіляються за значенням та формою на кількісні (*п'ять, десять*) й порядкові (*четвертий, восьмий*), а за складом – на прості (*вісім, сто*), складні (*вісімдесят, триста*) та складені (*двісті чотирнадцять, сто вісімдесят один*).
2. За значенням кількісні числівники поділяються на власне кількісні (*п'ять, двадцять*), дробові (*одна друга, три четвертих*), збірні (*двоє, шестеро, десятеро*), неозначено-кількісні (*багато, мало, чимало, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят*).
3. Числівники змінюються за відмінками (крім слів *багато, мало, чимало, пів, півтора (півтори), півтора*ста).
4. Форми рода й числа мають тільки окремі слова: *один, одна, одну (одне), одні; два, дві; півтора, півтори; тисяча, тисячі; мільйон, мільйони; мільярд, мільярди; нуль, нулі*.
5. В українській мові значення кількості може виражатися іншими частинами мови, наприклад, іменником (*трійка, сотня, більшість, меніість*), дієсловами (*подвоїти, потроїти, збільшити, зменшити*), прислівниками (*двічі, тричі*).

■ Вивчіть числівники:

1. один	11. одинадцять
2. два	12. дванадцять
3. три	13. тринадцять
4. чотири	14. чотирнадцять
5. п'ять	15. п'ятнадцять
6. шість	16. шістнадцять
7. сім	17. сімнадцять
8. вісім	18. вісімнадцять
9. дев'ять	19. дев'ятнадцять
<i>Десятки</i>	<i>Сотні</i>
10. десять	100. сто
20. двадцять	200. двісті
30. тридцять	300. триста
40. сорок	400. чотириста
50. п'ятдесят	500. п'ятсот
60. шістдесят	600. шістсот
70. сімдесят	700. сімсот
80. вісімдесят	800. вісімсот
90. дев'яносто	900. дев'ятсот

**Відмінювання кількісних числівників
(на означення цілих чисел)**

<i>Відм.</i>	<i>Чол.р.</i>	<i>Сер.р.</i>	<i>Жін.р.</i>	<i>Множина</i>
Н.в.	один лист	одне (одно) слово	одна книга	одні сани, штани
Р.в.	одного листа, слова одному листу, слову <i>кого? = Р.в., що? = Н.в.</i> одним листом, словом		однієї (одної) книги	одних штанів
Д.в.			одній книзі	одним штанам
Зн.в.			одну книгу	<i>=Р. або Н.</i>
Ор.в.			однією(одною) книгою	одними штанями
М.в.	на одному (однім) листі, слові		на одній книзі	на одних штанах

Н.в.	два/обидва листа, дві/обидві книги двоє друзів	три вікна трое юнаків	чотири студенти четверо студентів	п'ять сторінок п'ятеро друзів
Р.в.	двох листів, книг	трьох вікон	чотирьох студентів	п'яти, п'ятьох сторінок, друзів
Д.в.	двом листам	трьом вікнам	чотирьом студентам	п'яти, п'ятьом сторінкам, друзям
Зн.в.	<i>=Р. або Н.</i>	<i>=Р. або Н.</i>	<i>=Р. або Н.</i>	п'ять сторінок/ п'ятьох друзів
Ор.в.	двома листами	трьома вікнами	чотирма студентами	п'ятьма, п'ятьома сторінками, друзями
М.в.	на двох листах	на трьох вікнах	на чотирьох студентах	на п'яти, п'ятьох сторінках, друзях

■ **Запам'ятайте!** Числівники *дев'ять – двадцять і тридцять* відмінюються як *п'ять*. Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках мають закінчення *-а* (*сорока, дев'яноста, ста*).

■ Зверніть увагу на чергування!

Н.в.	шість	сім	вісім
Р.в.	шести, шістьох	семи, сімох	восьми, вісьмох
Д.в.	шести, шістьом	семи, сімом	восьми, вісьмом
Зн.в.	шість <i>або</i> шістьох	сім <i>або</i> сімох	вісім <i>або</i> вісьмох
Ор.в.	шістьма, шістьома	сьома, сімома	вісьма, вісьмома
М.в.	у шести, шістьох	у семи, сімох	у восьми, вісьмох

■ Зверніть увагу!

Н.в.	п'ятдесят	двісті	п'ятсот
Р.в.	п'ятдесяти, п'ятдесятьох	двохсот	п'ятисот
Д.в.	п'ятдесяти, п'ятдесятьом	двомстам	п'ятистам
Зн.в.	п'ятдесят <i>або</i> п'ятдесят-и/-юх	=Р. <i>або</i> Н.	=Р. <i>або</i> Н.
Ор.в.	п'ятдесятьма, п'ятдесятьома	двомастами	п'ятьомастами, п'ятьмомастами
М.в.	у п'ятдесяти, п'ятдесятьох	у двохстах	у п'ятистах

■ Запам'ятайте!

1. Складні числівники *шістдесят, сімдесят, вісімдесят* відмінюються, як **п'ятдесят**; *триста, чотириста* – як **двісті**; *шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* – як **п'ятсот**.
2. У числівників на позначення десятків (50 – 80) відмінюється тільки друга частина, а в числівниках на позначення сотень (200 – 900) відмінюються обидві частини, які у всіх відмінках пишуться разом.
3. У складених числівниках відмінюються і пишуться окремо всі складові частини (*до тридцяти тисяч шістьохста вісімдесяти юанів*).
4. Числівники *нуль, мільйон, мільярд* відмінюються, як іменники II відміни, а числівник *тисяча* – як іменник I відміни.

■ **Запам'ятайте!**

1. У дробових числівниках перша частка виражена кількісним, а друга – порядковим числівником. Якщо перша частина – числівник *одна*, то обидві частини відмінюються, як прикметники жіночого роду. Якщо перша частина виражена іншим числівником, то відмінювання відбувається інакше (див. таблицю нижче):

Н.в.	одна друга	три цілих і дві п'ятих	півтора (рока)
Р.в.	одної (однієї)	трьох цілих і двох п'ятих	півтора (рока)
Д.в.	другої	трьом цілим і двом п'ятим	півтора (рокам)
Зн.в.	одну другу	три цілих і дві п'ятих	півтора (рока)
Ор.в.	однією другою	трьома цілими і двома п'ятими	півтора (роками)
М.в.	на одній другій	на трьох цілих і двох п'ятих	на півтора (роках)

2. Збірні числівники *обидва, обидві, обоє, двоє* та неозначено-кількісний числівник *кілька* відмінюються, як *два; четверо* – як **чотири**; *багато, троє* – як числівник **три**, *п'ятеро* – *двадцятєро, тридцятєро, кільканадцятє, кільканадцятєро* відмінюються, як числівники **п'ять** – **двадцять** і **тридцять**.
3. М'який знак пишеться на кінці числівників *п'ят_ь, шість_ь, дев'ят_ь* – *двадцят_ь, тридцят_ь*. У непрямих відмінках м'який знак пишеться після букв на позначення м'яких приголосних перед **о** та закінченням **-ма**, а також у числівнику *восьми* (*трьох, чотирьом, шістьома, дев'ятма, усімдесятьох*).
4. М'який знак не пишеться у числівнику *чотири* в орудному відмінку: *чотирма*; в числівниках *п'ятдесят* – *вісімдесят, двісті* – *дев'ятсот* (крім деяких непрямих відмінків, де він пишеться в середині слова: *шістьмастами*).

■ **Зверніть увагу на утворення порядкових числівників**

Скільки?	Який поверх? Котрий?	Яка сторінка? Котра?	Яке число? Котре?	Які листи? Котрі?
один (одна, одне, одні) два (дві) три чотири п'ять шість сім вісім дев'ять десять одинадцять	перший <i>поверх</i> другий третій четвертий п'ятий шостий сьомий восьмий дев'ятий десятий одинадцятий	перша <i>сторінка</i> друга третя четверта п'ята шоста сьома восьма дев'ята десята одинадцята	перше <i>число</i> друге третє четверте п'яте шосте сьоме восьме дев'яте десяте одинадцять	перші <i>сани</i> другі треті четверті п'яті шості сьомі восьмі дев'яті десяті одинадцяті
	-ий/-ій	-а/-я	-е/-є	-і

■ **Запам'ятайте!**

- Усі порядкові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі й відмінку, а відмінюються, як прикметники твердої групи: *шостий, шостого, шостому, шостий* (або *шостого*), *шостим*, (на) *шостому*; **але** числівник *третій* відмінюється, як прикметник м'якої групи: *третього, третьому, третій* (або *третього*), *третім*, (на) *третьому* (див. с. 53).
- У складених порядкових числівниках відмінюється остання складова частина: *у тисяча дев'ятсот дев'яносто другому році*.
- Порядкові числівники, що закінчуються на *-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний*, пишуться одним словом: *чотирьохсотий, трьохтисячний, півторамільйонний*.

■ **Зверніть увагу!**

- Числівники *один, одна, одно (одне), одні* узгоджуються з іменниками в числі, відмінку і в роді: *одного дня, в одній групі*. Числівник *одні* сполучається з іменниками, що вживаються тільки в множині: *одні ножиці, одні штани*.
- Іменники, що мають тільки форму множини (*окуляри, двері, штани*), вживаються із збірними числівниками (*двоє*

окулярів, троє дверей, п'ятеро штанів). У разі необхідності вказати більшу кількість предметів (23, 142 і т. д.) можна вживати слово *штука*.

3. Із числівниками *два* (22, 32...), *три* (23, 33...), *чотири* (24, 34...) іменники вживаються у *Н.в.* і *Зн.в.* множини: *два дні, три місяці, двадцять чотири студенти*.
4. Якщо до складу словосполучення входить означення, то воно може мати форму *Н.в.*, *Зн.в.* або *Р.в.* множини: *три чудові (чудових) костюми*.
5. Числівники *два, три, чотири* не сполучаються з іменниками IV відміни. Для їх переліку вживаються *збірні* числівники (*двоє дівчат, троє курчат*) або *лічильні звороти* (*двадцять три голови телят*).
6. При *неозначено-кількісних* та *збірних* числівниках іменники вживаються у *Р.в.* множини: *кілька годин, шестеро студентів*.
7. Числівники, починаючи з *п'яти* (у *Н.в.* та *Зн.в.*) вимагають використання іменників в формі родового відмінку множини: *п'ять синів, шість подруг, сім відсотків*.
8. *Дробові* числівники, а також числівник *півтора* (*півтори*) вживаються з іменниками у формі *Р.в.* однини: *одна десята відсотка, три четвертих кілограма, півтори доби*, а числівник *півтора*ста – в *Р.в.* множини: *півтора*ста кілограмів.

■ Порівняйте:

<i>Російська</i>	<i>Українська</i>
Один на один	Сам на сам
Один за другим	Один за одним
Друг друга	Один одного
Одно другому не мешає	Одно (одне) другому не заважає
Один к одному	Один в один, як один
Одно время он жил тут	Якийсь (певний) час він жив тут
В час дня	О першій годині дня
Он придёт в два часа	Він прийде о другій
Вторая молодость	Друга молодість
Третья скорость	Третя швидкість
Третьего дня	Позавчора, два дні тому

Прикметник

Який це будинок? – Це **новий** будинок.

Яка це книжка? – Це **цікава** книжка.

Яке це яблуко? – Це **смачне** яблуко?

Які це студенти? – Це **іноземні** студенти.

Чий це зошит? – Це **Тарасів** зошит.

Чия це кімната? – Це **материна** кімната.

Чії то речі? – То **дідусеві** речі.

За лексичним значенням і морфологічними та словотвірними особливостями прикметники поділяються на три групи: якісні (пряма, безпосередня ознака предмета), відносні (ознака предмета за відношенням до особи, матеріалу, явища, часу і т. д.) і присвійні (ознака за належністю людині або тварині).

<i>Якісні</i>	<i>Відносні</i>	<i>Присвійні</i>
<i>Який? Яка? Яке? Які?</i>		<i>Чий? Чия? Чие? Чії?</i>
новий (-а, -е, -ї)	зимовий (-а, -е, -ї)	бабусин (-а, -е, -ї)
старий (-а, -е, -ї)	осінній (-я, -є, -ї)	Іванів (-ова, -овє, -ові)
молодий (-а, -е, -ї)	міський (-а, -е, -ї)	ведмежий (-а, -е, -ї)
хороший (-а, -е, -ї)	майбутній (-я, -є, -ї)	вовчий (-а, -е, -ї)
поганий (-а, -е, -ї)	теперішній (-я, -є, -ї)	Софійн (-а, -е, -ї)
веселий (-а, -е, -ї)	інститутський (-а, -е, -ї)	материн (-а, -е, -ї)
сумний (-а, -е, -ї)	дерев'яний (-а, -е, -ї)	братів (-ова, -овє, -ові)

За характером кінцевого приголосного основи та відменникових закінчень прикметники поділяються на дві групи: тверду (Н.в. **-ий, (-іє)/(-їє)**, **(-ин)/(-їн)**): **велик-ий, -а, -е, -ї**; **добрий, світлий, темний, холодний**) і м'яку (Н.в. **-ій, -ій**): **домашн-ій, -я, -є, -ї**; **останній, пізній, осінній, літній, середній, вечірній, майбутній, теперішній, справжній**.

Відмінникові закінчення прикметників

Тверда група				
Відм.	Однина			Множина
	Чол. р.	Сер. р.	Жіночий р.	
Н.в.	нов-ий, нов-е, братів_ братов-е	нов-а, братов-а	нов-і, братов-і	
Р.в.	нов-ого, братов-ого	нов-ої, братов-ої	нов-их, братов-их	
Д.в.	нов-ому, братов-ому	нов-ій, братов-ій	нов-им, братов-им	
Зн.в.	=Р. або Н.	нов-у, братов-у	=Р. або Н.	
Ор.в.	нов-им, братов-им	нов-ою, братов-ою	нов-ими, братов-ими	
М.в.	нов-ому (-ім), братов-ому (-ім)	нов-ій, братов-ій	нов-их, братов-их	
М'яка група				
Відм.	Однина			Множина
	Чол. р.	Сер. р.	Жіночий р.	
Н.в.	ранн-ій, ранн-є, безкра-ій безкра-є	ранн-я, безкра-я	ранн-і, безкра-ї	
Р.в.	ранн-ого, безкрай-ого	ранн-ої, безкрай-ої	ранн-их, безкра-їх	
Д.в.	ранн-ому, безкрай-ому	ранн-ій, безкра-їй	ранн-им, безкра-їм	
Зн.в.	=Р. або Н.	ранн-ю, безкра-ю	=Р. або Н.	
Ор.в.	ранн-ім, безкра-їм	ранн-ою, безкрай-ою	ранн-ими, безкра-їми	
М.в.	ранн-ому (-ім), безкрай-ом у (-ім)	ранн-ій, безкра-їй	ранн-их, безкра-їх	

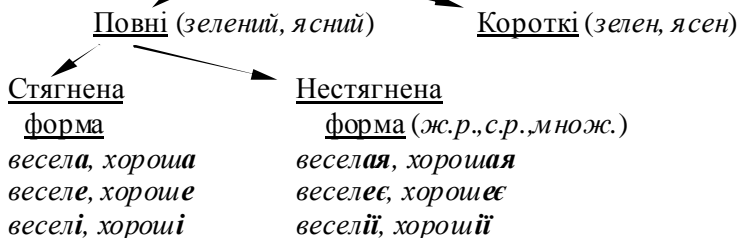
■ Зверніть увагу!

Форма прикметника завжди узгоджується з формою іменника. Форма кличного відмінка збігається з формою називного відмінка: *шановний голову, шановна колего, рідна земле, любий краю.*

■ Запам'ятайте!

За зразком відмінювання прикметників відмінюються займенники *кожний, кожен, всякий, всілякий, самий, сам;* порядкові числівники, а також дієприкметники.

Повні і короткі форми прикметників

■ Запам'ятайте!

1. Загальноуживаними є стягнені форми повних прикметників.
2. Нестягнені форми вживаються переважно в народній творчості.
3. Короткі прикметники вживаються тільки у формі *Н.в.*, *З.в.*, *Кл.в. чол. р.* (*ясен, зелен, повен, певен, рад, добр, здоров, жив, весел, дрібен, славен, варт, винен, годен, згоден, готов, ладен, повинен*). Вони не змінюються за відмінками. Уживаються переважно в розмовній мові (*будь здоров, будь певен, рад вас бачити, я ні в чому не винен*), поезії, народній творчості (*зелен гай, ясен місяць, славен день*).

Якісні прикметники

Якісні прикметники виражають прямі ознаки предметів. Вони називають загальну характеристику (*гарний, поганий*); властивості предметів, що сприймаються зором, слухом і т. д. (*білий, тихий, гіркий, твердий*); просторові та часові ознаки (*довгий, далекий, сучасний*); риси характеру та розумового складу (*розумний, працюватий*); вікові ознаки і фізичні риси (*молодий, стрункий*).

На відміну від присвійних та відносних, якісні прикметники здатні утворювати ступені порівняння і прислівники (*тихий – тихіший – найтихіший – тихо*).

Ступені порівняння якісних прикметників (і прислівників)

Ознака предмета може виявлятися звичайною мірою (*холодний день*), більшою мірою (*холодніший день*) і найбільшою мірою (*найхолодніший день*).

1. *Нульовий* ступінь порівняння: *дорогий, молодий, теплий*.
2. *Вищий* ступінь

а) Проста форма (синтетична) **-и/-іш-**: молодий – *молодший*; дешевий – *дешевший, дешевше*; красивий – *красивіший, красивіше*; розумний – *розумніший*.

Фільм цікавий. Книга цікава.

Книга (*яка?*) цікавіша за фільм /, ніж фільм.

Він розповідає (*як?*) цікавіше за мене /, ніж я.

■ Зверніть увагу!

тонкий – тоніший і тонкіший; грубий – грубший і грубіший;
тихий – тихший і тихіший; здоровий – здоровіший і здоровіший.

■ Запам'ятайте!

- -к-, -ок-, -ек- випадають: рідкий – *рідший*, далекий – *дальший*, глибокий – *глибиший*, легкий – *легший*.
- с + ш = ш: високий – *вищий*, товстий – *товщий*.
- г, ж, з + ш = жч: дорогий – *дорожчий*, дужий – *дужчий*, важкий – *важчий*, тяжкий – *тяжчий*, близький – *ближчий*, низький – *нижчий*, вузький – *вужчий* (виняток: довгий – *довіший*).
- суфліксні форми: гарний – *кращий*, поганий – *гірший*, малий – *меніший*, великий – *більший*, добрий – *ліпший*.

б) Складена форма (аналітична)

- *більш/менш* + прикм./присл.: *більш уважний, менш вдали*, *більш відомий, менш вдало*.
- *набагато/значно/куди/трохи* + вищий ступ.: *значно дорожчий, набагато дешевший, куди нижчий, трохи гарніший, набагато краще*.

3. Найвищий ступінь

а) Проста форма (синтетична): префікс **най-** + прост. вищ. ступ.: **найбільший**, **найрозумніший**, **найбагатіший**, **найкраще**.

б) Складна форма (синтетична) префікс **як-/що-** + прост. найвищ. ступ.: **якнайкращий**, **щонайменший**, **якнайдалше**.

в) Складена форма (аналітична) **найбільш/найменш** + прикм.: **найбільш** придатний, **найменш** відповідальний.

Запам'ятайте!

1. Не можна утворити ступені порівнянні від:

- віддієслівних прикметників: *невблагáнний* (від *благáти*), *незбагнѐнний* (від *збагнѐти*), *невмиру́щий* (від *вме́рти*), *непохітний* (від *похітнѐти*),
- прикм. із словотворчими суфіксами: *батьківський*, *біленький*, *жовтуватий*, *величезний*, а також від таких прикметників:
- *сліпий*, *глухий*, *босий*, *мертвий*, *німий*, *голий*, *ворожий* і т. д. (сталі ознаки);
- *кремовий*, *шоколадний*, *лимонний* (колір за схожістю);
- *буланний*, *гнідий*, *карий*, *вороний* (масть тварин);
- *червонобокий*, *чорноокий*, *світло-зелений*, *яскраво-червоний* (складні прикметники).

2. Не можна змішувати просту і складену форми вищого й найвищого ступенів (наприклад, не можна говорити: *більш / найбільш довший*. Правильно: *більш довгий*, *найбільш довгий*).

3. Форма *самий холодний* ненормативна, правильно: *найхолодніший* або *найбільш холодний* (порівн. рос. *самый холодный*).

4. Складена форма ступенів вживається переважно в науковому і діловому стилях.

5. Іноді найвищий ступінь порівняння виражається описовим зворотом: *кращий за всіх*, *дорожчий над усе*, *найсильніший від усіх*.

Відносні прикметники

Відносні прикметники виражають ознаку предмета за відношенням до матеріалу (*дубовий* – дуб, *скляний* – скло, *дерев'яний* – дерево, *сталевий* – сталь); особи (*студентський* – студент, *читацький* – читач); явища (*вітряний* – вітер); часу, місця (*вчорашній* – вчора, *міський* – місто) та ін. Вони не утворюють ступені порівняння і прислівники, не сполучаються з прислівниками *трохи*, *дуже*, *надто*, *зовсім*, не утворюють антонімічних пар. Усі вони є похідними (найчастіше від іменників: паркет – *паркетний*, книжка – *книжковий*, рідше від дієслів, прислівників, числівників: лікувати – *лікувальний*, тепер – *теперішній*, три – *потрійний*).

Присвійні прикметники

Присвійні прикметники називають ознаку за належністю особі (людині/тварині) й відповідають на питання *чий? чия? чийе? чий?:* *материна* ласка, *Шевченкові* твори, *Катрусина* кімната, *лікарева* сумка, *соловейкова* пісня.

Утворення присвійних прикметників

Від назв осіб	
<u>II відм.</u> суф. -ів-(-ов-/-ев-), -їв-(-єв-)	Дмитр ів (-ова, -ове, -ові), викладач ів (-ева, -еве, -еві), Андрі їв (-єва, -єве, -єві)
<u>I відм.</u> суф. -ин-/-їн-	матер ин (-а, -е, -і), бабус ин , Софій ин
Від назв тварин	
Суф. -ач-/-яч-/-ин-/-їн-	заяч ий (-а, -е, -і), кач иний (-а, -е, -і), змі йний (-а, -е, -і)

■ Зверніть увагу!

1. При утворенні присвійних прикметників часто відбувається чергування приголосних: сусідка – сусідчин, свекруха – свекрушин, небога – небожин, птах – птащиний.
2. Деякі присвійні прикметники мають нульовий суфікс: вовч**ий**, ведмеж**ий**, овеч**ий**.
3. В *Н.в. однини (чол.р.)* більшість присвійних прикметників мають коротку форму: брат**ів**, Олег**ів**, Микит**ин**.
4. Присвійні прикметники вживаються переважно в усному мовленні, народній творчості й художніх творах.

■ Запам'ятайте!

Присвійні прикметники часто виступають компонентами стійких сполук: *ахілесова п'ята, базедова хвороба, домоклів меч, вовчий апетит, собачий холод, заяча душа, осячча впертість, ведмежа послуга, звірячі закони*. У цих випадках присвійні прикметники часто переходять у відносні і якісні, тому що набувають їхніх ознак: *лебедина (яка?) вірність*.

Взагалі межі між розрядами прикметників певною мірою умовні. Так, якісні прикметники можуть переходити у відносні (порівн.: *чорна ніч – чорна металургія, важка валіза – важка промисловість*), а відносні – у якісні (порівн.: *залізний ключ – залізні нерви, золотий ланцюжок – золотий характер*).

Основні способи творення прикметників

1. Суфіксальний. У творенні прикметників беруть участь суфікси двох груп:

- ті, що утворюють прикметники з новим відтінком у значенні, наприклад, значення зменшеності, пестливості (**-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-**): *гарненький, ріднесенький, тонісінький, малюсінький*) або загрублості (**-езн-, -енн-, -уч-/юч-, -уц-/юц-**): *величезний, здоровенний, холоднючий, злющий*;
- ті, за допомогою яких утворюються прикметники з новим значенням:
 - а) віддієслівні прикметники творяться за допомогою суф. **-лив-, -к-, уч-/юч-, -уц-/юц-, -ац-/яц-, -ит-**: *полохливий, говіркий, пахучий, працюючий, роботящий*;
 - б) від інших прикметників якісні прикметники творяться за допомогою суф. **-ав-/яв-, -аст-/яст-, -ист-, -овит-, -уват-**: *чорнявий, сріблястий, гордовитий, гіркуватий*;
 - в) від іменників – за допомогою суф. **-ат-, -лив-, -н-**: *носатий, щасливий, надійний*.
 - г) відносні прикметники утворюються за допомогою суф. **-ськ-/цьк-/зьк-, -ан-/ян-, -н-, -ов-/ев-/єв-**: *український, козацький, паризький, плановий, срібний, мовленнєвий*.
 - д) присвійні прикметники творяться від іменників І відміни за допомогою суф. **-ин-/їн** (*сестрин, Надійн*), від іменників II відміни – за допомогою суф. **-ов-/ев-/єв** (*лікарів, Андріїв*).

Присвійні прикметники від назв тварин творяться за допомогою суф. **-ин/-їн, -ач/-яч** (пташиний, зміїний, лев'ячий) або нульового суф. (заячий, орлій).

2. Префіксальний: *пречудовий, замалий, доісторичний, недовгий, профашистський, архіважливий*.

3. Префіксально-суфіксальний: *безробітний, приміський, підземний, запорізький, міжнародний*.

4. Складання основ: *білокам'яний, чорноокий, трикутний, політехнічний, західноукраїнський, сіро-зелений*.

5. Перехід діеприкметників у прикметники: *шиплячий* (звук), *стояча* (вода), *плакуча* (верба), *лежачий* (камінь).

■ **Зверніть увагу на чергування при творенні прикметників!**

- **к, ч, ц – ц:** парубок – парубоцький, Дрогобич – дрогобицький Вінниця – вінницький;
- **г, ж, з – з:** Рига – ризький, Париж – паризький, Кавказ – кавказький;
- **х, ш, с – с:** Чех – чеський, Сиваш – сиваський, Одеса – одеський.

Але: шах – шахський, герцог – герцогський, казах – казахський, баск – баскський, тюрк – тюркський.

■ **Зверніть увагу:** при утворенні прикметників іноді відбувається спрощення: щастя – щасливий, радість – радісний. У інших випадках з'являються голосні: вікно – вікнний, письмо – пишмний.

■ **Розрізняйте:**

1. **виборний** – який обирається голосуванням: виборна особа, виборна посада;
виборчий – який стосується виборів: виборча комісія, виборчий округ, виборчий закон.
2. **військовий** – що стосується війська: військовий оркестр, військовий парад, військова служба;
воєнний – що стосується війни: воєнний блок, воєнна агресія.
3. **дружний** = згуртований, одностайний: дружний клас, дружна сім'я, дружна бригада;

- дружній** = доброзичливий, прихильний: *дружня розмова, дружнє вітання, дружня атмосфера.*
4. **ефективний** = результативний, корисний: *ефективний засіб, ефективні ліки;*
ефектний – який справляє враження, красивий: *ефектний танок, ефектна сукня.*
5. **музикальний** = обдарований, мелодійний: *музикальний слух, музикальна родина, музикальний голос;*
музичний – той, що стосується музики: *музичний критик, музичний магазин, музична школа.*
6. **громадський** – той, що стосується місцевої громади: *громадський транспорт, громадська їдальня, громадська бібліотека (для членів громади);*
суспільний – той, що стосується суспільства: *суспільний лад, суспільні науки, суспільний устрій;*
громадянський – той, що стосується громадянина держави: *громадянський обов'язок, громадянське право, громадянська війна, громадянська лірика.*
7. **персональний** – той, що належить одній особі: *персональний автомобіль, персональна справа;*
власний – той, що належить тільки цій особі: *власна думка, власні речі, власний будинок;*
особливий = не схожий на інших, знаменний: *особливий день, особливий подарунок, особлива нагода;*
спеціальний – той, що зроблений (існує) для якоїсь нагоди: *спеціальний випуск новин, спеціальний кореспондент;*
8. **писемний** – той, хто вміє писати (рос. *грамотный*): *писемний чоловік, писемна людина, неписемна бабуся;*
письмовий – той, що написаний: *письмовий документ, письмова заява, письмова скарга.*
9. **гарний** = **вродливий** = **красивий**: *гарний / вродливий / красивий хлопець, гарна / вродлива / красива дівчина, але гарний вечір, гарний / красивий будинок (вродливий – тільки особа);*
чудовий: *чудовий концерт, чудова погода, чудовий вечір;*
добрий: *добра відповідь, добра книга, добрий тон;*
хороший: *хороша відповідь, хороша доповідь, хороша книга.*

Прізвища та ім'я по батькові

Чоловічі ім'я по батькові утворюються за допомогою суф. *-ович* (*Іванович, Андрійович*) або *-ич/-іч* (*Хомич, Ілліч, Лукич*). Відмінюються вони, як іменники II відміни.

Українські прізвища іменникового типу (на *-а, -я, -ко, -ук, -юк, -ун* та ін.) у формі *чоловічого* роду відмінюються, як іменники відповідної відміни. Прізвища прикметникового типу (на *-ин, -ін, -ов, -ев, -єв* та ін.) відмінюються, як іменники II відміни (*але* в *Ор.в.* вони мають прикметникові закінчення *-им/-ім/-їм*).

Порівняйте:

Н.в.	Іван Петрович Бойко; Максим Іванович Майборода	Сергій Олександрович Єсенін
Р.в.	Івана Петровича Бойка; Максима Івановича Майбороди	Сергія Олександровича Єсеніна
Д.в.	Івану Петровичу Бойку; Максиму Івановичу Майбороді	Сергію Олександровичу Єсеніну
Зн.в.	Івана Петровича Бойка; Максима Івановича Майбороду	Сергія Олександровича Єсеніна
Ор.в.	Іваном Петровичем Бойком; Максимо м Іванович ем Майбородою	Сергієм Олександрович ем Єсеніни м
М.в.	Івані Петровичі Бойку; Максими Івановичі Майбороді	Сергії Олександровичі Єсеніні

Жіночі імена по батькові утворюються за допомогою суф. *-івн* або *-ївн* (*Борисівна, Миколаївна*). Вони відмінюються, як іменники I відміни.

Українські прізвища іменикового типу (на *-ко, -ук, -юк, -ун* та ін.) у формі *жіночого* роду не відмінюються. Прізвища прикметникового типу (на *-ин(а), -ін(а), -ов(а), -ев(а), -єв(а)* та ін.) у формі *жіночого* роду відмінюються, як прикметники.

Порівняйте:

Н.в.	Ганна Іванівна Сойко	Олена Андріївна Попова
Р.в.	Ганну Іванівну Сойко	Олени Андріївни Попової
Д.в.	Ганні Іванівні Сойко	Олені Андріївні Поповій
Зн.в.	Ганну Іванівну Сойко	Олену Андріївну Попову
Ор.в.	Ганною Іванівною Сойко	Оленою Андріївною Поповою
М.в.	Ганні Іванівні Сойко	Олені Андріївні Поповій

У формі *множини* (коли йдеться про всю родину) прізвища іменникового типу відмінюються, як іменники II відміни. Прізвища прикметникового типу відмінюються, як прикметники.

Порівняйте:

Н.в.	Шевченки	Ходюки	Пушкіни
Р.в.	Шевченків	Ходюків	Пушкіних
Д.в.	Шевченкам	Ходюкам	Пушкіним
Зн.в.	Шевченків	Ходюків	Пушкіних
Ор.в.	Шевченками	Ходюками	Пушкіним
М.в.	Шевченках	Ходюках	Пушкіних

Прислівник

*Як він відповідав? – Він відповідав **добре**.*

*Де він живе? – Він живе **недалеко**.*

*Куди він повернув? – Він повернув **праворуч**.*

*Коли він приїхав? – Він приїхав **восени**.*

*Звідки він приїхав? – Він приїхав **здалеку**.*

Прислівники – незмінна частина мови. Типові суфікси прислівників: **-о, -е, -ому, -и, -і** (*холодно, добре, по-іншому, людськи, пішки, вранці*).

■ Порівняйте прислівник і прикметник:

<i>Прикметник</i>	<i>Прислівник</i>
<i>Який? Яка? Яке? Які? +іменник</i>	<i>Як? +дієслово</i>
Це <u>гарний</u> <u>студент</u> .	Він <u>гарно</u> <u>читає</u> .
Це <u>гарна</u> <u>дівчина</u> .	Вона <u>гарно</u> <u>співає</u> .
Це <u>гарні</u> <u>студенти</u> .	Вони <u>гарно</u> <u>пишуть</u> .
Це <u>цікаве</u> <u>оповідання</u> .	Він <u>цікаво</u> <u>розповідає</u> .
Це <u>швидкий</u> <u>поїзд</u> .	Поїзд <u>іде</u> <u>швидко</u> .

Утворення і правопис деяких прислівників

Більшість прислівників утворилась від прикметників (теплій – тепло, холодний – холодно, темний – темно, солоний – солono) та іменників (початок – спочатку, низ – унизу, день – удень).

Разом пишемо прислівники: *вперше, напочатку, напам'ять, внічию, влітку, взимку, восени, внизу, угорі, востаннє, зліва, справа, ззаду, наліво, направо, навколо, завчасно, увечері, вдень, уночі, опівночі, вранці, зранку, щоранку, щодня, надворі, назустріч, спрoсoння, чимдуж, бoсoніж, aбixтo, деkoли, чимaлo, пoзaoчі* тощо.

Через дефіс пишемо прислівники: *пo-святкoвoмy, пo-укрaїнськoмy, пo-мoємy, пo-пepшe, пo-дpyгe, бyдь-кyди, xтoзнa-скількy, дe-нeбyдь, тaк-тo, зрoдy-вікy, рaнo-вpaнці, біль-мeншe, тишкoм-нишкoм, чaстo-гyстo, віч-нa-віч, дe-нe-дe тa ін.*

■ **Зверніть увагу на групи прислівників за значенням:**

<i>Загальне значення</i>	<i>Питання</i>	<i>Приклади</i>
<i>Ознака дії</i>	<i>Як? Яким способом?</i>	добре, погано, зручно, тихо, холодно, разом, по-зимовому, безупинно, вголос, вору, поволі, наспіх
	<i>Якою мірою? Як багато?</i>	удвічі, утричі, дотла, трохи, ледве, значно, нестерпно, усе, вкрай, вволю, насилу
	<i>Де? Куди? Звідки?</i>	вдома, додому, вниз, вгору, праворуч, ліворуч, далеко, зверху, знизу, назад, назустріч, додому, знадвору
	<i>Коли? Відколи? Доки?</i>	сьогодні, вчора, позавчора, післязавтра, ввечері, вночі, торік, завжди, відтоді, донині, заздалегідь, спочатку, потім, наостанок, взимку.
	<i>Чому? З якої причини?</i>	збоже, збоже, спересердя, чогось, чомусь, мимоволі, спонтанно, внаслідок
	<i>Для чого? З якою метою?</i>	навмисно, наперекір, нащо, навіщо
<i>Ознака іншої ознаки</i>	<i>Як багато? Якою мірою?</i>	дуже, надзвичайно, ледве, трохи, удвічі
<i>Ознака предмета</i>	<i>Який? Яка? Яке? Які?</i>	(розмова) наодинці, віч-на-віч, (кава) по-варшавському

■ **Розрізняйте:** прислівник *далі* і прикметник *дальше* (*давший, дальша, дальші*):

Він не хотів далі дивитися цей фільм.

Дальше вивчення цього питання потребує часу.

■ **Зверніть увагу!** Прислівники можуть вживатися із суф. суб'єктивної оцінки **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-:** *тихесенько, низенько, близенько, раненько, тонісінько.*

Дієслово
Дійсний спосіб. Теперішній час
(недокожаний вид)

1 дієвідміна

Особ. займ.	читати	слухати	нести	закінчення
я	чита-ю	слуха-ю	нес-у	-у/-ю
ти	читає-єш	слуха-єш	нес-єш	-єш/-єш
він	чита-є	слуха-є	нес-є	-є/-є
вона				
воно	чита-ємо	слуха-ємо	нес-ємо	-ємо/-ємо
ми				
ви				
вони				
	чита-ють	слуха-ють	нес-уть	-ють/-ють
	Читай!	Слухай!	Неси!	
	Читайте!	Слухайте!	Несіть!	
	Читаймо!	Слухаймо!	Несімо!	

*Що ти робиш? Що він робить? Що вона робить?
Що ви робите? Що вони роблять?*

2 дієвідміна

Особ. займ.	вчити	лежати	стояти	закінчення
я	вч-у	леж-у	сто-ю	-у/-ю
ти	вч-иш	леж-иш	сто-їш	-иш/-їш
він	вч-ить	леж-ить	сто-їть	-ить/-їть
вона				
воно	вч-имо	леж-имо	сто-їмо	-имо/-їмо
ми				
ви				
вони				
	вч-ать	леж-ать	сто-ять	-ать/-ять
	Вчи!	Лежи!	Стій!	
	Вчіть!	Лежіть!	Стійте!	
	Вчімо!	Лежімо!	Стіймо!	

*Що ти робиш? Що він робить? Що вона робить?
Що ви робите? Що вони роблять?*

■ Запам'ятайте!

1. Чергування приголосних основи: *с, х/ш* *з, г/ж* *т, к/ч*

	писати <i>с/ш</i>	прохати <i>х/ш</i>	мазати <i>з/ж</i>	лягти <i>г/ж</i>	платити <i>т/ч</i>	сікти <i>к/ч</i>
я	пи <u>ш</u> у	про <u>ш</u> у	ма <u>ж</u> у	ля <u>ж</u> у	пла <u>ч</u> у	сі <u>ч</u> у
ти	пи <u>ше</u> ш	про <u>си</u> ш	ма <u>же</u> ш	ля <u>же</u> ш	пла <u>ти</u> ш	сі <u>че</u> ш
...
вони	пи <u>ш</u> уть	про <u>ся</u> ть	ма <u>ж</u> уть	ля <u>же</u> мо	пла <u>тя</u> ть	сі <u>чу</u> ть

2. Чергування приголосних основи:

д/жд *ск/щ* *г/гн* *б/бл* *п/пл* *в/вл* *м/мл* *ф/фл*

	водити <i>д/дж</i>	полюс <u>к</u> ати <i>ск/щ</i>	тя <u>г</u> ти <i>г/гн</i>	ловити <i>в/вл</i>	спати <i>п/пл</i>	лю <u>б</u> ити <i>б/бл</i>
я	во <u>д</u> жу	полю <u>ш</u> у	тя <u>г</u> ну	ло <u>в</u> дю	сп <u>л</u> ю	лю <u>б</u> лю
ти	во <u>ди</u> ш	полю <u>ще</u> ш	тя <u>гн</u> еш	ло <u>ви</u> ш	сп <u>и</u> ш	лю <u>би</u> ш
...
вони	во <u>д</u> ять	полю <u>ще</u> мо	тя <u>гн</u> уть	ло <u>в</u> лять	сп <u>ля</u> ть	лю <u>б</u> лять

3. Чергування у суфіксах

(*-ува/-у-, -юва/-ю-*)

	ремонтувати	малювати
я	ремонт <u>у</u> ю	малю <u>ю</u>
ти	ремонт <u>у</u> єш	малю <u>є</u> ш
він	ремонт <u>у</u> є	малю <u>є</u>
вона		
воно	ремонт <u>у</u> ємо	малю <u>є</u> мо
ми	ремонт <u>у</u> єте	малю <u>є</u> те
ви	ремонт <u>у</u> ють	малю <u>ю</u> ть
вони		

4. Відмінювання дієслів

дати, їсти

дати	їсти
дам	їм
даси	їси
дасть	їсть
дамо	їмо
дасте	їсте
дадуть	їдять

■ Порівняйте:

	<i>українська</i>	<i>російська</i>	<i>українська</i>	<i>російська</i>
	могти	мочь	хотіти	хотеть
я	можу	могу	хочу	хочу
ти	можеш	можешь	хочеш	хочешь
він	може	может	хоче	хочет
вона				
воно	можемо	можем	хочемо	хотим
ми	можете	можете	хочете	хотите
ви	можуть	могут	хочуть	хотят
вони				

Минулий час

	чита-ти	писа-ти	стоя-ти	
я, ти, він	чита- в	писа- в	стоя- в	-в
я, ти, вона	чита- <i>ла</i>	писа- <i>ла</i>	стоя- <i>ла</i>	<i>-ла</i>
воно	чита- <i>ло</i>	писа- <i>ло</i>	стоя- <i>ло</i>	<i>-ло</i>
ми,ви,вони	чита- <i>ли</i>	писа- <i>ли</i>	стоя- <i>ли</i>	<i>-ли</i>

Що ти робив? Що він робив? Що вона робила? Що воно робило? Що ви робили? Що вони робили?

■ **Запам'ятайте!** При утворенні форм минулого часу у дієсловах можуть відбуватися такі зміни:

1. Форма *чол. р.* може не мати кінцевого **-в**: *замерзнути* – *замерз_* (*замерзла, замерзло, замерзли*);
2. Може відбуватися чергування **-о/-і** та **-е/-и** у корені слів *чол. р.* (якщо в корені немає **-р-, -ри-**): *могти* – *міг* (*але могла*), *нести* – *ніс* (*але несла*), *зберегти* – *зберіг* (*але зберегла*), *утекти* – *утік* (*але утекла*), *рости* – *ріс* (*але росла*). Порівняйте: *терти* – *тер, терла, терли*; *заперти* – *запер, заперла, заперли*.
3. Може випадати кінцевий приголосний **-с** основи інфінітива: *вести* – *вів, вела* (*-о, -и*), *сісти* – *сів, сіла*, (*-о, -и*), *розповісти* – *розповів, розповіла*, (*-о, -и*).
4. Випадає суф. **-ну-** основи інфінітива (якщо на нього не падає наголос): *мёрзнути* – *мерз, мёрзла* (*-о, -и*), *щёзнути* – *щез, щёзла* (*-о, -и*), (**але**: *поверну́ти* – *поверну́в, поверну́ла* (*-о, -и*); *протягну́ти* – *протяг, протягá* (*-о, -и*) і *протягну́в, протягну́ла* (*-о, -и*)).

■ **Зверніть увагу:** для повідомлення про дію, яка відбувалася перед якоюсь іншою дією в минулому в устному мовленні та художній літературі іноді вживається давноминулий час (*писав був, писала була, писало було, писали були; був жив, була жила, було жило, були жили; ходив був, ходила була, ходило було, ходили були*). Але у науковому та діловому мовленні цих форм слід уникати.

Майбутній час

Складена форма

я	буду	читати
ти	будеш	вчити
він, вона, воно	буде	розмовляти
ми	будемо	гуляти
ви	будете	працювати
вони	будуть	снідати

Що ти будеш робити? Що він (вона) буде робити?

Що ви будете робити? Що вони будуть робити?

Складна форма

	читати	вчити	розмовляти
я	читати <u>му</u>	вчити <u>му</u>	розмовляти <u>му</u>
ти	читати <u>меш</u>	вчити <u>меш</u>	розмовляти <u>меш</u>
він, вона, } воно	читати <u>ме</u>	вчити <u>ме</u>	розмовляти <u>ме</u>
ми	читати <u>мемо</u>	вчити <u>мемо</u>	розмовляти <u>мемо</u>
ви	читати <u>мете</u>	вчити <u>мете</u>	розмовляти <u>мете</u>
вони	читати <u>муть</u>	вчити <u>муть</u>	розмовляти <u>муть</u>

Що ти роби́тимеш? Що він (вона) роби́тиме?

Що ви роби́тимете? Що вони роби́тимуть?

■ Зверніть увагу!

Просту форму майбутнього часу мають дієслова доконаного виду (дивись с. 73-74).

Дієслово бути

Минулий час (вчора)	Теперішній час (зараз)	Майбутній час (завтра)
був, була, було, були	—	буду, будеш ... будуть
Він <i>був</i> удома. Де ти <i>була</i> ? Позавчора <i>був</i> дощ. Вчора було тепло.	Він <i>вдома</i> . Де вона <i>зараз</i> ? Зараз дощ. Сьогодні тепло.	Він <i>буде</i> вдома. Де ти <i>будеш</i> ? Завтра <i>буде</i> дощ. Завтра <i>буде</i> тепло.

Перехідні та неперехідні дієслова

Перехідні дієслова виражають дію, безпосередньо спрямовану на об'єкт (*Зн.в.* або *Р.в.* іменника/займенника без прийменника, дієслово при *Р.в.* часто вживається з часткою **не**): писати вправу виконувати завдання, читати газету, дивитися фільм, знати його; купив хліба; не чув батька, не бачив моря.

Неперехідні дієслова означають стан або дію, яка безпосередньо не переходить на предмет: гуляти вулицями, поратися у кухні, привітатися із слухачами, зрадіти зустрічі.

Дієслова з постфіксом –ся (-сь)

	<i>вмиватися</i> (1)	<i>вчитися</i> (2)	
я ти він, вона, воно ми ви вони	вмива <u>юсь</u> вмива <u>єшся</u> вмива <u>ється</u> вмива <u>ємося</u> вмива <u>єтесь</u> вмива <u>ються</u>	вчу <u>сь</u> вчи <u>шся</u> вчи <u>ться</u> вчи <u>мося</u> вчи <u>тесь</u> вча <u>ться</u>	Теперішній
я, ти, він я, ти, вона воно ми, ви, вони	вмива <u>вся</u> вмива <u>лася</u> вмива <u>лося</u> вмива <u>лися</u>	вчив <u>ся</u> вчила <u>ся</u> вчи <u>лося</u> вчили <u>ся</u>	Минулий
я ти він, вона, воно ми ви вони	вмивати <u>мусь</u> вмивати <u>мешся</u> вмивати <u>меться</u> вмивати <u>мемося</u> вмивати <u>метесь</u> вмивати <u>муться</u>	вчитим <u>усь</u> вчитим <u>ешся</u> вчитим <u>еться</u> вчитим <u>емося</u> вчитим <u>етесь</u> вчитим <u>уться</u>	Майбутній (складний)
я ти він, вона, воно ми ви вони	буду вмивати <u>сь</u> будеш буде будемо будете будуть	буду вчити <u>сь</u> будеш буде будемо будете будуть	Майбутній (складений)

■ **Зверніть увагу!**

Немає -ся/-сь (перехідні)	Є -ся/-сь (неперехідні)
1. дієслово + <i>кого? що?</i> (Зн.в.) бачити/побачити зустрічати/зустріти вітати/привітати Ми <i>віт</i> аємо <u>друзів</u> . Він <i>зустрів</i> <u>подругу</u> .	дієслово з <i>ся</i> + з <i>ким?</i> (з + Ор.в.) бачитися/побачитися зустрічатися/зустрітися вітатися/привітатися Вони <i>привіталися</i> з <u>деканом</u> . Вона <i>зустрілася</i> з <u>подругою</u> .
2. дієслово + <i>кого? що?</i> (Зн.в.) вмивати/вмити готувати/приготувати витирати/витерти Ніна <i>приготувала</i> <u>обід</u> . Він любить <i>фотографувати</i> (<u>когось, щось</u>).	дієслово з <i>ся</i> + <i>інш. відм.</i> (себе) вмиватися/вмитися готуватися/приготуватися витиратися/витертися Ніна <i>готується</i> <u>до іспиту</u> (Д.в.). Він любить <i>фотографуватися</i> (<u>сам, себе</u>).
3. Суб'єкт <u>хто?</u> починати/почати закінчувати/закінчити продовжувати/продовжити Коли <u>ти починаєш</u> працювати? <u>Він закінчив</u> роботу о п'ятій.	Суб'єкт <u>що?</u> починатися/початися закінчуватися/закінчитися продовжуватися/продовжитися Коли <i>починається</i> <u>урок</u> ? <u>Робота закінчується</u> о п'ятій.
4. Активний стан Він <i>виконує</i> завдання. Будівельна компанія вчасно <i>завершила</i> будівництво.	Пасивний стан Завдання <i>виконується</i> . Будівництво <i>завершилось</i> вчасно.
■ Запам'ятайте! Не вживаються без -ся :	
сміятися/засміятися (з <i>кого?</i> з <i>чого?</i>) знущатися (з <i>кого?</i> з <i>чого?</i>) поміхатися/посміхнутися (<i>кому?</i> <i>чому?</i>) поратися (<i>де?</i> з <i>чим?</i>)	боротися (з <i>ким?</i> з <i>чим?</i>) займатися (<i>ким?</i> <i>чим?</i>) гордитися (<i>ким?</i> <i>чим?</i>) милуватися (<i>ким?</i> <i>чим?</i>)

Умовний спосіб

■ **Зверніть увагу!**

Дієслова умовного способу творяться додаванням до форм минулого часу частки **би** (**б**) (читав **би**, чекала **б**, гуляли **б**): *Я хотів би допомогти, але не можу. Чи не могли б ви повідомити мені про час зборів?*

Наказовий спосіб

Особи	Однина	Множина
Проста форма		
1 (я, ми)	—	Читай <u>мо</u> ! Пиши <u>мо</u> !
2 (ти, ви)	Читай! Пиши!	Читай <u>те</u> ! Пиши <u>ть</u> !
Складена форма		
1, 2		<i>Нумо/нумте читати, писати!</i>
3 (він, вона, воно, вони)	Хай/нехай читає, пише!	Хай/нехай читають, пишуть!

■ Запам'ятайте

1. Закінчення **-и, -іть, -імо**:

- під наголосом: пиши, пишіть, пишімо; бери, беріть, берімо; іди, ідіть, ідімо;
- із наголосом на префіксі **ви-** (вибери, виберіть, виберімо), які без префікса мають наголос на закінченні;
- у дієсловах із суфіксом **-ну-** після приголосного (крикнути, штовхнути): крикни, крикніть, кринімо.
- у дієсловах з основою на **-л, -р** після приголосного (підкреслити, провітрити): підкресли, підкресліть, підкреслімо.

2. Закінчення **-й, -ймо, -йте** (1 дієвідміна): після голосних: грай (-йте, -ймо); купуй (-йте, -ймо).

Але: після приголосних *б, в, м, ж, ч, ш, щ, р* **-й-** зникає: клич, кличте, кличмо; повір, повірте, повірмо; ріж, ріжте, ріжмо, познайом, познайомте.

Після *д, т, з, с, л, н* **-й-** теж зникає, але з'являється **-ь**: сядь, сядьте, сядьмо; стань, станьте, станьмо.

■ Зверніть увагу на чергування!

з/ж: бігти – біжи (-іть, -імо)

к/ч: пекти – печи (-іть, -імо)

з/ж: казати – кажи (-іть, -імо)

с/ш: писати – пиши (-іть, -імо)

х/ш: брехати – (не) бреши (-іть, -імо)

-ува- / -уй, -уйте, -уймо: купувати – купуй (-йте, ймо)

-юва- / -юй, -юйте, -юймо: малювати – малюй (-йте, ймо)

Види дієслова

■ Порівняйге:

Вчора я <u>читав</u> текст, <u>писав</u> вправи, <u>вчив</u> діалоги, <u>готував</u> домашнє завдання. Що ти <u>робиє</u> ?	Вчора я <u>прочитав</u> текст, <u>написав</u> вправи, <u>вивчив</u> діалоги, <u>приготував</u> домашнє завдання. Що ти <u>зробиє</u> ?
<i>Недоконаний вид (НДВ)</i>	<i>Доконаний вид (ДВ)</i>
читати писати вчити готувати робити дивитися слухати снідати	<u>прочитати</u> <u>написати</u> <u>вивчити</u> <u>приготувати</u> <u>зробити</u> <u>подивитися</u> <u>послухати</u> <u>поснідати</u>

Способи утворення видів

<i>1. Префіксальний</i>	
робити писати знайомитися вітатися вчити	зробити на писати по знайомитися пр ивітатися ви вчити
<i>(-а-/-я-, -ува-/-юва-) 2. Суфіксальний (-и-, -а-, -ну-)</i>	
крич ати вікон увати ляг ати пояс нювати	крик ну ти викон ати ляг ти пояс ни ти
<i>3. Зміна наголосу (іноді з чергуванням у корені)</i>	
склик ати вимір я ти сід а ти розрі з ати	склик а ти вимір я ти сід и ти розрі з ати
<i>4. Різні основи</i>	
- брати (беру, береш...) - говорити - шукати - ловити (ловлю, ловиш...)	- взяти (візьму, візьмеш...) - сказати (скажу, скажеш...) - знайти - спіймати

Головні значення видів

<p><i>1. Назва дії (факт) або процес (як довго?)</i> Я вже <i>дивився</i> цей фільм(<i>факт</i>). Він півгодини <i>розв'язував</i> задачу(<i>як довго? скільки часу?</i>). Я люблю <i>читати</i> (<i>факт</i>).</p>	<p><i>1. Результат дії</i> Я вже <i>подивився</i> цей фільм. Ти вже <i>розв'язав</i> задачу? Вона вже <i>приготувалася</i> до іспиту.</p>
<p><i>2. Дія, що повторюється.</i> Він <i>читав</i> цю книгу багато разів, бо вона йому <i>побається</i>.</p>	<p><i>2. Одноразова дія.</i> Він <i>прочитав</i> цю книгу, але вона йому не <i>способалась</i>.</p>
<p><i>3. Одночасність дій.</i> $\longrightarrow \longrightarrow$ Вони <i>дивилися</i> фільм та <i>часом обговорювали</i> його.</p>	<p><i>3. Послідовність дій.</i> $\longrightarrow \longrightarrow$ Ми <i>подивилися</i> фільм, а <i>потім обговорили</i> його.</p>
<p>■ Запам'ятайте слова, які часто вживаються з тим або іншим видом: часом, іноді, інколи, завжди, рідко, часто, зазвичай, щодня, щоранку, щовечора...</p>	<p>обов'язково, наприкінці, насамкінець, вже...</p>

■ Зверніть увагу!

<i>Минулий час</i>	<i>Теперішній час</i>	<i>Майбутній час</i>
<i>НДВ. Інфінітив <u>читати</u></i>		
він читав вона читала воно читало вони читали	я читаю ти читаєш ... вони читають <i>Імператив:</i> читай (-те, -мо)!	я буду читати ти будеш ... вони будуть я читатиму ти читатимеш ... вони читатимуть
<i>ДВ. Інфінітив <u>прочитати</u></i>		
він прочитав вона прочитала воно прочитало вони прочитали	—	я прочитаю ти прочитаєш ... вони прочитають <i>Імператив:</i> прочитай (-те, -мо)!

НДВ. Інфінітив <u>пояснювати</u>		
він пояснював вона пояснювала воно пояснювало вони пояснювали	я пояснюю ти пояснюєш ... вони пояснюють <i>Імператив:</i> пояснюй (-те, -мо)!	я буду пояснювати ти будеш ... вони будуть я пояснюватиму ти пояснюватимеш ... вони пояснюватимуть
ДВ. Інфінітив <u>пояснити</u>		
він пояснив вона пояснила воно пояснило вони пояснили	—	я поясню ти поясниш ... вони пояснять <i>Імператив:</i> поясн и (-іть, -імо)!
НДВ. Інфінітив <u>говорити</u>		
він говорив вона говорила воно говорило вони говорили	я говорю ти говориш ... вони говорять <i>Імператив:</i> говор и (-іть, -імо)!	я буду говорити ти будеш ... вони будуть я говоритиму ти говоритимеш ... вони говоритимуть
ДВ. Інфінітив <u>сказати</u>		
він сказав вона сказала воно сказало вони сказали	—	я скажу ти скажеш ... вони скажуть <i>Імператив:</i> скаж и (-іть, -імо)!

■ **Зверніть увагу** на двовидові дієслова, які однією формою виражають *НДВ* і *ДВ*: *авансувати, адресувати, ранити, наслідувати, веліти, організувати.*

**Дієслова з ознакою руху
(безпрефіксні)**

<i>1 група</i> <i>односпрямований рух</i>	<i>2 група</i> <i>різноспрямований рух</i>
іти/йти (і/йду, і/йдеш, і/йде... і/йдуть; <i>мин.ч.</i> : і/йшов, і/йшла, і/йшло, і/йшли); їхати (їду, їдеш, їде... їдуть); бігти (біжу, біжиш, біжить... біжать; <i>мин.ч.</i> : біг, бігла, -о, -и); плисти (пливу, пливеш, пливе... пливуть; <i>мин.ч.</i> : плив, плавла, -о, -и); летіти (лечу, летиш, летить... летять); повзти (повзу, повзеш, повзе... повзуть; <i>мин.ч.</i> : повз, повзла, -о, -и); нести (несу, несеш, несе... несуть; <i>мин.ч.</i> : ніс, несла, -о, -и); вести (веду, ведеш, веде... ведуть; <i>мин.ч.</i> : вів, вела, -о, -и); везти (везу, везеш, везе... везуть; <i>мин.ч.</i> : віз, везла, -о, -и).	ходити (ходжу, ходиш); їздити (їзджу, їздиш); бігати ; плавати ; літати ; повзати ; носити ; водити ; возити .

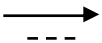

■ Порівняйте:

1 група		2 група	
Теперішній час			
Одни раз, зараз →	Багато разів, завжди ⇒⇒⇒	У різних напрямах ↗↘	Вміє, любить, подобається...
Він іде до школи.	Він ходить до школи.	Він ходить вулицями міста.	Йому 7 місяців, тому він ще не ходить.
Він їде швидко.	Він їздить швидко.	Він їздить у різні країни світу.	Я не <u>вмію</u> їздити на велосипеді.
Зараз ми біжимо до стадіона	Ми щодня бігаємо до стадіона.	Ми бігаємо по стадіону.	Нам <u>подобається</u> бігати по парку.
Мати веде сина до школи.	Щодня мати водить сина до школи.	Мати <u>водить</u> сина по музеях.	Мати <u>любить</u> водити сина до школи.

<i>Минулий час</i>	
<i>Рух+інша дія</i>	= був (була, були), але зараз вже у іншому місці
Ми <u>йшли</u> та <u>розмовляли</u> . Він <u>іхав</u> та <u>читав</u> газету (дорогою)	Він <u>ходив</u> до інститута вчора. Ми <u>їздили</u> до столиці нещодавно. Влітку вони <u>літали</u> в Париж.

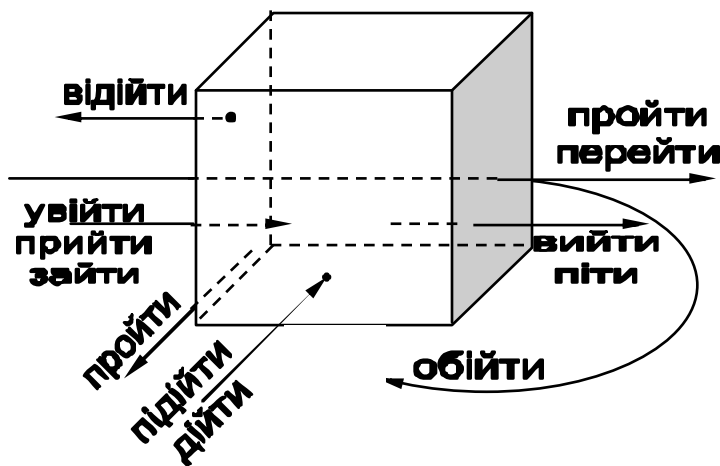
Просторові значення префіксальних дієслів з ознакою руху

	ввійти (увійти) – (факт)	куди? до кого?	у кімнату, до кімнати до секретаря
	вийти (факт)	звідки? від кого?	з кімнати від секретаря
	прийти – (надовго)	куди? до кого?	до школи, на пошту до батьків
	піти – (надовго)	звідки? від кого?	з інституту, з пошти від батьків
	зайти – (ненадовго)	куди? до кого?	до магазину, у кімнату до лікаря
	підійти	до кого? до чого?	до міліціонера, до професора, до дошки, до будинка, до зупинки
	відійти	від кого? від чого?	від міліціонера, від професора, від дошки, від будинка, від зупинки
	дійти – (як швидко, яким чином)	до чого?	до інституту, до зупинки, до магазину
	перейти	що? через що?	(через) вулицю, (через) річку, (через) дорогу
	пройти	що? чим?	парк вулицею
	пройти	повз кого? повз що?	повз парк, повз театр, повз мене

	пройти – (скільки кілометрів)		
	обійти	що? кого? довкола чого?	парк, будинок довкола озера

■ Зверніть увагу!

НДВ (префікс + 2 група)	ДВ (префікс + 1 група)
—	піти (піду, підеш... підуть; <i>мин. ч.</i> пішов, пішла, пішло, пішли)
входити (входжу, входиш... входять) ≠	ввійти/увійти (ввійду, ввійдеш... ввійдуть; <i>мин. ч.</i> : ввійшов, ввійшла, ввійшло, ввійшли)
виходити (виходжу, виходиш... виходять)	вийти (вийду, вийдеш... вийдуть; <i>мин. ч.</i> вийшов, вийшла, вийшло, вийшли)
приходити	прийти
заходити	зайти
підходити	підійти
відходити	відійти
переходити	перейти
обходити	обійти
доходити	дійти
проходити	пройти

Сталі вирази із дієсловами з ознакою руху

Прийти до тям

Заходитися прибирати

Входити до складу

Виходити з міркувань

Підходити з різних боків до питання

Переходити до іншої теми

Обходити складні питання

Доходити до суті проблеми

Відходити від теми

Проходити нову тему

Підходити (*кому? чому? до чого?*) за кольором, за розміром і т. д.

Тебе (*кого?*) це не обходить (= це не твоя справа)

Дійти до висновку (= зробити висновок)

Основні способи творення дієслів

В українській мові є велика група дієслів, які утворилися дуже давно і зараз сприймаються як непохідні. Це дієслова на позначення найважливіших для людини процесів, дій, станів: *іти, бігти, рости, лежати, стояти, просити* тощо. Непохідні дієслова служать базою для творення похідних.

Дієслова можуть утворюватися від дієслівних основ (*приїхати, запрошувати*), іменникових (*ночувати, обідати, горювати*), прикметникових (*зеленіти, старіти*), числівникових (*подвоїти, потроїти*) і деяких ін.

Дієслова в українській мові утворюються трьома основними способами: префіксальним, суфіксальним, префіксально-суфіксальним.

Найужваніші префікси, що беруть участь у творенні дієслів

в- (<i>у-, уві-</i>):	<i>увімкнути, в'їхати, впасти</i>
ви- :	<i>вийти, виписати, вибудувати</i>
від- (<i>віді-</i>):	<i>відійти, відпустити, відокремити</i>
до- (<i>ді-</i>):	<i>дійти, догодити, дібрати</i>
з- (<i>зі-, зо-, із-, с-</i>):	<i>з'їздити, зів'яти, зомліти, стояти</i>
за- :	<i>зайти, запати, засадити</i>
на- :	<i>накрити, наробити, накоїти</i>
над- (<i>наді-</i>):	<i>надкусити, надіслати</i>
о- (<i>об-, обі-</i>):	<i>охолонути, обгорнути, обігріти</i>
пере- :	<i>перейти, переробити, переписати</i>
перед- :	<i>передплатити, передбачити</i>
під- (<i>піді-</i>):	<i>підійти, підготувати, підняти</i>
по- (<i>пі-</i>):	<i>поїхати, поїсти, піймати</i>
попо- :	<i>попоїсти</i>
при- :	<i>приїхати, принести, прикрити</i>
про- :	<i>проїхати, прочитати, просидіти</i>
роз- :	<i>роз'їхатися, розкрити, розписати.</i>

Суфіксальний спосіб творення дієслів

1. Від основ іменника за допомогою суф. **-и-, -і-, -а-/я-, -ува-/юва-**: щастя – *щастити*, сіль – *солити*, обід – *обідати*, вечеря – *вечеряти*, ніч – *ночувати*, план – *планувати*.
2. Від прикметникових основ за допомогою суф. **-и-, -і-, -ну-, -ува-**: білий – *біліти, білити*, сліпий – *сліпнути*, мудрий – *мудрувати*.
3. Від одиничних числівників за допомогою суф. **-и-, -і-/ї-**: два – *двоїтися*. Від прислівникових та займенникових основ за допомогою суф. **-ка-, -ува-/юва-, -а-**: жалко – *жалкувати*, ти – *тикати*, ах – *ахати*.

Префіксально-суфіксальний спосіб творення

<i>Префікс</i>	<i>Суфікс</i>	<i>Мотивуюче слово</i>	<i>Похідне дієслово</i>
у-	-и-	точний	уточнити
з- (с-)	-и-	вільний	звільнити
за-	-и-	людний	залюднити
о-	-и-	домашній	одомашнити
об-	-и-	новий	обновити
пере-	-и-	вищий	перевищити
роз-	-и-	ясний	роз'яснити
по-	-и-	четверо	почетверити
обез-	-і-	кров	обезкровити
за-	-ї-	свій	засвоїти
об-	-ува-	народ	обнародувати
ви-	-ува-	співати	виспівувати
при-	-ов-	танцювати	пританцюовувати

■ Порівняйте:

<i>Російська</i>	<i>Українська</i>
считать деньги считать своим долгом считать, что...	рахувати гроші вважати своїм обов'язком вважати, що...
подписываться под заявлением подписываться на газеты	підписуватися під заявою передплачувати газети
относится дружески относится к большинству относится с похвалой относится ко мне	ставитися по-дружньому належати до більшості похвально відгукуватися стосуватися мене
сдавать деньги сдавать экзамен сдавать после болезни	здавати гроші складати екзамен марніти після хвороби
попадать в тон попадать в цель попадать на концерт попадать в беду попадать на дорогу попадать в руки попадать впросак попадать от отца	попадати в тон влучати в ціль потрапляти на концерт опинятися в біді натрапляти на дорогу попадати в руки пошитися в дурні перепадати від батька
от-/закрывать собрание от-/закрывать дверь, окно от-/закрывать книгу от-/закрывать глаза от-/закрывать бутылку	від-/закривати збори від-/зачиняти двері, вікно роз-/загортати книгу роз-/заплющити очі від-/закоркувати пляшку

Дієприкметник

Активні форми

Теперішній час

Утворення і вживання дуже обмежене (тільки від дієслів, що виражають дію поза об'єктними відношеннями: *квітучий сад, кипляча вода, сидяча робота, колюча троянда, благаючи очі, пануючий погляд, діючий закон, ріжучий інструмент*).

■ Порівняйте:

Російська мова	Українська мова
Студент, читающий книгу, ...	Студент, що/який читає книгу...
Книга, лежащая на полке...	Книга, що/яка лежить на полиці...

■ Зверніть увагу на утворення:

1	діяти – діють – діючий (-а, -е, -і)	-уч-/-юч-
дієвідм.	квітнути – квітуть – квітучий (-а, -е, -і)	(-ий, -а, -е, -і)
2	лежати – лежать – лежачий (-а, -е, -і)	-ач-/-яч-
дієвідм.	сидіти – сидять – сидячий (-а, -е, -і)	(-ий, -а, -е, -і)

Минулий час

Утворюються від неперехідних дієслів доконаного виду за допомогою суфіксу **-л-**: змарніти – *змарнілий* (-а, -е, -і); позеленіти – *позеленілий* (-а, -е, -і), посивіти – *посивілий* (-а, -е, -і).

При творенні від дієслів із суфіксом **-ну-** цей суфікс випадає: зів'янути – *зів'ялий* (-а, -е, -і), замерзнути – *замерзлий* (-а, -е, -і).

■ Запам'ятайте винятки: допомігший, перемігший, прибувший.

■ Зверніть увагу

Активні дієприкметники в сучасній мові поширені мало, замість них вживаються описові форми і складнопідрядні речення: *товариш, що мешкає навпроти; учень, який відповідає на питання; той, що сказав; який розповів* і под.

Активні дієприкметники не утворюються від дієслів із постфіксом **-ся** (порівн. *рос.*: учащийся – *укр.*: той, що навчається; *рос.*: светившийся – *укр.*: той, що світився).

Пасивні форми

Пасивні дієприкметники виражаються формами минулого часу *ДВ* і *НДВ* (*зображений* і *зображуваний*). Називають ознаку, що зумовлена дією іншої особи чи предмета: *моя кохана* дівчина (дівчина, яку я кохаю); *фрукти, привезені* з півдня (фрукти, які привезли з півдня). Творються тільки від перехідних дієслів за допомогою суфіксів:

- **-н-** (основи на *-а-/-я-*): написати – написаний, посіяти – посіаний;
- **-ен-** (основи на *приголосний* або *и-*): створити – створений, віднести – віднесений, варити – варений;
- **-єн-** (основи на *-ї-*): загоїтися – загоєний;
- **-т-** (від односкладових дієслівних основ на *и-, і-, у-, я-, жа-, ча-, ша-, ща-*): бити – битий, лити – литий, жати – жатий, взяти – взятий, терти – тертий, закрити – закритий, нагріти – нагрітий, роздути – роздутий.
- *Виятки*: зримий, любимий.

■ Зверніть увагу!

1. **-ен-** або **-т-** (від деяких дієслів із сіф. **-ну-**, а також із звукосполученням **-оло-/-оро-**):
замкнути – замкнутий і замкнений;
кинути – кинутий і кинений;
повернути – повернутий і повернений;
одягнути – одягнутий і одягнений;
молоти – молотий і мелений;
пороти – поротий і порений;
2. Перед суф. **-ен-** іноді з'являється **л** (основа дієслова на **б, п, в, м, ф**): причепити – причеплений, поставити – поставлений, зробити – зроблений, купити – куплений, осоромити – осоромлений, розграфити – розграфлений.

■ Запам'ятайте!

1. Чергування приголосних (при утворенні дієприкм. за допомогою суф. **-ен-**):
 - **д – дж**: попередити – попереджений;
 - **з, з – ж**: перемогти – переможений, звузити – звужений;

- *с – ш*: оголосити – оголошений;
 - *с – д*: перевести – переведений;
 - *зд – ждз*: об'їздити – об'їжжений;
 - *к, т – ч*: посікти – посічений, сплатити – сплатечений;
 - *ст – щ*: почистити – почищений.
2. Наголошений суф. *-ува/-юва-* змінюється на *-ова-(-й/юва-)*: організувати – організуваний, відшкодувати – відшкодуваний, завоювати – завоюваний, намалювати – намалюваний (порівн.: показувати – показуваний, ненаголош. суф.).
 3. У суфіксах дієприкметників пишеться одна літера *-н-*: визнаний, незлічений, непримірений, несказаний, неоцінений, нескінчений (порівн. із прикметниками з наголош. суф. *-анн-, -енн-*: невизнаний, незлічений, непримірений, несказаний, неоцінений, нескінчений).
 4. Відмінюються дієприкметники, як прикметники твердої групи (зморений, змореного, змореному, змореним і т. д.).

Безособові дієслівні форми на *-но, -то*

Від пасивних дієприкм. минулого часу із суф. *-н-/-ен-/-т-* утворюються незмінні дієслівні форми на *-но, -ено, -то*: з'ясований – з'ясовано, покладений – покладено, вкритий – вкрито.

Вони виражають дію, не пов'язану безпосередньо з діячем, і виступають у ролі присудка в односкладному безособовому реченні:

- Роботу виконано вчасно (порівн.: Робота виконана вчасно).
- Цього року буде завершено нову лінію метро (порівн.: Цього року буде завершена нова лінія метро).
- Цю книгу було перекладено на китайську мову (порівн.: Ця книга була перекладена на китайську мову).
- Що було зроблено за минулий рік? (порівн.: Що зробили за минулий рік?)

Дієприслівник

Дієприслівник вказує на додаткову дію і пояснює в реченні основне дієслово, наприклад:

Він читає газету (як?), сидячи у креслі.

Вона лежала (як?), заплющивши очі.

Дієприслівник зберігає значення виду і перехідності / неперехідності.

■ Зверніть увагу на утворення:

НДВ 1 дієв.	нести – несуть – несучи знати – знають – знаючи вмиватися – вмиваються – вмиваючись	-учи/-ючи
2 дієв.	лежати – лежать – лежачи сидіти – сидять – сидячи сушитися – сушать – сушачись	-ачи/-ячи
ДВ	прибрати – прибрав – прибравши допомогти – допоміг – допомігши прокинутись – прокинувся – прокинувшись	-вши/-ши

■ Порівняйте:

Конструкція з дієприслівником	Складне речення
Вони пили каву, тихо розмовляючи про останні події у світі.	= Вони пили каву і тихо розмовляли про останні події у світі.
Не знаючи броду, не лізь у воду.	= Якщо не знаєш броду, не лізь у воду.
Вона пройшла повз, не помітивши мене	= Вона пройшла повз і не помітила мене.
Зустрівшись із другом, ми разом пішли до університету	= Після того як ми з другом зустрілись, ми разом пішли до університету.
Повернувшись після занять додому, Марк вирішив зателефонувати подрузі.	Коли Марк повернувся після занять додому, він вирішив зателефонувати подрузі.

Службові частини мови

Сполучник

Сполучники – незмінні слова, поєднують однорідні члени речення і частини складного речення.

<i>Сурядні</i>	
<i>єднальні</i>	і, й, та, і... і, ні... ні, ані... ані, також, а також, та й, як... так, ще й
<i>розділові</i>	або, то, чи, хоч, чи... чи, чи то... чи то, то... то, або... або, не то... не то, хоч... хоч
<i>протиставні</i>	а, але, та (=але), проте, зате, так, однак (одначе)
<i>Підрядні</i>	
<i>з'ясувальні</i>	що, щоб, як
<i>часові</i>	коли, перш ніж, як, щойно, ледве, як тільки, тільки-но, після того як
<i>умовні</i>	якщо, якби, аби, як, коли, коли б, якщо... то, як... то
<i>допустові</i>	хоч, незважаючи на те що, дарма що, хай, нехай
<i>мети</i>	щоб/щоби, для того щоб, аби
<i>причинові</i>	бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки
<i>порівняльні</i>	як, мов, немов, наче, неначе, ніби, немовби, немовбито, начебто

Частка

Частки – незмінні слова, які надають реченню або окремому слову відтінків значення або служать для утворення граматичних форм.

За роллю в слові і в реченні частки поділяються на формотвірні (*би/б* – умовний спосіб, *хай/нехай* – 3 особа наказовий спосіб), заперечні (*не, ні, ані*), словотвірні (*ніхто, невеселий, аніскільки, абихто, дещо, чимало, казна-що, бозна-де, десь, отоже*) і модальні (для оформлення запитання, ствердження, сумніву, невпевненості, спонукання і т. д.: *чи, хіба, невже, як, що то, що за, та, так, еге, егеж, атож, якраз, саме, справді, точно, власне, рівно, буквально, от, це, ось, оце, то, он, ген, мов, мовляв, наче, ніби, мовби, приблизно, майже, мало не, трохи не, ледве, чи не, годі, бодай, -бо, -но, давай, ну, навіть, тільки, хоч, хоча б, лише/лиш, лишень, аж, же/ж, таки, уже, собі*).

Написання часток

Разом пишуться частки:

аби-, ані-, де-, чи-, чим-, що-, як- у складі будь-якої частини мови: *абихто, аніскільки, дедалі, чимало, щосили, якнайбільший*;

-би/-б, -же/-ж, то, що у складі сполучників та інших часток: *мовби, ніби, начеб, авжеж, атож, аякже, начебто, абощо, тощо, щодо*;

-ся/-сь у зворотних дієсловах і у складі займенників і прислівників: *сподіватися, познайомтесь, хтось, чийсь, дець, колись, якихось*;

Через дефіс пишуться частки:

- **-бо, -но, -от, -то, -таки**, що стоять після слова, до якого відносяться: *дай-но, стривай-бо, так-от, тому-то, прийшов-таки* (порівн.: *таки* прийшов), *треба-таки* (порівн.: *таки* треба);
- **будь-, казна-, хтозна-, небудь** у складі прислівників і займенників: *будь-хто, казна-коли, хтозна-що, де-небудь*;

Окремо пишуться частки:

- **хай/нехай, би/б**, за допомогою яких утворюються форми умовного та наказового способів дієслова: *хай живе, нехай панує, полетів би*;
- частки, які надають різних смислових та емоційних відтінків: *саме, лише, хоч, аж, навіть, тільки, невже, ще, же, ну, просто*;
- частки в сполуках слів: *поки що, хіба що, тільки що, дарма що, що за, хоча б, навряд чи, трохи не, ще й*;

■ Зверніть увагу!

Частки пишуться окремо від слів, якщо вони розділені з ними іншими частками або прийменниками: *іди-бо*, але *іди ж бо*; *тому-то*, але *тому ж то*; *будь-хто*, але *будь для кого*; *казна-що*, але *казна в чому*.

Частка **не** з різними частинами мови

Не є префіксом і пишеться разом:

- у словах, що не вживаються без **не**: *невдаха, нероба, нестерпний, нехтувати, ненавидіти, непосидючий, невтямки*;

- з іменниками, прикметниками та прислівниками, якщо з **не** утворюються нові поняття з протилежним значенням і їх можна замінити синонімами: *нелюбов* (=неприятнь), *незгода* (=розбіжність), *неактивний* (=пасивний), *нелегкий* (=важкий), *неабияк* (=ретельно);
- у складі префікса **недо-**, який означає неповноту дії: *недооцінити*, *недовиконаний*, *недобачаючий*;
- із дієприкметниками у функції означення (без пояснювальних слів): *непередбачений* (випадок), *незмінюване* (слово), *неперевершена* (співачка);

Заперечувальна частка **не** пишеться окремо:

- з усіма частинами мови при протиставленні: *не горе, а радість; не працює, а розважається; не високий, а низький* (**але** порівн.: *ставок невеликий, а глибокий* – зіставляються непротивителні ознаки);
- із дієсловами, дієприслівниками, числівниками, прийменниками, сполучниками, частками, більшістю займенників, деякими прислівниками, а також із незмінюваними присудковими словами: *не поділяти, не до вподоби, не до ладу, не до речі, не до смаку, не досить, не дуже, не зовсім, не має* (дієслово, **але** немає=нема), *не можна, не слід, не треба, не два, не зараз, не тільки, не твій, не то... не то*;
- із прикметниками, якщо вони мають пояснювальні слова з **ні** або **далеко**, **аж**, **ніяк**, **зовсім**: *нікому не відомий, ні до чого не придатний, далеко не маленький, аж ніяк не приємний, зовсім не старий*;
- із дієприкметниками, якщо вони мають пояснювальні слова або виконують функцію присудка: *ще не закінчена робота, не допущений до екзаменів студент, проблема не вирішена*;
- із словами, що пишуться через дефіс: *не по-людськи, не по-християнськи*.

Через дефіс частка не пишеться у власних назвах (у функції префікса): *не-Європа* (порівн.: *нефахівець*).

Вигук

Вигук – незмінна частина мови, безпосередньо виражає почуття і волевиявлення, але не називає їх. Вигук не є засобом граматичного зв'язку між словами та частинами речення.

За значенням вигуки поділяються на такі групи:

- вигуки, що виражають почуття, емоції: *ой, ай, о, ох, ух, ах, іч, ого, пхе, ет*, наприклад: **О**, як прекрасно він співає!
- вигуки волевиявлення, що передають заклик, спонукання до дії, звертання, оклик: *гей, ну, алло, гов, агов, цабе, геть, марш, стоп, на*, наприклад: **Гей**, хлопче, допоможи мені!
- вигуки, що виражають етикет (вітання, подяку тощо): *добридень, на добраніч, прощайте, дай боже, боже помози, спасибі, на здоров'я, хай йому грець, нехай їй біс*, наприклад: **Добрий вечір**, люди добрі!
- звуконаслідувальні слова: *ку-ку, кахи-кахи, ку-ку-рі-ку, дзінь, ха-ха, ш-ш*;
- дієслівні вигуки: *бух, клац, трісь*.

Прийменник

Прийменник – незмінна службова частина мови, яка уточнює граматичні значення відмінків і служить засобом зв'язку між словами в словосполученні і реченні. Прийменники можуть (разом із відмінниковими формами іменника, займенника, числівника) виражати різні відношення, а саме:

- просторові: *у, біля, коло, за, з-під, над, посеред, край* та багато інших;
- часові: *з, до, після, через, упродовж, перед* та багато інших;
- причинові: *через, з, за, від/од, завдяки, у зв'язку, з нагоди, на підставі, зважаючи на, внаслідок, у результаті* та інші;
- мети: *для, на, по, за, задля, заради, в ім'я, з метою, у відповідь, в ім'я, в інтересах, на знак, на предмет*;
- допустові: *попри, незважаючи на, всупереч, наперекір, при, незалежно від*;
- умовні: *при, без, за умови, у випадку, у разі, при нагоді*;
- об'єктні: *про, за, зі*;
- означальні: *без, з, в*;
- відповідності/невідповідності: *відповідно до, виходячи з, залежно від, згідно з, у світлі, у дусі, у разі, за, на, у розріз з*.

Прийменники та відмінки

2. Родовий відмінок

<i>для</i>	подарунок <i>для</i> друга
<i>без</i>	чай <i>без</i> цукру
<i>біля</i> ≠ <i>коло</i>	Він живе <i>коло/біля</i> парку.
<i>навпроти</i>	Сідайте <i>навпроти</i> мене.
<i>(не)ділеко від</i>	Він живе <i>недалеко від</i> центру.
<i>від</i>	Я отримав лист <i>від</i> батька.
<i>до</i>	іде <i>до</i> лікаря (<i>до кого?</i>), <i>до</i> лікарні (<i>куди?</i>)
<i>(і)з/з(і)</i>	<i>зі скла</i> (<i>з чого?</i>), іде <i>з</i> Москви (<i>звідки?</i>)
<i>у</i>	Вона була <i>у</i> лікаря.
<i>замість</i>	Сьогодні <i>замість</i> історії буде література.
<i>крім</i>	Він працює щодня <i>крім</i> понеділка.
<i>під час</i>	Вони зустрілися <i>під час</i> перерви.
<i>до</i> ≠ <i>після</i>	<i>до</i> ≠ <i>після</i> обіду, <i>до</i> ≠ <i>після</i> перерви
<i>від/з... до</i>	з ранку <i>до</i> вечора
<i>під час</i>	<i>під час</i> перерви, <i>під час</i> війни
<i>серед</i>	<i>серед</i> коридора, <i>серед</i> друзів
<i>близько</i>	Йому <i>близько</i> 30-ти років.
<i>більше</i>	Ми знайомі <i>більше</i> місяця.
<i>менше</i>	Ми знайомі <i>менше</i> тижня.
<i>до</i>	Він взяв книжку <i>до</i> завтра.
<i>упродовж</i>	<i>упродовж</i> тижня

3. Давальний відмінок

<i>завдяки</i>	Ми досягли успіху <i>завдяки йому</i> .
----------------	---

4. Знахідний відмінок

<i>про</i>	розпитувати <i>про</i> сусіда
<i>на</i>	схожий <i>на</i> батька
<i>у(в)/на</i>	Він іде <i>у</i> лікарню, <i>на</i> завод_.
	<i>у</i> понеділок, <i>в</i> середу
<i>краще/гірше... за</i>	Він бігає <i>швидше за тебе</i> .
<i>за</i>	Він подякував <i>за</i> допомогу.
	Він зробив усе <i>за нас</i> .
	Він прочитав книгу <i>за</i> тиждень_.

на Він поїхав **на** рік.
через Канікули починаються **через** місяць_.
тому Він приїхав місяць_ **тому**.

5. Орудний відмінок

з/із/зі **зі мною; з** молоком, **із** задоволенням
над ≠ під **над / під** землею
між деревами
за ≠ перед **за / перед** будинком

6. Місцевий відмінок

у (в)/ на **на** столі; **у** листі
при курси **при** університеті

■ Зверніть увагу!

Деякі применники вживаються з двома або навіть трьома відмінками:

над	Зн.в.	кращий над усіх, залетіти під хмари, покласти
під		перед себе, говорити поза очі
перед	Ор.в	схилитися над книгою, жити під горою,
поза		обов'язок перед батьками, піти поза парканом
на	Зн.в.	класти на стіл, вдарити об стіну, йти по воду
о/об	М.в	лежати на полиці, зустрітися о 5 годині, плисти
по		по морю
з/із/зі	Р.в.	приїхати із села, заробити за місяць,
за		найрозумніший між дітей (дітьми)
між	Зн.в.	разів із шість, боротися за життя, йти між люди
	Ор.в.	говорити з деканом, сумувати за братом, дорога між полями
в/у	Зн.в.	піти в парк
	М.в.	жити в Пекіні

■ Порівняйте:

<i>Російська</i>	<i>Українська</i>
<i>в</i> пять часов	<i>о</i> п'ятій годині
<i>при</i> любой погоде	<i>за</i> всякої погоди
<i>при</i> любых условиях	<i>за</i> будь-яких умов
<i>во время</i> перерыва	<i>під час</i> перерви
<i>к концу</i> рабочего дня	<i>під кінець</i> робочого дня
<i>под</i> утро	<i>перед</i> ранком
<i>под</i> утро	<i>над</i> ранок
<i>сверх</i> меры	<i>над</i> міру
больше всего, выше всего	<i>над</i> усе
<i>вне</i> очереди	<i>поза</i> чергою
<i>под</i> редакцией	<i>за</i> редакцією
<i>при</i> помощи	<i>за</i> допомогою
любой ценой	<i>за</i> всяку ціну
плакать <i>о</i> прошлом	плакати <i>за</i> минулим
<i>при</i> жизни	<i>за</i> життя
<i>по</i> просьбе, <i>по</i> требованию	<i>на</i> прохання, <i>на</i> вимогу
<i>по</i> всем направлениям	<i>у</i> всіх напрямках
<i>по</i> праздникам	<i>у</i> свята
отпуск <i>по</i> болезни	відпустка <i>через</i> хворобу
<i>по</i> недоразумению	<i>через</i> непорозуміння
<i>по</i> ошибке	<i>через</i> помилку
<i>из-за</i> того	<i>через</i> те
кружок <i>по</i> вышиванию	гурток <i>для</i> вишивання
<i>по</i> окончании школы	<i>після</i> закінчення школи
<i>по</i> возвращении	<i>після</i> повернення
не <i>по</i> силам	не <i>під</i> силу
тетрадь <i>по</i> математике	зошит з математики
<i>по</i> поводу	з приводу
<i>по</i> твоей вине	з твоєї вини
<i>по</i> собственной воле	з власної волі
<i>по</i> собственному желанию	<i>за</i> власним бажанням
<i>по</i> поручению	<i>за</i> дорученням
инженер <i>по</i> образованию	інженер <i>за</i> освітою
<i>по</i> темпераменту	<i>за</i> темпераментом

■ **Порівняйте:**

<i>Російська</i>	<i>Українська</i>
Администрация при президенте При свидетелях При скорости При высокой температуре	Адміністрація при президенті При свідках При швидкості При високій температурі
При входе При дороге Быть при генерале	Біля входу Біля дороги Бути коло генерала
При условии При любых обстоятельствах При любой погоде При жизни При Петре I При исполнении служебных обязанностей	За умови За будь-яких обставин За будь-якої погоди За життя Під час правління Петра I Під час виконання службових обов'язків
При нём обнаружили При деньгах При помощи скальпеля При постоянном наблюдении врачей	У нього знайшли З грошима За допомогою скальпеля За постійного спостереження лікарів

■ **Зверніть увагу!**

1. Де?

- *Родовий відмінок:*
Він живе біля (коло) зупинки, серед лісу,
навпроти парку.
Посередині кімнати стоїть стіл.
- *Орудний відмінок:*
Ми гуляли парками та вулицями міста.
Картина висить над столом
поряд з (= поруч з) вікном.
Портфель стоїть під столом.
Валіза за (≠ перед) шафою.
- *Місцевий відмінок:*
Книга лежить на (у) столі.
Видавництво працює при університеті.

2. Коли?

У (в) понеділок, середу, п'ятницю (З.в.)

У (в) січні, березні, лютому (М.в.)

По обіді, по закінченні (М.в.)

Під час уроку (Р.в.)

До обіда, після обіда (Р.в.)

Перед обідом (О.в.)

З ранку до вечора (Р.в.)

Через тиждень, тиждень тому (З.в.)

По середах та суботах (М.в.)

За тиждень (З.в.)

Протягом року, напочатку року, наприкінці року (Р.в.)

■ Розрізняйте:

Він іде на завод, до школи, в/у школу (*куди?*), до брата (*до кого?*).

в/у/на + Р.в. (куди?) до + Р.в. (до кого?)

Він був у класі, на пошті (*де?*); у лікаря (*у кого?*).

в/у/на + М.в. (де?) у/в + Р.в. (у кого?)

Він іде з бібліотеки, з пошти (*звідки?*); від сестри (*від кого?*).

з/із + Р.в. (звідки?) від/од + Р.в. (від кого?)

Написання похідних прийменників

Разом пишуться прийменники, утворені від імеників, прислівників та прийменників: *внаслідок, упродовж, довкола, задля, замість, заради, навколо, навпроти, назустріч, наперед, напередодні, наприкінці, обабіч, окрім, поза, поміж, понад, повід, поперед(у), попри, посеред, проміж, услід, щодо*.

Окремо пишуться прийменники, утворені від іменників та прислівників з непохідними прийменниками: *в кінці, в результаті, з метою, за винятком, за допомогою, на відміну від, на випадок, на чолі, під час, у зв'язку, у разі, згідно з, незалежно від, поряд з, у відношенні до, за рахунок та ін*.

Через дефіс пишуться прийменники, утворені приєднанням до прийменників *з, із* інших прийменників: *з-за, із-за, з-над, з-під, з-поза, з-поміж, з-серед, з-повід, з-поперед, з-проміж* і т. д.

Синтаксис

Речення

Просте речення	Складне речення	
має одну граматичну основу (підмет і присудок):	складається з двох або більше частин, кожна з яких має граматичну основу (підмет і присудок)	
Мій <u>брат</u> <u>навчається</u> у школі. <u>Максим</u> <u>відвідав</u> товариша у лікарні. На вулиці <u>холодно</u> (<i>безсуб'єктне</i>).	Складносурядне (поєднує синтаксично <u>рівноправні</u> частини)	Складнопідрядне (поєднує синтаксично <u>нерівноправні</u> частини)
	Тарасу <u>подобають</u> - <u>ся</u> іноземні <u>мови</u> , а <u>я</u> <u>люблю</u> математику. На вулиці <u>холодно</u> , але <u>ми</u> <u>вирішили</u> <u>піти</u> на прогулянку.	<u>Я</u> сьогодні <u>не пішов</u> на заняття, тому що <u>захворів</u> . Коли <u>він</u> <u>повернувся</u> додому, <u>було</u> вже дуже <u>пізно</u> .

Граматична основа речення

Підмет і присудок – це головні члени двоскладного речення, що становлять його *граматичну основу*.

Підмет означає предмет, про який говориться в реченні, відповідає на питання *хто? що?* За способом вираження підмети поділяються на **прості** (Учні вийшли на перерву. Почався дощ. Вона ще не приїхала.) і **складені** (Дехто з учнів не прийшов. Викладач із студентами пішли на екскурсію).

Присудок означає, що говориться про предмет, і відповідає на питання *що робить предмет? що з ним робиться? який він є? хто/що він є?* Присудки бувають **прості** (Учні вийшли на перерву. Почався дощ. Вона ще не приїхала) і **складені** (День був чудовий. Вона сьогодні сама не своя. Микола почав працювати). Присудок може означати дію, стан, якість, ознаку, кількість, приналежність.

■ **Зверніть увагу на складений присудок:**

- *два дієслова (друге обов'язково у формі інфінітива):*

Вже пізно, я мушу іти.

Він хоче поливитися цей фільм.

Ганна любить відпочивати на природі.

- *повинен, згоден, радий, щасливий та ін. + інфінітив:*

Радий буду вам допомогти!

Ви повинні повідомити батьків про збори.

Ви готові відповісти на моє питання?

- *бути, ставати, називатися та ін. + Ор.в ім./прикм.:*

Він є капітаном нашої збірної команди.

Василь буде юристом по закінченні університету.

Я обов'язково стану викладачем.

Ти будеш сильним, коли підростеш.

■ **Запам'ятайте!**

1. Підмет і присудок граматично взаємозалежні. Присудок узгоджується у *множині* з підметом, вираженим сполученням іменника у *Н.в.* з іменником у *Ор.в.*: Брат із сестрою повечеряли разом.

Порівняйте:

Я з Тарасом виконав роботу.

Ми з Тарасом виконали роботу.

Ми виконали роботу.

Тарас і я виконали роботу.

Тарас виконав роботу зі мною.

2. Присудок узгоджується у *множині* або *однині* з підметом, вираженим кількісним числівником та іменником у *Н.в.* чи *Р.в.*: Шість чоловіків увійшли в автобус або Шість чоловіків увійшло в автобус.

3. Присудок узгоджується в *однині* з підметом, вираженим сполученням іменника із словами *багато, більшість, мало, меншість, чимало, частина, решта, кілька* тощо: Багато років минуло з того часу, як ми познайомилися.

Речення може бути особовим (є підмет чи він мається на увазі), наприклад: Я читаю книжку. У безособових реченнях немає підмета, і він не мається на увазі, наприклад: Мені треба читати.

■ **Порівняйте:**

<i>Особові (повинен, повинна, повинно, повинні)</i>	<i>Безособові (потрібно, треба, необхідно, можна, не можна)</i>
Він <u>повинен</u> добре <u>підготуватися</u> до виступу. <u>Я повинна закінчити</u> цю роботу сьогодні.	<u>Йому необхідно</u> добре <u>підготуватися</u> до виступу. <u>Мені треба закінчити</u> цю роботу сьогодні.
	■ Зверніть увагу: у цих реченнях немає підмета, а фактичний суб'єкт дії виражений іменником або особовим займенником у Д.в.

Найчастіше підмет (граматичний суб'єкт) співпадає з фактичним суб'єктом, але у деяких випадках фактичний суб'єкт стоїть у непрямому відмінку і не є підметом.

■ **Зверніть увагу на суб'єкт:**

У мене є собака. – Хто/що у вас є? (підмет – *собака*, порівн.: У мене немає собаки – у цьому реченні немає підмета).

У мене болить голова. – Що у тебе болить?

Мені подобається Марійка. – Хто тобі подобається? (порівн.: Я люблю Марійку. – Кого ти любиш?)

Мені потрібна пані директорка. – Хто вам потрібний?

Мені потрібна фарба. – Що вам потрібно?

■ **Зверніть увагу!**

В односкладних реченнях відсутній один головний член (підмет або присудок). Ці речення зрозумілі й без другого головного члена (Тут продають газети. Сьогодні треба отримати гроші. Допоможіть мені. Тепло. Сонячно. Морозно. Вже пізно. Ранок. Тиша.).

Другорядні члени речення

Означення називає ознаку предмета і відповідає на питання *який? чий? котрий? скількох? скільком? скількома?:*

Він вибрав чудовий подарунок (який подарунок?).

Принесіть ваші зошити (чиї зошити?).

Настав час повертатися додому (який час?).

Прикладка – це означення, що виражається іменником, узгодженим із пояснюваним словом у відмінку:

Сьогодні читатиме лекцію професор Іванов. Усі привітались із професором Івановим.

Ми купили квитки на балет «Лебедине озеро».

Додаток означає предмет і відповідає на питання непрямих відмінків:

Марина купила хліб і молоко.

Про що він тобі розповів?

Обставина указує на місце, час, спосіб, мету, умову, причину дії і відповідає на питання *де? коли? як? для чого? за якої умови? чому?* та ін.:

Вони повернулися з відпустки.

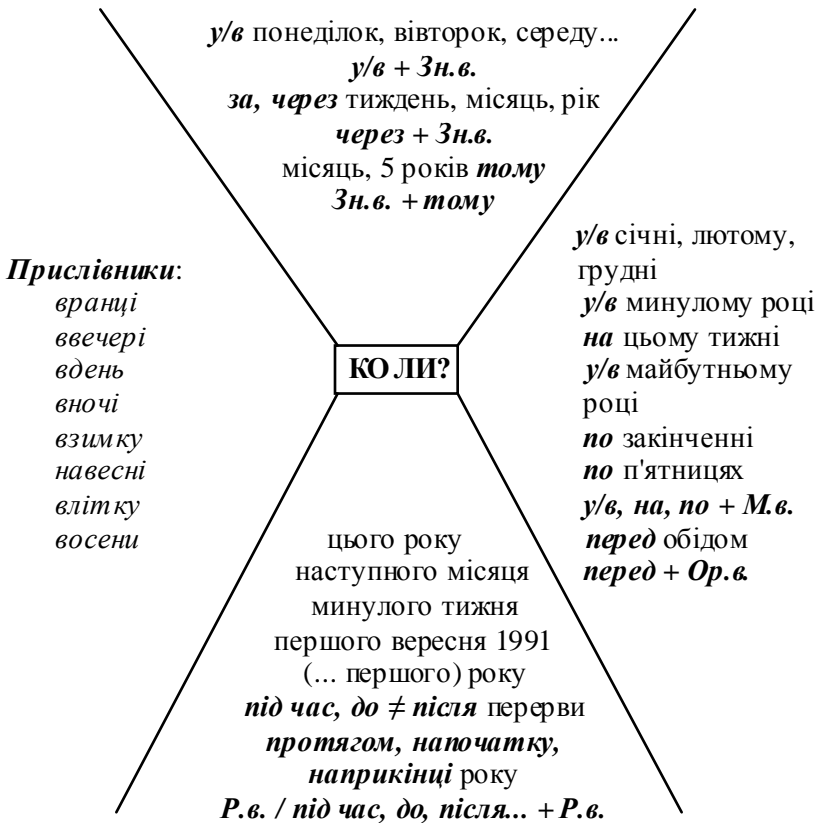
Ввечері приїхав батько.

Я телефонував вам тричі.

**Смислові відношення
Кількісні відношення
СКІЛЬКИ?**

<i>один студент, один (одно) вікно</i>	<i>одна студентка, книга</i>	<i>одні штани, ножиці</i>
<i>два студенти, вікна</i>	<i>дві студентки, книги</i>	<i>дває штанів, ножиць</i>
<i>(Н.в. множ.)</i>		<i>(Р.в. мн.)</i>
<i>але два други</i>		
<i>5, 6... скільки? декілька, багато/мало студентів, вікон, студенток, книг, штанів, ножиць (Р.в. мн.)</i>		

Відношення часу

У складному реченні підрядні частини часу виражають час або протяжність дії, про яку ідеться у головній частині. Відповідають на питання *коли? відколи? доки? як довго? з яких пір? до яких пір? з якого часу? до якого часу? упродовж якого часу?* і приєднуються до головної частини сполучниками **як, як тільки, після того як**, та сполучними словами **коли, відколи, поки, аж поки, доки, до тих пір поки, з тих пір як** та ін.:

Я повернуся додому (коли?), коли закінчиться семестр.

Відколи ми з Марком зустрілися, ми вже ніколи не розлучалися (відколи?).

Подзвони мені (коли?), як прийдеш додому.

У безсполучникових складних реченнях із часовим значенням перша частина вказує на час здійснення дії, про яку йдеться у другій частині: *Настав ранок, учні пішли до школи* (порівн.: **Коли настав ранок, учні пішли до школи**).

Умовні відношення

Підрядні умовні частини виражають умову, за якої відбувається те, про що йдеться у головній частині. Вони відповідають на питання *за якої умови?* і приєднуються до головної частини сполучниками и сполучними словами **якщо, якби, коли б, аби, як, раз**, які часто мають у головній частині сполучниковий елемент **то** (якщо підрядне знаходиться перед головною частиною: **якщо... то, коли б... то** і т.д.):

Ми поїдемо до парку (за якої умови?), коли погода буде добра.

*Якщо він прийде сьогодні, **то** ми разом підемо до клубу (за якої умови?).*

*Як вовків боятися, **то** й у ліс не ходити (за якої умови?).*

■ **Зверніть увагу!** У безсполучникових складних реченнях з умовним значенням перша частина виражає умову, за якої можлива дія другої частини: *Вовків боятися – не ходити до лісу* (порівн.: **Як вовків боятися, то й у ліс не ходити**).

■ **Порівняйте:**

<i>Реальна умова (якщо, коли, раз, як)</i>	<i>Нереальна умова (якби, коли б, аби)</i>
Якщо ми зустрінемося завтра, я покажу тобі місто. Як він прийде, я тобі подзвоню.	Якби ми <u>зустрілися</u> , я б <u>показав</u> тобі місто. Коли б він <u>прийшов</u> , я б тобі <u>подзвонив</u> .
	■ Зверніть увагу: дієслова у головній та підрядній частинах стоять у формі <i>минулого</i> часу; у підрядній частині обов'язково присутня частка <i>б/би</i> . Дія мислиться як бажана, але нереальна, яка не мала місця.

Причинові відношення

Підрядні причинові виражають причину дії чи явища, про які йдеться в головній частині. Відповідають на питання *чому?* з якої *причини?* *через що?* *завдяки чому?* і поєднуються з головною частиною за допомогою сполучників **тому що, бо, оскільки, адже, через те що, завдяки тому що, унаслідок того що, позаяк** та ін.:

Мені дуже подобається Андрій (чому?), **бо** він не тільки привабливий, але й дуже розумний хлопець.

Оскільки ви запізнилися, вам доведеться виконати цю роботу самостійно (чому?).

Я все встиг зробити (чому?), **тому що** прийшов завчасно.

У безсполучникових складних реченнях із причиновим значенням друга частина розкриває причину дії чи стану, про які йдеться у першій частині: *Ми вирішили зупинитися: дуже стомилися і хотіли спати* (порівн.: *Ми вирішили зупинитися, **тому що** дуже стомилися і хотіли спати*).

Причинові відношення можуть міститися також у простих реченнях:

Він не прийшов через хворобу (чому? *через що?*).

Ми перемогли завдяки наполегливості (чому? *завдяки чому?*).

Мати посивіла від горя (чому? *з якої причини?*).

Наслідкові відношення

Підрядні наслідкові виражають наслідок дії, який логічно витікає зі змісту головної частини. Приєднуються за допомогою сполучників та сполучних слів **так що, через це, тому, ось чому** і завжди стоять після головної частини:

Максим запізнився на поїзд, тому йому довелося повернутися додому.

Погода була тепла та сонячна, так що ми вирішили піти на річку.

Він не отримав стипендії вчасно, ось чому зараз у нього немає грошей.

▣ Порівняйте (зверніть увагу на інверсію):

<i>Причинові відношення</i>	<i>Наслідкові відношення</i>
Йому довелося повернутися додому, тому що він забув узяти гроші.	Він забув узяти гроші, тому йому довелося повернутися додому.
Мені дуже подобається Андрій, бо він не тільки привабливий, але й дуже розумний хлопець.	Андрій не тільки привабливий, але й дуже розумний хлопець, ось чому він мені дуже подобається.

У безсполучникових складних реченнях із наслідковим значенням друга частина виражає наслідок або висновок із того, про що йдеться у першій частині: *Мати побачила сина – дуже зраділа і посміхнулася.* (порівн.: **Коли** *мати побачила сина, вона дуже зраділа і посміхнулася.*).

З'ясувальні (пояснювальні) відношення

У складних реченнях із з'ясувальними підрядними роз'яснюється або доповнюється зміст головної частини. Підрядні відповідають на відмінникові питання іменників і приєднуються за допомогою сполучників **що, щоб, наче, ніби, чи, як** та сполучних слів **хто, що, який, чий, котрий, як, де, куди, звідки, скільки, чому, коли**. Найчастіше пояснюється дієслово головної частини, яке позначає процес мовлення,

мислення, різні почуття тощо (говорити, розповідати, запитувати, думати, розуміти, знати, відчувати та ін.):

Кажуть (що?), що ви нещодавно повернулися із-за кордону.

Час покаже (що?), яка він людина.

Декан пояснив (що?), як буде проходити іспит.

У безсполучникових складних реченнях із пояснювальним значенням друга частина розкриває, пояснює чи уточнює зміст першої частини: *Вже знаю: ніколи він не досягне своєї мрії.* (порівн.: *Вже знаю, **що** він ніколи не досягне своєї мрії.*)

Цільові відношення

Пірядні частини мети висловлюють мету, призначення головної частини. Відповідають на питання *для чого?* з якою метою? *навіщо?* і приєднуються до головної частини сполучниками щоб, для того щоб, аби, з тим щоб:

Мені треба багато працювати (навіщо?), щоб скласти усі ці іспити.

Аби закінчити роботу у призначений термін, треба все ретельно спланувати (для чого?).

▣ Зверніть увагу!

<u>щоб/аби/для того щоб</u> + <u>інф.</u> (мета)	<u>щоб/аби/для того щоб</u> + <u>мін.ч.</u> (спонукання до дії)
Треба бути дуже уважним (для чого?), <u>щоб</u> <u>не забути</u> нічого.	Мати попросила (про що?), <u>щоб</u> я їй <u>допомогла</u> приготувати вечерю для гостей.
	▣ Запам'ятайте: у подібних випадках у пірядній частині пояснюється або доповнюється зміст головної частини, а саме дієслова на позначення процесу мовлення, мислення та ін. Таким чином у реченні висловлюються з'ясувальні відношення (див. попередній параграф).

Цільові відношення можуть міститися й у простих реченнях:

Він пішов у магазин за хлібом (з якою метою?).

Він звернувся до лікаря по допомогу (з якою метою?).

Відношення порівняння

Підрядні порівняльні пояснюють зміст головної частини та порівнюють чи зіставляють із змістом підрядної частини. Відповідають на питання *як саме? подібно до чого?* і приєднуються до головної частини сполучниками **як, наче, неначе, мов, немов, мовби, ніби, нібито** та ін. (їм може відповідати вказівний прислівник **так** у головній частині):

*Він виглядав **так** (як саме?), **ніби** отримав погану новину.*

*Ганна відчувала себе (як саме?), **неначе** має крила за спиною.*

▣ Зверніть увагу!

Порівняльні відношення можуть виражатися у простих реченнях порівняльними зворотами: *Човен летів швидко, **як вітер**.*

Допустові відношення

Підрядні допустові виражають дію, всупереч якій відбувається повідомлюване в головній частині (опозиція). Відповідають на питання *незважаючи на що?* і приєднуються за допомогою сполучників **хоч/хоча, хай/нехай, незважаючи на те що, дарма що, скільки (б) (не), якщо..., то:**

*Марійка продовжувала працювати (незважаючи на що?), **незважаючи на те що** вже було дуже пізно.*

***Хоча** він стомився, все ж вирішив закінчити роботу сьогодні (незважаючи на що?).*

*На дворі було тепло (незважаючи на що?), **дарма що** цілу ніч ішов дощ.*

***Скільки б** він **не** подорожував, а на батьківщину завжди повертався із задоволенням (незважаючи на що?).*

***Якщо** молодший син ріс неслухняним і ледачим, **то** старший син був дуже чемним і працьовитим (незважаючи на що?).*

Порівн.: Якщо він прийде сьогодні, **то** ми разом підемо до клубу (за якої умови?).

▣ Зверніть увагу на інверсію:

Вранці Ганна почувалася краще, хоча півночі вона не спала.	Хоча Ганна півночі не спала, вранці вона почувалася краще.
Незважаючи на те що ішов дощ, було дуже тепло.	Було дуже тепло, незважаючи на те що ішов дощ.

Речення з підрядними способу дії та ступеня

Підрядні частини способу дії та ступеня містять указівку на спосіб здійснення дії або на міру якості чи ступінь дії, про які йдеться у головній частині. За значенням підрядні частини способу дії та ступеня поділяються на дві групи: 1) власне способу дії та 2) міри і ступеня дії чи ознаки. Підрядні способу дії відповідають на питання *як? яким способом?* і поєднуються з головною частиною за допомогою сполучника **як**, а також сполучників **що, щоб, аби**, які мають у головній частині співвідносний прислівник **так**:

Він співав **так** (як?), **як ніхто не міг у їхньому хорі**.

Ми вибрали місця у залі **так** (як?), **щоб було якнайкраще видно сцену**.

Він зробив (як?), **якми його просили**.

А підрядні міри чи ступеня відповідають на питання *якою мірою? скільки? наскільки?* й поєднуються з головною частиною сполучниками **що, щоб, аж, чим... тим** та сполучними словами **скільки, наскільки**, які мають у головній частині співвідносні прислівники **так, стільки, настільки**, від яких вони залежать:

Чим вище здіймався літак, **тим** меншим здавалось озеро (наскільки?).

Літак здійнявся **так** високо (наскільки?), **що не стало видно землі**.

Що вище здіймався літак, **то** меншим здавалось озеро (наскільки?).

Займенниково-співвідносні складнопідрядні речення

Іноді у складних реченнях підрядна частина пояснює співвідносний займенник головної частини (**той, такий, все, всякий, кожен**), тоді вона приєднується до головної за допомогою сполучних слів **хто, що, який, чий, котрий** і відповідає на питання *хто? що? який?*. Таким чином, структурною основою подібних речень є попарне об'єднання займенників, один з яких входить до головної частини, а другий – до підрядної (**той** – **хто**, **такий** – **який**, **все** – **що**, **всі** – **хто**, **всякий** – **хто**, **кожен** – **хто** та ін.):

Мене завжди приваблювали **ті** (хто?), **хто про все має власну думку**.

Як ти ставитимешся до своїх товаришів, так і вони ставитимуться до тебе (як?).

Ми хочемо подякувати вам за все (за що?), що ви для нас зробили.

■ **Зверніть увагу!**

Це той студент (який?), що виступав вчора на зборах.
Сьогодні ми зустріли того студента (якого?), що виступав вчора на зборах.
Тому студентові (якому?), що виступав вчора на зборах, 23 роки.
Ти знаєш того студента (якого?), що виступав вчора на зборах?
Ви знайомі з тим студентом (з яким?), що виступав вчора на зборах?
На тому студентові (на якому?), що виступав вчора на зборах, одягнений теплий светр.

Означальні відношення

У складному реченні означальні відношення оформлюються за допомогою сполучників **що, щоб, наче, мов** та сполучних слів **який, чий, котрий, що, коли, де, куди, звідки**. Підрядні означальні частини залежать від іменника головної частини й пояснюють його. Відповідають на питання **який?**:

Це будинок (який?), де живе мій колега.

Покажіть мені книжку (яку?), що вам подарував професор.

Це місто (яке?), куди мої батьки завжди їдять у відпустку.

■ **Зверніть увагу!**

Слід відрізнати підрядні означальні частини зі сполучниками **де, куди, звідки, коли, як, щоб** та ін. від підрядних частин місця, часу, мети, а також пояснювальних підрядних, поєднаних із головною частиною цими ж словами, але пояснюючими дієслово або прислівник головної частини. Порівняйте:

Це будинок (який?), де живе мій колега (означальне підрядне).

Він живе (де?), де жили його батьки й діди (підрядне місця).

Він спитав (що?), де знаходиться поліклініка (пояснювальне підрядне).

■ Зверніть увагу!

Це мій <u>друг</u> . <u>Він</u> навчається в університеті.	Це мій <u>друг</u> , який навчається в університеті.
Це мій <u>друг</u> . <u>У нього</u> велика бібліотека.	Це мій <u>друг</u> , у якого велика бібліотека.
Це мій <u>друг</u> . <u>Йому</u> нещодавно виповнилося 25 років.	Це мій <u>друг</u> , якому нещодавно виповнилося 25 років.
Це мій <u>друг</u> . Я не бачив <u>його</u> кілька років.	Це мій <u>друг</u> , якого я не бачив кілька років.
Це мій <u>друг</u> . Я хотів познайомити вас <u>із ним</u> .	Це мій <u>друг</u> , з яким я хотів вас познайомити.
Це мій <u>друг</u> . <u>На ньому</u> одягнений синій костюм.	Це мій <u>друг</u> , на якому одягнений синій костюм.

Означальні відношення можуть міститися й у простому реченні:
Він (який?) високого зросту, з блакитними очима, в окулярах.
Це зошит (який?) для домашніх завдань, з граматики.
Це вулиця (яка?) Репіна.

Єднальні відношення

У складносурядних реченнях з єднальними смисловими зв'язками частини поєднуються між собою за допомогою єднальних сполучників ***і/й/та, та й, також, і ... і, ні... ні, ані... ані, не тільки... а й, як... так і***, що мають спільне значення переліку й виражають одночасність або послідовність дій:

*На заняттях ми **не тільки** вивчаємо граматику, **а й** вчимося читати.*

*Канікули скінчилися, **і** треба було знову ставати до навчання.*

Єднальні відношення можуть міститися і у безсполучникових складних реченнях, у яких виражається одночасність або послідовність дій:

*Викладач пояснював граматику, студенти уважно слухали (порівн.: Викладач пояснював граматику, **а** студенти уважно слухали – відношення протиставлення).*

*Канікули скінчилися, треба було знову ставати до навчання (порівн.: Канікули скінчилися, **тому** треба було знову ставати до навчання – наслідкові відношення).*

Відношення протиставлення

Відношення протиставлення можуть міститися у і складносурядних реченнях із протиставними сполучниками **а, але/та, зате, проте, однак/одначе, так**, а також у безсполучникових складних реченнях:

*Сьогодні зранку йшов дощ, **а** зараз небо чисте й блакитне.*

*Діти ще хотіли гратися, **однак** вже був час лягати спати.*

Слово – срібло, мовчання – золото.

Розділові відношення

Складносурядні речення з розділовими смисловими відношеннями передають події, що чергуються або виключають одна одну. Частини таких речень поєднуються розділовими сполучниками **або, чи, або... або, чи... чи, то... то, чи то... чи то, не то... не то, хоч... хоч..**:

***То** Антон запрошує нас до себе у гості, **то** ми всі разом вирушаємо на прогулянку.*

***Або** батько приїде до нас у відпустку, **або** ми відвідаємо родину на канікулах.*

Пряма і непряма мова

■ Порівняйте. Зверніть увагу на зміни при передачі чужого мовлення:

Пряма мова	Непряма мова
Пряма мова – це точне відтворення висловлення із збереженням його лексичних, граматичних та стилістичних особливостей.	Непряма мова – це передача чужого висловлення у формі підрядної частини складнопідрядного речення.
1. Факт	
Декан сказав: «Іспит почнеться о 9 годині ранку». Андрій пообіцяв Марійці: «Я допоможу тобі підготуватися до уроку».	Декан сповістив, що іспит почнеться о 9 годині ранку. Андрій пообіцяв Марійці, що допоможе їй підготуватися до уроку. <i>Або:</i> Андрій пообіцяв Марійці допомогти підготуватися до уроку.

2. Спеціальне питання	
Син спитав: «Батьку, коли ми підемо у парк?» Викладач запитав Максима: « Чому ти запізнився?»	Син спитав багька, коли вони підуть у парк. Викладач запитав Максима, чому він запізнився.
3. Загальне питання	
Моя подруга запитала у мене: «Хочеш приєднатися до нас?» Викладач запитав студентів: «Ви зрозуміли вправу?»	Моя подруга запитала у мене, чи хочу я приєднатися до них. Викладач запитав студентів, чи зрозуміли вони вправу.
4. Спонування до дії	
Ганна попросила Володимира: «Допоможи мені, будь ласка, відкрити двері». «Поверніть книжку у вівторок», – сказала бібліотекарка.	Ганна попросила Володимира, щоб він допоміг їй відкрити двері. <i>Або:</i> Ганна попросила Володимира допомогти їй відкрити двері. Бібліотекарка сказала, щоб ми повернули книжку у вівторок.

■ Запам'ятайте!

Пряма мова	Непряма мова
Він сказав «Добрий день!»	Він привітався.
Він сказав «До побачення!»	Він попрощався.
Він сказав «Дякую!»	Він подякував.
Він сказав: «Добре, я згоден».	Він погодився.
Він спитав: «Можна увійти?»	Він спитав дозволу увійти.
Він сказав: «Вибачте мені!»	Він попросив вибачення.

Додаток 1

■ **Зверніть увагу!** В українській і російській мовах існують співзвучні слова, які не співпадають за значенням:

<i>Українська</i>	<i>Російська</i>	<i>Російська</i>	<i>Українська</i>
горód	огорód	1. пожилóй; 2. лётний	літній
місто	гóрод	мéсто	місце
неділя	воскресéнье	недéля	тиждень
гарбу́з	ты́ква	арбу́з	каву́н
мéшкати	прожива́ть	мéшкать	зволіка́ти
вклоні́тися	поклоні́ться	уклоня́ться	ухиля́тися
ора́ти	паха́ть	ора́ть	крича́ти
устава́ти	поднима́ться	устава́ть	втомлюва́тися
вродли́вий	красі́вый	уро́дливый	потво́рний
вда́ча	характе́р	уда́ча	уда́ча, ща́стя
зло́дій	вор	злоде́й	злочі́нець
роди́на	семья́	ро́дина	батьківщи́на
відказа́ти	отве́тить	отказа́ть	відмови́ти
кра́сний	красі́вый	кра́сный	черво́ний
лиши́тися	оста́ться	лиши́ться	позбу́тися
риба́лка	рыба́к	рыба́лка	риболóвля
пита́ти	спра́шивать	пыта́ть	катува́ти
ко́жний	ка́ждый	ко́жный	шкі́рний
диві́тися	смотре́ть	диви́ться	дивува́тися
дру́гий	второ́й	друго́й	і́нший
весі́лля	сва́дьба	весéлье	весéлощі
час	вре́мя	час	годи́на
сві́т	мир	свет	сві́тло
засті́гнути	затверде́ть	засті́гнуть	захо́пити
річ	вещь	речь	промо́ва

Додаток 2

■ Запам'ятайте!

<i>Російська</i>	<i>Українська</i>
Земля от мороза уплотнилась	Земля від морозу затверділа
График работы уплотнился	Графік роботи ущільнився
Настроение упало	Настрій підупав
Давление упало	Тиск зменшився
Упал духом	Занепав духом
Подойти (выстрелить) в упор	Підійти (вистреліти) впритул
Сказать в упор	Сказати в очі
Столкнулись в упор	Стикнулися віч-на-віч
Сделал упор на вопросе	Зробив наголос на питанні
В следующий раз	Наступного/другого разу (наступним/другим разом)
Следующая остановка	Наступна/друга зупинка
На следующий день	Наступного/другого дня, на другий день
Следующий вопрос	Наступне питання
Следующим образом	Так, таким чином, таким способом, у такий спосіб
Из рук вон плохо	Вкрай погано, препогано
По рукам!	Згода!
Рука об руку	Рука в руку, пліч-о-пліч
Руки вверх!	Руки вгору!
Рукой подать	Поблизу, недалеко ходити
Из рук валится	З рук падає
Не по дням, а по часам	Не щоднини, а щогодини
Час от часу не легче	Дедалі то важче/гірше
Не в добрый час	У лиху годину
В вечерний час	Увечері, вечірньої пори
До этого часа	Досі, до цього часу
Который час?	Котра година?
Десят минут шестого	Десять хвилин на шосту
Без десяти минут три	За десять хвилин третя
Полвторого	Пів на другу
Магазин закрывается в семь	Магазин зачиняється о сьомій

<i>Російська</i>	<i>Українська</i>
Уже поздно	Вже пізно
В другой раз	Іншим разом
Другими словами	Інакше кажучи, іншими словами
Стал совсем другим	Став зовсім іншим
Смотреть другими глазами	Дивитися по-іншому
Заботиться о другом	Пілкуватися (турбуватися) про іншого (інше)
Думать о другом	Думати про інше
Не обращать внимания на других	Не звертати уваги на інших
Скорая помощь	Швидка допомога
На скорую руку	Швидко руч
В скором времени	Незабаром, скоро, невдовзі
До скорого свидания	До побачення
О чём разговор?	Про що мова?
Вот-вот пойдёт дождь	Збирається на дощ
С помощью друзей	З допомогою друзів
Мне бросилось в глаза	Мені впало в очі
В какой-то степени	Якоюсь мірою
Гололедица	Ожеледиця
Переменная облачность	Мінлива хмарність
Незначительные осадки	Незначні опади
Порывистый ветер	Поривчастий вітер
Очень нужен	Конче потрібний
Кстати	До речі
В зависимости от	Залежно від
Придерживаться правил	Дотримуватися правил
Варить кофе	Варити каву
Готовить суп	Готувати юшку
Покупать печенье	Купувати печиво
Печь картошку	Пекти картоплю
Жарить блины	Смажити млинці
Тушить курицу	Тушкувати курку

<i>Російська</i>	<i>Українська</i>
У него весёлый характер	Він веселої вдачі
Ты прав	Т и маєш рацію
Высказаться по поводу	Висловитися з приводу
Он стремится к свободе	Він прагне свободи
Семейное положение	Сімейний стан
Жениться	Одружитися
Выйти замуж	Вийти заміж
Организаторские способности	Організаторські здібності
Ответственный исполнитель	Відповідальний виконавець
Принимать участие	Брати участь
Принимать решение	Приймати рішення
Принять решение (проголосовать)	Ухвалити рішення
Пользоваться уважением	Користуватися повагою
Иметь хорошую репутацию	Мати добру репутацію
Положительные качества	Позитивні якості
Высокий уровень знаний	Високий рівень знань
Ведущий специалист	Провідний спеціаліст (фахівець)
Профессиональные умения и навыки	Фахові вміння і навички
Относиться с уважением	Ставитися з повагою
Поддерживать добрые отношения	Підтримувати добрі стосунки
Занимать должность	Обіймати посаду
Должностное лицо	Посадова особа
В затруднении	У скрутному становищі
Держаться в стороне	Триматися осторонь
Заслуживать уважения	Заслужувати на повагу
Работать по совместительству	Працювати за сумісництвом
На общественных началах	На громадських засадах
Привлекать к работе	Залучати до роботи
Прилагать усилия	Докладати зусиль
Выразить несогласие (свое мнение)	Висловити незгоду (свою думку)
Вне всякого сомнения	Поза всяким сумнівом

<i>Російська</i>	<i>Українська</i>
Учитывая сказанное (с учётом сказанного)	Зважаючи (з огляду) на сказане
На основании изложенного	На підставі викладеного
В довершение ко всему	На додаток до всього
В знак согласия	На знак згоди
Наконец, в конце концов	Врешті-решт
Как исключение	Як виняток
В случае необходимости	На випадок необхідності
В соответствии	У відповідності
Вводит в заблуждение	Вводити в оману
Бросить на произвол судьбы	Кинути напризволяще
К вашему сведению	До вашого відома
Косвенные результаты	Опосередковані результати
Между прочим	Між іншим
На всякий случай	Про всяк випадок
На неопределённый срок	На невизначений термін
Неотложное дело	Невідкладна справа
Обращаться за помощью	Звертатися по допомозі
Оказывать сопротивление	Чинити опір
На ваше усмотрение	На ваш розсуд
По служебным делам	У службових справах
Быть в командировке	Бути у відрядженні
По крайней мере	Щонайменше, принаймні
Принять решительные меры	Вжити рішучих заходів
Стечение обстоятельств	Збіг обставин
Удовлетворить просьбу	Задовольнити в проханні
Усилить требования	Посилити вимоги
Ход событий	Перебіг подій
Час от часу не легче	День на день не краще
Частная собственность	Приватна власність
Возместить убытки	Відшкодувати збитки
Высказать несогласие	Висловити незгоду
За наличные	За готівку
Неоложное дело	Невідкладна справа
Опровергнуть обвинение	Спростувати звинувачення

<i>Російська</i>	<i>Українська</i>
С удовольствием	Залюбки, із задоволенням
Свести на нет	Звести нанівець
Стечение обстоятельств	Збіг обставин
Ставить в известность	Доводити до відома, повідомляти
Ужесточить требования	Посилити вимоги
Щекотливый вопрос	Дражливе питання
Являются виновным	Бути винним
Отстраниться от дел	Усунутися від справ
Железная дорога	Залізниця
Таможенная служба	Митна служба, митниця
Служащий	Службовець
Чиновник	Посадовець

Додаток 3

■ Запам'ятайте управління деяких дієслів:

бояться	<i>кого? чого?</i>	Боятися темряви
дякувати	<i>кому? чому?</i>	Дякувати батькам
їхати	<i>чим?</i>	Їхати поїздом
сміятися	<i>з кого? з чого?</i>	Сміятися з жартів
знущатися	<i>з кого? з чого?</i>	Знущатися із тварини
навчати	<i>кого? чого?</i>	Навчати мови
навчатись	<i>чого? у кого? де?</i>	Навчатись мужності у батька
вивчати	<i>що? де?</i>	Вивчати біологію в університеті
учитись	<i>де? чого? у кого?</i>	Учитись мови; учитись у школі; учитись у товаришів
записатись	<i>куди?</i>	Записатись у гурток
радіти	<i>кому? чому?</i>	Радіти друзям, подарунку
залучати	<i>кого? до чого?</i>	Залучати дітей до праці
чекати	<i>на кого? на що?</i>	Чекати на весну, на друзів
зволікати	<i>ким? чим?</i>	Зволікати батьковою порадою
уникати	<i>кого? чого?</i>	Уникати неприємної розмови

Словник спеціальної лексики

<i>Українська</i>	<i>Русский</i>	<i>English</i>	
А			
абзац апостроф	абзац апостроф	paragrap apostrophe	
Б			
буква	буква	letter	
В			
вигук вид доконаний недоконаний вищий ступінь відміна (іменника) відмінок давальний знахідний кличний місцевий називний непрямий орудний прямий родовий відмінювання відносний прикметник вказівне слово вказівний займенник власна назва вставне слово	междометие вид совершенный несовершенный сравнительная степень склонение (существит.) падеж дательный винительный звательный предложный именительный косвенный творительный прямой родительный склонение относительное прилагательное указательное слово указательное местоимение имя собственное вставное слово	interjection aspect perfective imperfective comparative degree declension case dative accusative vocative prepositional nominative oblique instrumental direct genetive declension relative adjective pointer word, demonstrative demonstrative pronoun proper name introductory (parenthetical) word	
Г			
голосний група	гласный группа	vowel group	

<p style="text-align: right;">Д</p> <p>давальний від- мінок діалог дієслово безособове д. д.-зв'язка д. руху зворотне д. модальне д. дійсний спосіб доконаний вид допустове підрядне речення дужки квадратні д. круглі д.</p>	<p>дательный па- деж диалог глагол безличный г. г.-связка г. движения возвратный г. модальный г. изъявительное наклонение совершенный вид уступительно е придаточное предложение скобки квадратные с. круглые с.</p>	<p>dative case dilog verb impersonal v. copula v. of motion reflexive v. modal v. indicative, fact- mood perfective aspect concessive clause bracket s square b. round b.</p>	
<p style="text-align: right;">Ж</p> <p>жіночий рід</p>	<p>женский род</p>	<p>feminine gender</p>	
<p style="text-align: right;">З</p> <p>завдання займенник вказівний з. неозначений з. особовий з. питальний з. закінчення заперечна част- ка заперечне ре- чення заперечення звертання зворот порівняльний з. зворотне діє- слово</p>	<p>задание местоимение указательное м. неопределённое м. личное м. вопросительное м. окончание отрицательная частица отрицательно е предложение отрицание обращение оборот сравнительный о. возвратный гла- гол</p>	<p>task pronoun demonstrative p. indefinite p. personal p. interrogative p. inflectional ending negative particle negative sentence negation allocution phrase comparative ph. reflexive verb</p>	

звук голосний з. приголосний з. знахідний від- мінок значення зустрічне пи- тання	звук гласный з. согласный з. винительный па- деж значение встречный во- прос	sound vowel consonant accusative case meaning counter question	
І іменник імператив (на- казовий спосіб) ім'я нераховане і. раховане і. інтонація інфінітив (не- означена форма дієслова)	существительное императив (по- велятельно е на- клонение) имя неисчисляемое и. исчисляемое и. интонация инфинитив (не- определённая форма глагола)	noun imperative mood noun incountable n. countable n. intonation infinitive	
К кількісний чи- слівник кличний відмі- нок кома конструкція коротка форма крапка	количественное числительное звательный па- деж запятая конструкция краткая форма точка	cardinal number vocative coma construction short form full-stop	
Л лексика літера	лексика буква	vocabulary letter	
М мета майбутній час минулий час мінімум місцевий відмі- нок множина мова	цель будущее время прошедшее время минимум предложный падеж множественное число язык, речь	purpose future tense past tense minimum prepositional case plural language, speech	

непряма мова пряма мова мовець мовленнєвий етикет мовлення писемне м. усне м. монолог	непряма речь прямая речь говорящее лицо речевой этикет речь письменная р. устная р. монолог	indirect s. direct s. speaker etiquette of speech discourse, speech written s. oral s. monologue	
Н наголос назва власна н. н. істоти н. неістоти називний від- мінок найвищий сту- пень наказовий спо- сіб (імператив) недоконаний вид неповне речен- ня непряма мова непрякий від- мінок норма	ударение имя и. собственное одушевлённое неодушевлённое именительный падеж превосходная степень повелительное наклонение (им- ператив) несовершенный вид неполное пред- ложение непряма речь косвенный па- деж норма	stress, accent noun proper n. animate n. inanimate n. nominative case superlative degree imperative mood imperfective incomplete sentence indirect speech oblique case norm	
О об'єкт прямий о. обставина одина однокореневий означальна функція означальне під-	объект прямой о. обстоятельство единственное число однокоренной определительная функция определительное	object direct o. adverbial modifier singular of the same root attributive function attributive	

рядне речення означення окличне речення орудний відмінок основа слова особа дієслова особове речення особовий займенник	придаточное предложение определение восклицательное предложение творительный падеж основа слова лицо глагола личное предложение личное местоимение	clause attribute exclamatory sentence instrumental case stem of word verbal person personal sentence personal pronoun	
П питальний займенник питання альтернативне п. зустрічне п. пряме п. підмет підрядне речення допустове п. р. п. р. мети означальне п. р. пояснювальне причинно-наслідкове п. р. умовне п. р. часове п. р. повна форма повне речення полілог порівняльний зворот порядковий числівник предмет живий	вопросительное местоимение вопрос альтернативный в. встречный в. прямой в. подлежащее придаточное предложение уступительное цели опредетельное пояснительное причинно-следственное условное временное полная форма полное предложение полилог сравнительный оборот порядковое числительное предмет одушевлённый	interrogative pronoun question alternative q. counter-q. direct q. subject subordinate clause concessive c. c. of purpose attributive c. explanatory c. casual-consecutive c. conditional c. c. of time full form complete sentence polylogue comparative phrase ordinal numeral object animate o.	

неживий приголосний чергування приголосних шиплячий п. прийменник прикметник відносний п. присвійний п. якісний п. прислівник присудок дієслівний складний п. просте речення пряма мова пряме питання прямий відмі- нок прямий об'єкт (дії)	неодушевлённый согласный чередование согласных шипящий с. предлог прилагательное относительно притяжательное качественное наречие сказуемое глагольное составное с. простое предло- жение прямая речь прямой вопрос прямой падеж прямой объект (действия)	inanimate o. consonant consonant gradation hushing c. preposition adjective relative a. possessive a. qualitative a. adverb predicate compound verbal p. simple sentence direct speech direct question direct case direct object (of verbal action)	
Р раховані імена речення бездієслівне р. безособове р. загальнопи- тальне р. заперечне р. модальне р. неозначено- особове р. неповне р. означальне підрядне р. означено- особове р.	исчисляемые имена предложение безглагольное п. безлично е п. общевопроси- тельное п. отрицательное п. модальное п. неопределён- но-лично е п. неполное п. определятель- ное придаточ- ное п. определённо- личное п.	countable nouns sentence non-verbal s. impersonal s. general interrogative s. negative s. modal s. indefinite- personal s. incomplete s. attributive clause definite- personal s.	

окличне р.	восклицатель- ное п.	exclamatory s.	
особове р.	личное п.	personal s.	
питальне р.	вопроситель- ное п.	interrogative s.	
підрядне р.	придаточное п.	subordinate clause	
повне р.	полное п.	complete s.	
просте р.	простое п.	simple s.	
розповідне р.	повествова- тельное п.	narrative s.	
складне р.	сложное п.	composite s.	
складно під- рядне р.	сложноподчи- нённое п.	compound s.	
складно суряд- не р.	сложносочи- нённое п.	complex. s.	
спонукальне р.	побудитель- ное п.	hortatory s.	
стверджу- вальне р.	утвердитель- ное п.	affirmative s.	
рід	род	gender	
жіночий р.	женский р.	feminine g.	
середній р.	средний р.	neuter g.	
спільний р.	общий р.	common g.	
чоловічий р.	мужской р.	masculine g.	
родовий відмі- нок	родительный па- деж	genetive case	
С середній рід синонім синтаксична конструкція складне речен- ня складно підряд- не речення складно сурядне речення слово вказівне с. вставне с.	средний род синоним синтаксическая конструкция сложное предло- жение сложноподчи- нённое предлож. сложносочинён- ное предложение слово указательное с. вставное с.	neuter gender synonym syntactical structure composite sentence compound sentence complex sentence word pointed w. introductory w.	

<p>модальне с. обставинне с.</p> <p>основа слова с.-речення словосполу- чення спілкування спільний рід сполучник спонукальне речення спосіб дієслова</p> <p>дійсний с. наказовий с. (імператив) умовний с. ступені порів- няння вищий найвищий суб'єкт суфікс</p>	<p>модальное с. обстоятельст- венное с. основа слова с.-предложение словосочетание</p> <p>общение общий род союз побудительное предложение наклонение глагола</p> <p>изъявительное н. повелительное н. (императив) сослагательное н. степени сравне- ния сравнительная превосходная субъект суффикс</p>	<p>modal w. circumstan- tial w. stem of word w.-sentence word combination communication common gender conjunction hortatory sentence mood of verb</p> <p>indicative m. imperative m.</p> <p>subjunctive m. degrees of comparison comparative superlative subject suffix</p>	
Т			
теперішній час	настоящее время	present tense	
У			
узгоджене означення умовний спосіб умовне підряд- не речення усне мовлення	согласованное определение сослагательное наклонение условное прида- точное предлож. устная речь	attribute in concord subjunctive mood conditional clause oral speech	
Ф			
форма безособова ф. коротка ф. повна ф. формула етикетна ф.	форма безличная ф. краткая ф. полная ф. формула этикетная ф.	form impersonal f. short f. full f. formula formula of	

фраза функція	фраза функция	etiquette function	
Ч час майбутній ч. минулий ч. теперішній ч. частина мови вигук дієслово дієприкметник дієприслівник займенник іменник прийменник прикметник сполучник числівник частка чергування ч. голосних ч. приголосних числівник кількісний ч. порядковий ч. число однина множина чоловічий рід	время будущее в. прошедшее в. настоящее в. часть речи междометие глагол причастие деепричастие местоимение существительное предлог прилагательное союз числительное частица чередование ч. гласных ч. согласных числительное количественное ч. порядковое ч. число единственное ч. множественное мужской род	tense future t. past t. present t. part of speech interjection verb participle participle pronoun noun preposotion adjective conjunction numeral particle gradation vowel g. consonant g. numeral cardinal n. ordinal n. number singular plural masculine gender	
Ш шиплячий при- голосний	шипящий со- гласный	hushing consonant	
Я якісний прикметник	качественно е прилагательное	qualitative adjective	

Бібліографія

1. Безпояско О. К., Городненська К. Г., Русанівський В. М. Граматика Української мови. Морфологія: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – К.: Либідь, 1993.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993.
3. Дудка О. О., Шевелева Л. А. Українська мова: Довідник. 5-9 класи / За ред. А. О. Свашенко. – Х.: Веста: Видавництво „Ранок”, 2005. – 416 с.
4. Зайченко Н. Ф., Воробйова С. А. Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення. – К.: Знання України, 2004. – 416 с.
5. Ломакович С. В., Терещенко В. Н. Самоучитель украинского языка. – Севастополь: Библекс, 2005. – 256 с.
6. Сучасна українська літературна мова: Підручник / Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Н. Я. Грипас та ін.; за ред. Плющ М. Я. – 4-те вид., стер. – К.: Вища шк., 2003. – 430 с.
7. Паламар Л. М., Бех О. А. Практичний курс української мови: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1993. – 192 с.
8. Терлак З., Сербенська О. Украинский язык для начинающих: Изд. 2-е, доп. – Львів: Світ, 2000. – 264 с.

Зміст

Фонетика та орфографія.....	3
Український алфавіт	3
Букви і звуки	4
Деякі правила читання	4
Чергування приголосних	6
Чергування у прийменниках, сполучниках та префіксах	7
Спрощення у групах приголосних	8
Уподібнення приголосних	8
Подвоєння приголосних	9
Чергування голосних	9
М'який знак	11
Сполучення йо/ьо	12
Апостроф	12
Склад	13
Наголос	13
Інтонаційні конструкції	15
Граматика	16
Іменник	16
Називний відмінок	16
Рід	16
Незмінювані іменники	17
Типи відмін іменників	17
Число іменника	18
Родовий відмінок	20
Давальний відмінок	24
Знахідний відмінок	26
Орудний відмінок	28
Місцевий відмінок	30
Кличний відмінок	32
Форми іменника у множині	33
Поділ іменників I і II відмін на групи	34
Відмінникові закінчення іменників I відміни	34
Відмінникові закінчення іменників II відміни	34
Відмінникові закінчення іменників III відміни	36
Відмінникові закінчення іменників IV відміни	36
Особливості відмінювання іменників, що вживаються тільки в множині	37
Повторюємо закінчення іменників	38
Основні способи творення іменників	39
Займенник	41
Розряди займенників за значенням	41

Особові займенники та їх відмінювання	41
Питальні та відносні займенники	42
Присвійні займенники	43
Відмінювання присвійних займенників	43
Відмінювання означальних та вказівних займенників	44
Числівник	46
Відмінювання кількісних числівників	47
Порядкові числівники	50
Прикметник	52
Відмінникові закінчення прикметників	53
Повні і короткі форми прикметників	53
Якісні прикметники	54
Ступені порівняння якісних прикметників (і прислівників)	55
Відносні прикметники	57
Присвійні прикметники	57
Основні способи творення прикметників	58
Прізвища та ім'я по батькові	61
Прислівник	63
Утворення і правопис деяких прислівників	63
Групи прислівників за значенням	64
Дієслово	65
Дійсний спосіб. Теперішній час.	
Недожований вид	65
Минулий час	67
Майбутній час	68
Дієслово <i>бути</i>	68
Перехідні і неперехідні дієслова	69
Дієслова з постфіксом <i>-ся</i>	69
Умовний спосіб	70
Наказовий спосіб	71
Види дієслова	72
Способи утворення видів	72
Головні значення відів	73
Дієслова з ознакою руху	75
Просторові значення префіксальних дієслів з ознакою руху	76
Сталі вирази із дієсловами з ознакою руху	78
Основні способи творення дієслів	78
Дієприкметник	81
Активні форми. Теперішній час	81
Минулий час	81

Пасивні форми	82
Безособові дієслівні форми на <i>-но, -то</i>	83
Дієприкслівник	84
Службові частини мови	85
Сполучник	85
Частка	85
Написання часток	86
<i>Не</i> з різними частинами мови	86
Вигук	88
Прийменник	88
Прийменники та відмінки	89
Написання непохідних прийменників	93
Синтаксис	94
Речення	94
Граматична основа речення	94
Другорідні члени речення	97
Смислові відношення	98
Кількісні відношення	98
Відношення часу	98
Умовні відношення	99
Причинові відношення	100
Наслідкові відношення	101
З'ясувальні (пояснювальні) відношення	101
Цільові відношення	102
Відношення порівняння	103
Допустові відношення	103
Речення з підрядними способу дії та ступеня	104
Займенниково-впіввідносні складнопідрядні речення	104
Означальні відношення	105
Єднальні відношення	106
Відношення протиставлення	107
Розділові відношення	107
Пряма і непряма мова	107
Додатки	109
Додаток 1	109
Додаток 2	110
Додаток 3	114
Словник спеціальної лексики	115
Бібліографія	124

Навчальне видання
Українська мова: Граматичний довідник (для іноземних
учнів підготовчого відділення)

Автор: Яна Миколаївна Прилуцька

Відповідальний за випуск: І. В. Вальченко

Комп'ютерна графіка: П. Ф. Хендрікс

Редактор: М. З. Аляб'єв

План 2007, поз.205

Підп. до друку 21.03.2007 Формат 60х84/16. Папір офісний.
Друк на ризографі. Умовн.-друк.арк. 6,0. Тираж 50 прим.

Зам. № ____.

Сектор оперативної поліграфії при ІОЦ ХНАМГ
61002, Харків, ХНАМГ, вул. Революції, 12